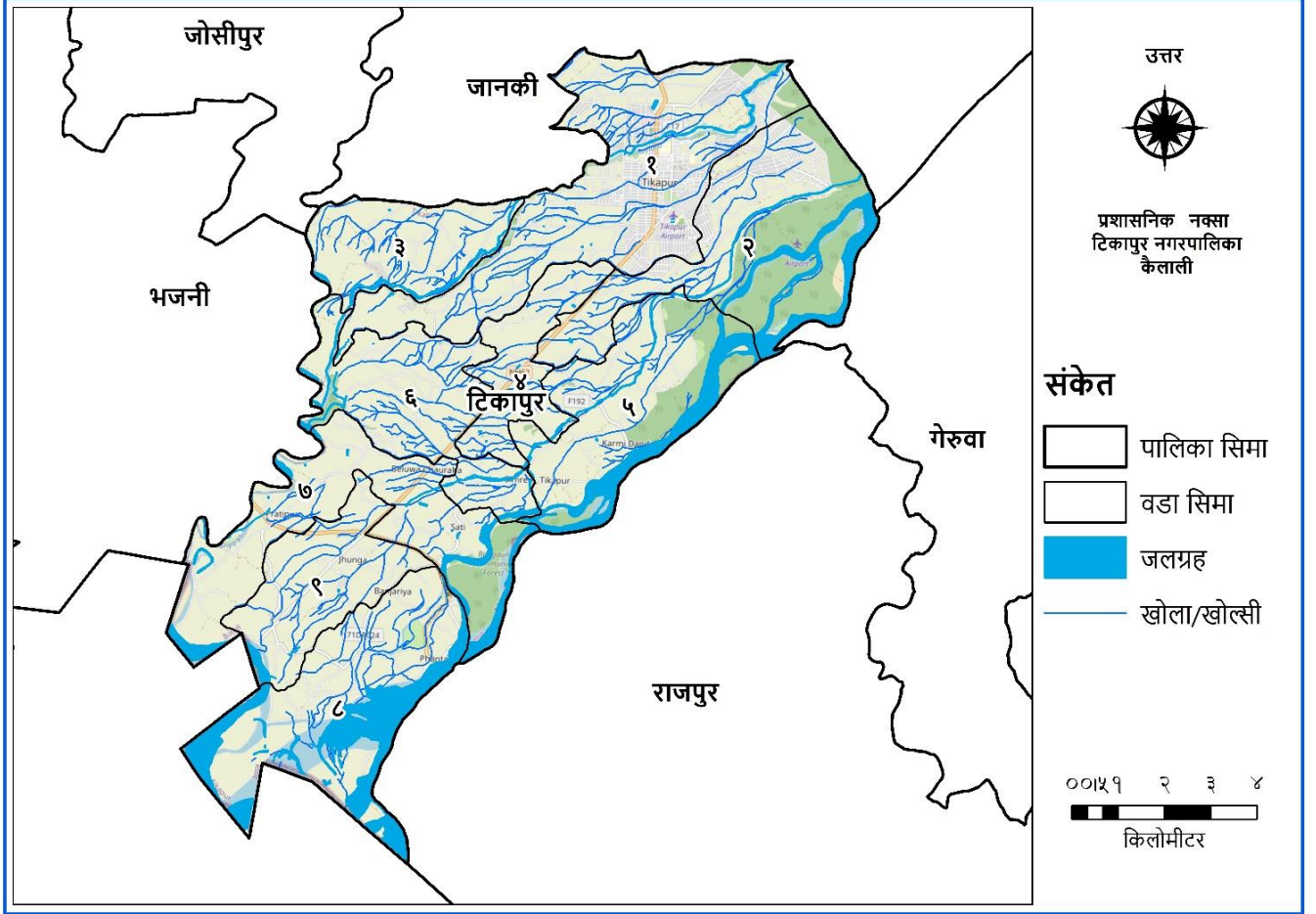

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

जलउपयोग गुरुयोजना

टीकापुर नगरपालिका, कैलाली

२०८०

विषय सूची

धन्यवाद ज्ञापन.....	IX
संक्षेप र संक्षिप्त नामहररूको सूची.....	X
कार्यकारी सारांश	XI
अध्याय-१: परिचय	१
१.१. पृष्ठभूमि:.....	१
१.१.१. जलस्रोत क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तथा कानुनी प्रावधानहरू	१
१.१.२ एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका अवधारणा र सिद्धान्तहरू	३
१.१.३. दिगो विकास लक्ष्य	३
१.१.४ अन्तरक्षेत्रीय सवालहरू	४
१.२ जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्य र क्षेत्र.....	६
१.२.१ जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्यहरू	६
१.२.२ जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरू	७
१.३ जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणमा अपनाइएका पद्धतीहरू	९
१.३.१ स्थानीय तहका विद्यमान रणनीतिक योजनाहरूको समिक्षा	९
१.३.२ रणनीतिक योजनाहरूको एकीकरण.....	१०
१.३.३ जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रकृया र चरणहरू	१०
अध्याय-२: नगरपालिकाको पार्श्वचित्र	१७
२.१. नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय	१७
२.२. भौगोलिक अवस्थिति र पहुँच.....	२०
२.३. भौगोलिक स्वरूप तथा भू-उपयोग स्थिति	२२
२.४. प्रमुख जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विवरण.....	२४
२.५ नगरपालिकाको सामाजिक तथा आर्थिक विवरण	२६
२.५.१ नगरपालिकाको घरधुरी तथा जनसंख्या विवरण.....	२६
२.५.२ जातियता	२६
२.५.३. साक्षरता विवरण.....	२७
२.५.४. व्यवसाय.....	२७
२.५.५. कृषि र जीविकोपार्जन	२८
२.५.६. मौसमी पात्रो तथा कार्यबोझ.....	२९

२.५.७ नगरपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण	२९
२.५.८ स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको उपलब्धता	३०
२.६ सेवाकेन्द्रहरू सम्बन्धि विवरण	३१
२.७. विकास साझेदारहरू, गैह्र सरकारी संस्थाहरू, समुदायमा आधारित संस्थाहरू तथा सहकारी सम्बन्धि विवरण	३२
अध्याय-३: विद्यमान जलस्रोतहरूको अवस्था र प्रयोग	३४
३.१. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विवरण	३४
३.२. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण	३४
३.२.१. स्रोतहरूको गुणस्तरको आधारमा विश्लेषण	३४
३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	३८
३.३.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवा क्षेत्र	३८
३.३.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	३९
३.३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको अवस्था विश्लेषण	४०
३.३.४. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र विवरण	४१
३.४. विद्यमान सरसफाइ अभ्यासको अवस्था विश्लेषण	४२
३.४.१. बस्तीहरूको खुला दिसामुक्त क्षेत्र तथा पूर्ण सरसफाइ स्थिति	४२
३.४.२. विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलहरूको सरसफाइ अवस्था	४३
३.४.३. वातावरणीय सरसफाइको अवस्था	४५
३.४.४. दिसाजन्य लेदो, ठोस फोहर तथा फोहरपानी व्यवस्थापनको विद्यमान अवस्था	४६
३.५. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	४८
३.५.१. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	४८
३.५.२. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	४९
३.५.३. निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र	४९
३.६. विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	५०
३.६.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	५०
३.६.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	५०
३.६.३. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित क्षेत्र	५०
३.७. विद्यमान जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	५०
३.७.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र	५१

३.७.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था	५१
३.७.३. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र	५२
३.८. विद्यमान जल उर्जा योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	५२
३.८.१. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र	५२
३.९. जलस्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि संस्थागत/उपयोग सम्बन्धि संयन्त्र	५२
३.१०. जलस्रोतमा विवाद	५३
अध्याय-४ : गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति र परिकल्पना	५४
४.१. नगरपालिकाको रणनीतिक प्राथमिकता	५४
४.२. जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन	५५
४.३. एक जल नीति तथा अवधारणा	५६
४.४. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण अवधारणा र एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन	५८
४.५. पानीको उत्पादनशिल प्रयोग	६०
४.६. जलस्रोतको उपयोगका लागि विकल्प तथा प्रविधिहरू	६०
४.७. मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू (गुण)	६१
४.८. स्रोत संरक्षण	६२
अध्याय-५ : जलउपयोग गुरुयोजना	६४
५.१. अन्तर विश्लेषण	६४
५.२. आवधिक योजनाको सारांश	६७
५.२.१. खानेपानी योजनाहरू	६८
५.२.२. सरसफाइ योजनाहरू	६९
५.२.३. बहुउपयोगी योजनाहरू	७०
५.२.४. सिंचाइ योजनाहरू	७०
५.२.५. स्रोत संरक्षण तथा वातावरण संरक्षण योजनाहरू	७१
५.२.६. जलउर्जा सम्बन्धि योजनाहरू	७२
अध्याय-६: गुरुयोजना कार्यान्वयन, बजारीकरण र अद्यावधिक	७३
६.१. गुरुयोजनामा लगानीका लागि अल्प/मध्यम/दीर्घकालीन योजना	७३
६.२. पहिलो आ.व. मा कार्यान्वयन हुने योजनाहरू	७५
६.३. बजारीकरण रणनीति तथा सरोकारवालाहरूको पहिचान	८०
६.४. जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन रणनीति	८३

६.५. गुरुयोजना पुनरावलोकन तथा अड्ड्यावधिक गर्ने संयन्त्र	८४
६.६. गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति	८६
अनुसूचीहरू	८९

संलग्न तालिकाहरू :

तालिका- १: वातावरणका दृष्टिले संवेदनशील क्षेत्रहरू	५
तालिका- २: बाढीबाट कटान वा डुबान प्रकोपको प्रभावस्तर	६
तालिका- ३: नगरपालिकाले तयार गरेका विभिन्न ऐन, नीतिनियम, योजना तथा कार्यविधिहरू	९
तालिका- ४: प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम र तथ्याङ्क सङ्कलक तालिमको सहभागिता विवरण	१२
तालिका- ५: नगरपालिका स्तरीय अभिमुखीकरण तथा परिकल्पना गोष्ठी विवरण	१३
तालिका- ६: वडा स्तरीय अभिमुखीकरण तथा परामर्श गोष्ठी विवरण	१३
तालिका- ७: वडा स्तरीय महिला/दलित तथा सीमान्तकृत समुहको लागि आत्मविश्वास अभिवृद्धि तालिम विवरण	१३
तालिका- ८: वडा स्तरीय क्षमता अभिवृद्धि गोष्ठी विवरण	१४
तालिका- ९: वडा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीका सभागीहरूको विवरण	१६
तालिका- १०: नगरपालिका स्तरीय जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गोष्ठीको विवरण	१६
तालिका- ११: नगरपालिकाको भू-उपयोग विवरण	२२
तालिका- १२: नगरपालिकामा उप-जलाधार क्षेत्रहरू	२४
तालिका- १३: वडागत रुपमा बस्ती, घरधुरी र जनसंख्याको विवरण	२६
तालिका- १४: वडा अनुसार जातिगत घरधुरीको विवरण	२६
तालिका- १५: वडागत रुपमा साक्षरता विवरण	२७
तालिका- १६: वडा अनुसार कृषि खाद्यान्न उत्पादन व्यवसायमा संलग्न घरधुरी विवरण	२७
तालिका- १७: वार्षिक आम्दानीले परिवारको खर्च धान्न सक्ने महिनाको आधारमा घरधुरी विवरण	२८
तालिका- १८: वडागत रुपमा उपलब्ध स्थानीय दक्ष मानव संसाधन विवरण	३०
तालिका- १९: स्थानीय सामग्रीहरूको उपलब्धता	३१
तालिका- २०: नगरपालिकामा रहेका सेवाकेन्द्रहरूको विवरण	३१
तालिका- २१: मुख्य विकास साझेदार तथा गैह्र सरकारी संस्थाहरूको विवरण	३२
तालिका- २२: वडा अनुसार सहकारी संस्थाहरूको विवरण	३३
तालिका- २३: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण	३८
तालिका- २४: वडागत रुपमा खानेपानीको सुविधास्तर विवरण	४१

तालिका- २५: वडागत घरायसी सरसफाइको अवस्था विवरण	४२
तालिका- २६: वडागत घरायसी सरसफाइको अवस्था विवरण	४३
तालिका- २७: विद्यालय तथा संस्थागत खानेपानी र सरसफाइको अवस्था	४४
तालिका- २८: स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था.....	४५
तालिका- २९: गतिविधि तथा सुझावहरू	४७
तालिका- ३०: वडागत रुपमा सिंचाइ योजना र सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टरमा)	४८
तालिका- ३१: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था	५१
तालिका- ३२: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (नयाँ निर्माण आयोजनाको लागि).....	६१
तालिका- ३३: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (विद्यमान आयोजनाको सेवास्तर वृद्धिको लागि)	६२
तालिका- ३४: दिगो विकास लक्ष्य ६.१: खानेपानी सेवा परिणात्मक लक्ष्य र सूचकहरू	६४
तालिका- ३५: दिगो विकास लक्ष्य ६.२: सरसफाइ सेवा परिणात्मक लक्ष्य र सूचकहरू	६५
तालिका- ३६: टीकापुर नगरपालिकाको पञ्चवर्षीय योजना सारांश विवरण	६७
तालिका- ३७: प्रस्तावित खानेपानी योजनाहरूको विवरण.....	६९
तालिका- ३८: प्रस्तावित सरसफाइका योजनाहरूको विवरण	७०
तालिका- ३९: तर्जुमा भएका वडागत रुपमा सिंचाइ योजनाहरूको (परम्परागत र लघु) विवरण	७१
तालिका- ४०: वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धि तर्जुमा गरिएका योजनाहरू	७२
तालिका- ४१: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरू	७५
तालिका- ४२: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका सरसफाइ योजनाहरू	७६
तालिका- ४३: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू ...	७६
तालिका- ४४: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरू	७८
तालिका- ४५: जल उपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न लगानी सहकार्य गर्ने सम्भावित सरोकारवालाहरू	८२

संलग्न ग्राफ/चित्रहरू:

ग्राफ/चित्र संख्या	विवरण
चित्र-१	जलउपयोग गुरुयोजना तथा जलस्रोत कुर्सी
चित्र-२	जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका चरणहरू
चित्र-३:	टीकापुर नगरपालिकामा वडा र बस्तीसम्मको पहुँच नक्शा
चित्र-४:	टीकापुर नगरपालिकाको सडक संजाल नक्शा

चित्र-५:	टीकापुर नगरपालिकाको भू-उपयोग नक्शा
चित्र-६:	टीकापुर नगरपालिकाको उप-जलाधारको नक्शा
चित्र-७:	जलस्रोत संरक्षण तथा जलउपयोग क्षेत्रका सरोकारवाला पहिचान चित्र
चित्र-८:	टीकापुर नगरपालिकाको जनघनत्व विश्लेषण नक्शा
ग्राफ-१	नगरपालिकाका मानिसहरूको मौसमी काममा व्यस्त हुने समय
ग्राफ-२	वडागत रूपमा दक्ष मानव संसाधनहरूको विवरण
ग्राफ-३	टीकापुर नगरपालिकामा खानेपानी गुणस्तर परिक्षणका लागि नमुना सङ्कलन र परिक्षण गरिएको नक्काहरू र पाइपलाइनधारा तथा संरचनाहरूको संख्या
ग्राफ-४	टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी पाइपलाइन धारा र नक्कामा आइरन प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)
ग्राफ-५	टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी पाइपलाइन धारा र नक्कामा मँगनिज प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)
ग्राफ-६	टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी स्रोतमा नाइट्रेट प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)
ग्राफ-७	टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी स्रोतमा आर्सेनिक प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)
ग्राफ-८	टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी पाइपलाइन धारा र नक्कामा इकोलाई प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)
ग्राफ-९	टीकापुर नगरपालिकामा खानेपानी सुविधास्तर अवस्था सारांश
ग्राफ-१०	सिंचाइ योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था
ग्राफ-११	विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरू
ग्राफ-१२	नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनामा समेटिएका क्षेत्रगत योजनाहरू र अनुमानित लागत

प्राक्कथन

नेपालको संविधान २०७२ मा भाग-३, मौलिक हक धारा ३० को स्वच्छ वातवरण हकमा “प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ / स्वस्थ वातवरणमा वाञ्छ पाउने हक” तथा धारा ३५ को स्वास्थ्य सम्बन्धि हकमा “प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक” को सुनिश्चितता गरिएको छ । साथै नेपालको संविधान २०७२ को भाग ४ धारा ५१ को राज्यका नीतिहरूमा प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र उपयोग गर्ने, जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहु-उपयोगी विकास गर्ने तथा नवीकरणीय उर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्ने, जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण तथा दीगो र भरपर्दो सिंचाइ विकास गर्ने तथा वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्ने भन्ने व्यवस्था भए बमोजिम र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को अवधारणा तथा सो ऐनले दिएको अधिकार बमोजिम स्थानीय सरकारले जलस्रोत तथा वातावरण पर्यावरण क्षेत्रको दीगो स्थानीय विकास गर्न एकीकृत जलस्रोतको अवधारणा अनुसार क्षेत्रगत योजना तर्जुमा गरि लागु गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

टीकापुर नगरपालिकाले पनि आफ्नो क्षेत्र भित्र रहेको जलस्रोतको भण्डारणलाई स्थानीय उपभोक्ताहरूको सुवीधा तथा आर्थिक उन्नतिका अवसरमा परीणत गर्न एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको अवधारणा अनुसार जल, जंगल र जमिनको एकीकृत व्यवस्थापनका लागि युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनताको सहयोगमा टीकापुर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण गरेको छ । जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका विभिन्न चरणहरू (तयारी चरण, क्षमता विकास चरण, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन चरण र योजना तर्जुमा चरण) अपनाई स्थानीय समुदायकै सहभागीतामा यो जलउपयोग गुरुयोजना तयार गरिएको हो ।

जलस्रोतको एकीकृत तर्जुमा तथा व्यवस्थापनका लागि सहभागितात्मक एवं समावेशी विधि अपनाउदै जलस्रोत क्षेत्रको विकासमा सुशासन कायम गर्नु, स्थानीय समुदायको सहभागिता बढाउनु र पारदर्शिता बढाउन सहयोग पुरयाउनु जलउपयोग गुरुयोजनाको मुख्य अवधारणा रहेको छ । यस गुरुयोजनाले जलाधार वा उप-जलाधार क्षेत्रमा केन्द्रित रही त्यस क्षेत्रमा रहेका जलस्रोतको समग्र उपलब्धता तथा त्यसको सम्भाव्य उपयोगको आंकलन गर्दछ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाले स्थानीय तहको भौगोलिक सिमाना भित्रका जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्रका समग्र जलस्रोत, सरसफाइ तथा स्वच्छता, वातावरण र पर्यावरण, जलउर्जा, पानीको माग र यसको समुचित प्रयोग सहितको तथ्याङ्क सङ्कलन, स्थानीयकै सहभागीतामा विश्लेषण तथा भविष्यको लागि सहभागितात्मक योजना तर्जुमा र रणनीति निर्माण गर्नमा समेत सहयोग गर्ने भएकोले जलउपयोग गुरुयोजनालाई स्थानीय सरकार र सरोकारवालाहरूले एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका लागि एक महत्वपूर्ण औजारका रूपमा यस नगरपालिकाले अवलम्बन गरेको छ ।

टीकापुर नगरपालिका भौगोलिक रूपमा समथर तराई भू-भाग मात्र भएकोले यहाँ सिमित मात्रामा मूल मुहान स्रोतहरू रहेका छन् । यस नगर पालिका क्षेत्रमा जमरा खोला, पथरिया नदि, मोहना नदि, र कर्णाली नदि यस नगरपालिकाका मुख्य सतही पानीका स्रोतहरू हुन् जसको पानी नहर/कुलो सिंचाइका लागि प्रयोग भएका छन् भने भूमिगत जलस्रोत यस नगरपालिकाको खानेपानी सरसफाइ तथा लघुसिंचाइ तथा जीविकोपार्जनका लागि प्रमुख पानीको स्रोत हो । यहाँका सबै घरधुरीहरू खानेपानी तथा सरसफाइका लागि जमिनमुनिको जलस्रोतमा निर्भर रहेको छ । असुरक्षित शौचालय, असुरक्षित फोहरमैला व्यवस्थापन, बढ्दो सहरीकरण तथा असुरक्षित मानवीय व्यवहारका कारण सतही र भूमिगत पानीका स्रोतहरूमा मानव स्वास्थ्यका लागी हानिकारक रासायनिक, भौतिक र जैविक प्रदुषणको सम्भावना हुने हुँदा पानीको गुणस्तर तथा खानेपानी सुरक्षाका सवालहरूलाई यस जलउपयोग गुरुयोजनाले व्यवस्थापन गरेको छ । यसका साथै जलवायु परिवर्तन तथा विभिन्न विपदहरूका कारण जलस्रोतको क्षेत्रमा अत्याधिक दबाब सृजना भइ पानीको माग र आपूर्ति बीच अन्तर देखिन थालिसकेको अवस्थामा यो गुरुयोजनाले यस्ता नयाँ चुनौतिहरूको सामनाका लागि स्थानीय सरकारले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/अल्पिकरण, विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा वातावरण पर्यावरण संरक्षणका सवालहरूमा चाल्नु पर्ने कदमहरू यस गुरुयोजनाले अगाडी बढाएर स्पष्ट मार्गदर्शन गरेको छ ।

यो जलउपयोग गुरुयोजना टीकापुर नगरकार्यपालिकाको नेतृत्व र वडा तथा समुदायको विस्तृत सहभागितमक निर्णय प्रक्रिया अनुसार तयार गरिएको र योजना कार्यान्वयनको प्राथमिकताक्रम समेत निर्धारण भएकोले नगरकार्यपालिकाले यस गुरुयोजनाको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी समेत सफलता पूर्वक पुरा गर्ने सुनिश्चित भएको छ । यस जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनबाट नेपाल सरकारको खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्र विकास योजनाको लक्ष्य र दिगो विकास लक्ष्यका एकीकृत जलस्रोत सम्बन्धि लक्ष्यहरू हासिल गर्ने दिशामा सहयोग पुऱ्याउनेछ र जलस्रोतको न्यायोचित वितरण तथा विवेकपूर्ण उपयोग मार्फत सुशासन प्रत्याभूत गराउनुका साथै पानीको सन्तुलित बहु-उपयोग गरि समुदायको सुविधा स्तर उन्नति तथा जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउन यो गुरुयोजना महत्वपूर्ण औजार हुने अपेक्षा गरिएको छ।

मंगल बहादुर शाही
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
टीकापुर नगरकार्यपालिकाको कार्यालय
टीकापुर, कैलाली

टीकापुर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
टीकापुर, कैलाली

धन्यवाद ज्ञापन

नगरपालिका लाई नेपालको संविधान एवं स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले दिएको अधिकार तथा अन्य प्रचलित कानूनहरूको परिधि भित्र रहि स्थानीय स्रोत साधन एवं सम्पदाहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने कार्य अन्तर्गत आफ्ना क्षेत्रगत योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार भए अनुरूप यस नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजनाका विभिन्न खुड्किलाहरू सहभागितात्मक र समावेशी योजना प्रक्रियाका माध्यमबाट सम्पन्न गर्दै नगरपालिकाको गुरुयोजनाको दस्तावेज तयार पार्न सफल भएका छौं। नगरपालिका क्षेत्र भित्र प्रत्येक वडामा सामाजिक र प्राविधिक विश्लेषणको आधारमा तयार पारिएको यस जलउपयोग गुरुयोजनाले खानेपानी तथा सरसफाइ, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण सम्बन्धित योजनाहरूलाई दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने दिशामा प्राथमिकता निर्धारण गरि समाविष्ट गरेको छ। विद्यमान स्थितिसँग अवगत हुनु र भविष्यका लागि योजना तयार पार्नुले मात्र नागरिकका अपेक्षा सम्बोधन गर्न सक्दैन। योजनाको समविशी कार्यान्वयन तथा सफल कार्यान्वयन पक्षलाई समेत लाभ प्राप्तिका लागि उत्तिकै ध्यान दिनु पर्ने महत्वलाई दृष्टिगत गरि नगरपालिकाको गुरुयोजना बजारीकरण तथा कार्यान्वयन रणनीति समेत यस गुरुयोजनाले तर्जुमा गरेको छ। यस सन्दर्भमा यस नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणमा संलग्न नगरपालिकाका सम्पूर्ण जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरू, सम्पूर्ण राजनैतिक दल, समाजसेवी, बुद्धिजिबि, महिला, विभिन्न समूह/संस्था तथा नगरपालिकाका कर्मचारीहरू, फिल्ड स्तरमा खटिने प्राविधिक तथा सामाजिक कर्मचारीहरू लगायत नगरपालिकामा क्रियाशिल विभिन्न संघ-संस्था तथा आम जनसमुदायहरूमा हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु।

टीकापुर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना जस्तो महत्वपूर्ण दस्तावेज तयारीका लागि प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना, अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनता प्रति विशेष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु।

यस नगरपालिकाले भविष्यमा आफ्नै स्रोतबाट निर्माण गर्ने जलस्रोत विकास, सिंचाइ तथा ढल निकास, खानेपानी तथा सरसफाइ लगायत वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा वा सरकारी र गैरसरकारी विकास साझेदार निकायहरूको सहयोगमा कार्यान्वयन गर्दा यस गुरुयोजनामा निर्धारण गरिएको प्राथमिकताक्रमको अनिवार्य रूपमा अवलम्बन एवं पालना गर्ने गराउने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु। टीकापुर नगरपालिकाले निर्माण गरेको यस जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकार, संघिय सरकार, सरोकारवाला र विकास साझेदारहरूबाट लगानी सहकार्य तथा साथ सहयोग पाउनेमा आशावादी हुँदै यस जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि सम्पूर्णमा लगानी सहकार्यका लागि हार्दिक अपिल गर्दछु।

रामलाल उगौरा थारु
नगर प्रमुख
टीकापुर नगरपालिका

संक्षेप र संक्षिप्त नामहररूको सूची

कि.मि.	किलो मिटर
जीईएसआई	लैगिंक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
NWASH MIS	National Water Sanitation and Hygiene Management Information System
गुरुयोजना	भन्नाले टीकापुर नगरपालिकाको “जलउपयोग गुरुयोजना २०८०/८१-२०८४/८५ (सन् २०२३ -२०२७)” लाई सम्झनु पर्दछ।
जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी	भन्नाले जलउपयोग गुरुयोजनालाई नेपाल सरकारको विद्यमान क्षेत्रगत विकास संरचनाहरू, कानुनी प्रावधानहरू र दिगो विकास अवधारणा अनुसार निर्माण गर्न तथा गुरुयोजना तयारीलाई सहज बनाई योजना निर्माण प्रकृत्यालाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नका लागि अवलम्बन गरिएको जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीको चित्रगत अवधारणालाई सम्झनु पर्दछ। यो अवधारणा सरोकारवालाहरूको बुझाईमा एकरूपता ल्याउन निकै प्रभावशाली औजारका रूपमा रहेको छ। जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीले औँल्याएका क्षेत्रहरूमा केन्द्रित रहेर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण गरिन्छ।
खानेपानी सुविधास्तर	भन्नाले खानेपानी आयोजनाहरूले उपभोक्ता घरपरिवारहरूलाई उपलब्ध गराएको खानेपानीको चार तहको सुविधास्तरहरू; सुरक्षित व्यवस्थापन सुविधास्तर, आधारभूत सुविधास्तर, सिमित सुविधास्तर, र सुविधा नभएको (शून्य सुविधास्तर)लाई बुझनुपर्दछ । खानेपानी सुविधास्तर सूचकहरू परिमाण, गुणस्तर, पहुँच र विश्वसनीयताको आधारमा खानेपानीको समग्र सुविधास्तर निर्धारण हुन्छ । यी चारवटा सुविधा सूचकहरूको समग्र सुविधास्तरलाई खानेपानी सुविधास्तर भन्ने बुझ्नु पर्दछ। अर्थात् खानेपानी सुविधास्तर भन्नाले यस जलउपयोग गुरुयोजनामा परिभाषित गरे अनुसारको उपभोक्ता घरधुरीले खानेपानी धाराबाट उपलब्ध गरेको खानेपानी सुविधास्तर भन्ने बुझ्नुपर्दछ ।
सिबिआरटी	भन्नाले तर्जुमा गरिएका आयोजनाहरूको कार्यान्वयन प्राथमिकता निर्धारण गर्दा प्रयोग गरिने “मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजार (Criteria Based Ranking Tool)” लाई बुझ्नुपर्दछ ।

कार्यकारी सारांश

कुनै निश्चित स्थान भित्र रहेका पानीका स्रोतहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन र न्यायोचित तथा समतामूलक वितरण गर्नका लागि समुदायकै सहभागितामा तयार गरिने जलस्रोत क्षेत्रको आवधिक योजना जलउपयोग गुरुयोजना हो। जलउपयोग गुरुयोजनामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको क्षमता विश्लेषण, प्रभावकारी तथा कुशल उपयोग, विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालन/व्यवस्थापन अवस्था तथा अन्तर विश्लेषण, प्रस्तावित योजनाहरूको लागत अनुमान, सहयोगी सरोकारवाला पहिचान गर्नुका साथै लगानी नीति, लक्ष्य, परिकल्पना समेत समेटिन्छ। गुरुयोजनाले स्रोतहरूको विवेकपूर्ण उपयोग गर्न, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण गर्न, पानीको बहुउपयोग गर्न, जलस्रोत सम्बन्धी विवाद न्यूनीकरण र समाधान गर्नका लागि समुदायको क्षमता विकासका साथै पानीको न्यायोचित वितरण तथा पानी सुशासन कायम गरि पालिकाको जलस्रोत क्षेत्रको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्न समेतका लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको दीर्घकालीन औजारका रूपमा लिन सकिन्छ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको प्रमुख उद्देश्य भनेको स्थानीय स्तरमा जलस्रोतको प्रभावकारी, समानुपातिक, पारदर्शी र दक्ष रूपले पानीको बहुउपयोग गर्न एकीकृत योजनाको विकास गर्नु तथा आफ्नो पालिका क्षेत्रका निश्चित समुदाय भित्र तथा समुदाय-समुदायका बीचमा जलस्रोतको समानुपातिक वितरण तथा बाँडफाँट मार्फत दिगो रूपमा पानीसँग सम्बन्धित आवश्यकताहरू पुरा गर्न रहेको छ। गुरुयोजनाले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा सम्भावित प्राकृतिक जोखिमबाट जलस्रोत क्षेत्रमा पर्नसक्ने दबाबलाई कम गर्न समुदाय र सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्नुका साथै जलस्रोतका क्षेत्रमा नयाँ अवधारणाहरू जस्तै एकजल अवधारणा, पानीको उत्पादनशिल उपयोगका लागी स्थानीय जनसमुदायहरूलाई शसक्तिकरण गर्दै समुदाय परिचालन र सचेतिकरणमा टेवा पुऱ्याउँदछ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको तयारि प्रकृया मार्फत महिला, पछाडि रहेका समुदाय, अति बिपन्न, सीमान्तकृत समुदाय र पानीको उपभोगमा बन्चितिकरणमा परेका भूगोल र समुदायहरूलाई मापदण्डमा आधारित योजना प्राथमिकिकरणका सूचकहरूका माध्यमबाट मुलप्रवाहीकरण गर्दै खानेपानी लगायतका संविधानले सुनिश्चित गरेका जलस्रोतको उपयोगका क्षेत्रका मौलिक हकलाई समेत पुरा गर्न योगदान पुऱ्याउँदछ।

यस नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका लागि विभिन्न चरणहरू (तयारी चरण, क्षमता विकास चरण, अध्ययन चरण, योजना तर्जुमा चरण र प्रतिवेदन लेखन तथा प्रतिवेदन प्रमाणीकरण चरणहरू) मा क्षेत्रगत विश्लेषणको परिचालन गरि तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण र प्रमाणीकरण गरिएको छ। तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि NWASH र DAI Collect KoBo मोबाइल एप्लिकेशनहरूको प्रयोग गरिएको छ। संकलित तथ्याङ्कहरूलाई एकत्रित गरी तथ्याङ्कमा रहेका त्रुटीहरू युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाको सहयोग र समन्वयमा सच्याउने, सान्दर्भिक नरहेका तथ्याङ्कहरूलाई हटाउने कार्य गरिएको थियो। संकलित तथ्याङ्कहरूलाई वडास्तरमा प्रमाणिकरण गोष्ठी सञ्चालन गरी छुटेका तथ्याङ्कहरू लिने र शुद्धीकरण गरिएको थियो। ९ वटै वडाहरूमा वडास्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन मार्फत योजनाहरूको प्राथमिकीकरण पश्चात नगरपालिका स्तरमा तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन गरि जलस्रोत योजनाहरूको क्षेत्रगत प्राथमिकीकरण गरिएको थियो।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका लागि सङ्कलन गरिएका सामाजिक तथा प्राविधिक तथ्याङ्कहरूलाई विभिन्न विधिहरू (ग्राफ, भू-अवस्थिति नक्शा, तथ्याङ्क नतिजा तालिकाहरू तथा तथ्याङ्कहरूको अन्तरसम्बन्ध) अपनाई विश्लेषण गरिएको छ। विश्लेषण गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई नगरपालिकामा उपलब्ध अन्य

तथ्याङ्कहरूसँग तुलना गर्नुका साथै स्थानीय सरोकारवालाहरू माझ छलफल अन्तर्क्रिया पश्चात प्रमाणीकरण गरि नतिजाहरूलाई आवश्यकता अनुसार तालिका, ग्राफ, र अनुसूची राखी त्यसको व्याख्यात्मक स्वरूपमा यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। टीकापुर नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा विभिन्न चरणहरूमा (१३ वटा खुडकिलाहरू) सम्पन्न गरिएका प्रक्रियागत क्रियाकलापहरू निम्न अनुसार रहेका छन्।

- तयारी चरण अन्तर्गत युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना र साझेदारहरू बिचको सम्झौता तथा अन्य तथ्याङ्क सङ्कलनका औजार तथा विधिहरूको छनौट गरिएको थियो ।
- तयारी चरणमा यस नगरपालिकाका ११ जना तथ्याङ्क सङ्कलकहरूलाई NwASH/ DAI Collect KoBo सफ्टवेयर र तथ्याङ्क सङ्कलन विधि सम्बन्धि तालिम सञ्चालन गरिएको थियो।
- २११ वटा समुदायस्तरका भेला/अनुशिक्षण सहभागीतात्मक तरिकाले सामाजिक तथा प्राविधिक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिएको छ । तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्दा महिला तथा पछाडि रहेका वर्गका मुद्दाहरू/सवालहरूको अध्ययन र विश्लेषण गरिएको थियो।
- ९ वटै वडाहरूमा वडास्तरमा समन्वय बैठक/अनुशिक्षण र २/२ दिन क्षमता विकास तालिमहरू सम्पन्न गरिएको छ र अनुशिक्षणमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको विषयवस्तुहरू समावेश गरिएको थियो ।
- ९ वटै वडाहरूबाट छनौट गरिएका महिला तथा पछाडि पारिएको वर्गका व्यक्तिहरूका लागि जल अधिकार, योजना तर्जुमा, जल सुशासन आदि सम्बन्धि तालिम सञ्चालन गरिएको थियो।
- नगरपालिका स्तरमा १ पटक समन्वय तथा परामर्श गोष्ठी र १ पटक योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन गरिएको थियो।

मुख्य तथ्याङ्कहरू :

- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस टीकापुर नगरपालिकाको कूल घरधुरी संख्या २०९३० (<https://cbs.gov.np>) रहेको देखिन्छ भने हाल जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्क अनुसार कूल घरधुरी संख्या २१६४१ र कूल जनसंख्या ९२८८५ रहेको देखिन्छ। कूल घरधुरी मध्ये ३५.८%(७७४८) घरधुरी ब्राम्हण/ठकुरी/क्षेत्री/सन्यासी, १५.६७% (३३९१) घरधुरी दलित, ४८.४३% (१०४८०) घरधुरी जनजाती रहेका छन् भने ०.०५% (१०) नेवार, ०.०२% (५) मुसलमान र ०.०३% (७) अन्य घरधुरी रहेका छन्।
- टीकापुर नगरपालिका तल्लो कर्णाली जलाधारको समथर तराई क्षेत्रमा पर्दछ । यस नगरपालिका क्षेत्र भित्र जमरा खोला, पथरैया नदि, र मोहना नदि गरि ३ वटा मुख्य नदिहरू तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरू रहेका छन्। साथै उक्त उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा यी नदिहरूका शाखा खोलाहरू, ताल र सिमसार क्षेत्रहरू रहेका छन् ।
- टीकापुर नगरपालिकामा हाल विद्यमान खानेपानी योजना संख्या २ वटा, निर्माणाधीन खानेपानी योजना २ वटा र जलउपयोग गुरुयोजनामा प्रस्तावित मर्मत विस्तार खानेपानी योजना संख्या २ वटा र प्रस्तावित नयाँ खानेपानी योजना ६ वटा रहेका छन् । विद्यमान डीपवेल पाइपलाइन खानेपानी योजनाहरूबाट हाल ९७४३ (४५%) घरधुरीहरूलाई पाइपलाइन खानेपानी सेवा उपलब्ध रहेको छ भने निर्माणाधीन २ वटा योजनाहरूबाट १९०३ (९%) घरधुरीहरूले खानेपानी सेवा प्राप्त गर्ने लक्ष्य लिईएको छ।
- यस नगरपालिकामा भूमिगत जलस्रोत नै खानेपानीको स्रोत रहेको छ । हाल ५५% घरधुरीहरूको लागि पाइपलाइन खानेपानी सेवा विस्तार हुन सकेको छैन र हाल नल्का (हेन्ड पम्प) को पानी नै खानेपानी प्रयोजनमा प्रयोग गर्न बाध्य रहेको देखिन्छ ।

- जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण प्रक्रिया अन्तर्गत यस नगरपालिका क्षेत्र भित्र नमुना नल्का र पाइपलाइन धाराको खानेपानीको गुणस्तर परिक्षण गर्दा आइरन (७१.५८% नमुना), मँगनिज (५५.८२% नमुना), नाईट्रेट (४.७९% नमुना), इकोलाई (१९.८६% नमुना) हरूमा नेपाल गुणस्तर मापदण्ड भन्दा माथि रहेको पाइएको छ अर्थात् पिउनको लागि अयोग्य एवं असुरक्षित देखिएको छ । साथै १.३७% खानेपानी नमुनामा आर्सेनिक प्रदुषण सघनन मात्रा विश्व स्वास्थ्य संगठनको मापदण्ड सिमा भन्दा माथि रहेको पाइएको छ जसले गर्दा आर्सेनिकको प्रदुषण सघनन मात्रा नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने समेत देखिएको छ । यस नगरपालिकाको भूमिगत स्रोतको पानीमा रासायनिक प्रदुषण रहेको र संरचनाहरूबाट जैविक प्रदुषण समेत हुने गरेको देखिएकोले खानेपानी योजनाहरूमा प्रशोधन प्रणाली जडान गरि सुरक्षित खानेपानी वितरण गर्नुपर्ने देखिएको छ ।
- राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को तथ्याङ्क अनुसार टीकापुर नगरपालिकामा ६% घरधुरीमा हाल चर्पी नभएको देखिन्छ भने ४४% घरधुरीमा असुरक्षित खाल्डे चर्पी प्रयोग भएको वा सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । अर्थात् ५०% घरधुरीले मात्र हाल सुरक्षित शौचालय प्रयोग गरेको स्थिति छ । यस नगरपालिकामा दिसाजन्य लेदोको सुरक्षित ढुवानी र प्रशोधनका लागि टीकापुर सिटी स्थानिटेसन प्लान तयार गरेर त्यस प्लान अनुसारको दिसा जन्य लेदो प्रशोधन केन्द्र निर्माण कार्य सम्पन्न गरि यसै वर्ष २०८० देखि सञ्चालन शुरु गरेको छ ।
- टीकापुर नगरपालिकामा रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ योजना निर्माणाधीन रहेको छ जसबाट यस नगरपालिकाका सबै खेतियोग्य जमिनमा (८७३४ हेक्टर) सिंचाइ सुविधा पुर्याउने चरणगत लक्ष्य रहेको छ । यस पालिकामा हाल २३४ वटा विद्यमान बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू रहेका छन्। ती विद्यमान सिंचाइका योजनाहरूबाट २३०१ घरधुरीहरूको करिब १०५४ हेक्टर खेति गरिएको जमिन अर्थात् कूल खेतियोग्य भू-भाग मध्ये करिब १२% जमिन सिंचित भइरहेको छ । यस नगरपालिका क्षेत्र भित्र कुलो सिंचाइ विशेष कठिन रहेका क्षेत्रहरूका लागि वैकल्पिक तथा परिपुरक सिंचाइ सेवाको रूपमा जम्मा १२३ वटा बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ जसबाट १९८८ हेक्टर जमीनमा सिंचाइ सेवा पुग्नेछ ।
- टीकापुर नगरपालिकामा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण सम्बन्धि ४० वटा योजनाहरू विद्यमान योजना रहेका छन् जसबाट करिब ५६८ घरधुरीहरू प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका छन्। यस नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनामा जम्मा ८६ वटा वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ जसमध्ये ३२ वटा जलवायु अनुकूलन सम्बन्धि योजना, ८ वटा जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धि योजना र ४६ वटा स्रोत संरक्षण योजनाहरू रहेका छन् जसबाट नगरपालिकाका सबै घरधुरीहरू लाभान्वित हुनेछन् ।

समग्रमा यस जलउपयोग गुरुयोजनाको सफल कार्यान्वयनका लागि टीकापुर नगरपालिकाले यस गुरुयोजनामा निर्णय गरे अनुसारका आवश्यक नीति निर्माण तथा गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्ने संरचना निर्माण गरि यस गुरुयोजनामा प्राथमिकतामा परेका योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि लगानीको खोजि गर्ने, निर्धारित प्राथमिकता क्रम अनुसार योजनाहरू नगरपालिकाको वार्षिक कार्यक्रममा राख्ने र कार्यान्वयन गर्ने, दिगो विकास लक्ष्य तर्फको कोशे ढुंगाको यात्रा मापन गर्ने, समिक्षा गर्ने, र अद्यावधिक गर्ने कार्य गर्नेछ ।

अध्याय-१: परिचय

१.१. पृष्ठभूमि:

कुनै निश्चित स्थानमा उपलब्ध पानीका स्रोतहरूको विकास र न्यायोचित तथा समतामूलक वितरण गर्नका लागि समुदायकै सहभागितामा तयार गरिने जलस्रोत क्षेत्रको आवधिक योजना जलउपयोग गुरुयोजना हो। जलउपयोग गुरुयोजनामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको क्षमता विश्लेषण तथा कुसल उपयोग, विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालन/सुविधास्तर तथा अन्तर विश्लेषण, प्रस्तावित योजनाहरूको लागत अनुमान, सहयोगी सरोकारवाला पहिचान गर्नुका साथै पालिकाले जलस्रोतको क्षेत्रगत विकासको लागि लिएको लक्ष्य हासिल तथा जलस्रोत नीति कार्यान्वयन गर्नका लागि क्षेत्रगत रणनीति लगानी नीति, लक्ष्य, परिकल्पना समेत समेटिन्छ। गुरुयोजना समुदायको क्षमता विकास गर्न, स्रोतहरूको विवेकपूर्ण उपयोग गर्न, वातावरण संरक्षण गर्न, पानीको बहुउपयोग गर्न, जलस्रोत सम्बन्धी विवाद समाधान गर्नका साथै सुशासन कायम गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्न समेतका लागि क्षेत्रगत योजना तर्जुमाको दीर्घकालीन औजारका रूपमा लिन सकिन्छ।

उच्च संख्यामा गरिब र सीमान्तकृत समूहको बसोबास भएका क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकता दिँदै पानीका स्रोतहरूको संरक्षण, व्यवस्थापनमा ती समूहको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा सबै समुदायको पहुँच, वितरण र योगदान सुनिश्चित गर्न गुरुयोजना प्रभावकारी औजारको रूपमा रहेको जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनका अभ्यासकर्ताहरूको अनुभव रहेको छ।

१९९२ मा रियो दि जेनरियोमा सम्पन्न संयुक्त राष्ट्रसंघ वातावरण र विकास सम्मेलनको एजेण्डा २१ मा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धी अवधारणालाई अनुमोदन गरेको र उक्त सम्मेलनले एकीकृत जलस्रोतको सिद्धान्तका रूपमा निम्न बुँदाहरू पारित गरेको थियो।

- शुद्ध पानी सिमित र जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेको छ, जुन जिवन निर्वाह, विकास र वातावरणीय दृष्टीकोणले अत्यावश्यक छ।
- पानीको विकास र व्यवस्थापन सहभागितात्मक विधिको आधारमा हुनु पर्छ, जसले सबै तहहरूमा उपभोक्ता, योजनाविद्, र नीति निर्मातालाई समाहित गर्दछ।
- पानीको व्यवस्था, व्यवस्थापन र संरक्षणमा महिलाहरूको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ।
- पानीका सबै प्रतिष्पर्धी उपयोगहरूको आर्थिक मुल्य हुन्छ र पानीलाई आर्थिक वस्तुको रूपमा मान्यता दिनु पर्दछ।

१.१.१. जलस्रोत क्षेत्रका राष्ट्रिय नीति तथा कानुनी प्रावधानहरू

नेपालको संविधानको विभिन्न भाग तथा धाराहरूमा जलस्रोत क्षेत्र सम्बन्धी प्रावधानहरू रहेका छन्। साथै संविधान प्रदत्त नागरिक अधिकारको सुनिश्चित गर्न नेपाल सरकारले विभिन्न ऐन, नियमावली, प्रतिवद्धता, नीति तथा रणनीतिहरू तयार गरि कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यो जलउपयोग गुरुयोजना तयार गर्दा नेपाल सरकारले तयार गरेको जलस्रोत विकास क्षेत्रका यिनै प्रावधानहरूलाई आधार मानिएको छ, यसमा लिएको प्रमुख आधारहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

- भाग ३: मौलिक हकको धारा ३०: स्वच्छ वातावरणको हक: प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाच्न पाउने हक हुनेछ। साथै रास्ट्रको विकाश सम्बन्धि कार्यमा वातावरण र विकास बीच समुचित सन्तुलनका लागि कानुनी व्यवस्था गर्ने।

- मौलिक हक: धारा ३५: स्वास्थ्य सम्बन्धी हक "प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ"।
- भाग ४: राज्यका सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको धारा ५१ : "राज्यका नीतिहरू, जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने"।
- नवीकरणीय उर्जा उत्पादन तथा विकाश गर्ने
- जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिंचाइको विकास गर्ने।
- जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छता सम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने।
- वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भु-भागमा वन क्षेत्र कायम गर्ने।
- प्रकृती, वातावरण वा जैविक विविधता माथी नकारात्मक असर परेको वा पर्न सक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मुल वा न्यून गर्ने उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने।
- स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूची अनुसूची ८
- साझा अधिकार सुची ७ र ९
- खानेपानी ऐन २०७९: धारा ३३ को उपधारा ४ र धारा ३५ अनुसार लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई आत्मसात गर्दै सरसफाइका लागि गरिब/अति विपन्न तथा पछाडि रहेका समुदाय र घरधुरिहरूलाई अनुदान तथा खानेपानी महशुलमा छुट दिने व्यवस्था गरिएको छ। साथै परिच्छेद १० उपदाफा ५६ मा "नेपाल सरकारले पानीका स्रोत, परिमाण, गुणस्तर, लाभान्वित क्षेत्र तथा खानेपानी तथा सरसफाइ प्रणालीका सम्पुर्ण अवयवहरू प्रस्ट देखिनेगरी तोकिएको समयमावधि भित्र विद्युतीय अभिलेख सहितको एकीकृत नक्सा तयार गर्नु पर्नेछ" भन्ने उल्लेख गरि वाश प्लान निर्माणमा जोड दिएको छ।
- रास्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीती २०७६ ले पानीको सर्वोत्तम उपायोगका लागि उपयुक्त/कुशल सिंचाइ प्रविधिहरूको प्रवर्द्धन, एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम कार्यान्वयन, जमिनमुनिको पानी पुनर्भरणका लागि वर्षातको पानी सङ्कलन तथा पानी भण्डारण पोखरी, पानीको बहुउपयोग जस्ता प्रविधिहरूको विकाश तथा प्रवर्द्धनमा जोड दिएको छ।
- त्यसै गरि पन्ध्रौँ योजनामा ४.१ सोच: स्वच्छ, सुरक्षित, सर्वसुलभ र दिगो खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा, ४.२ लक्ष्य: सबैलाई आधारभुत स्तरको खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको पहुँच सुनिश्चित गर्दै गुणस्तरिय सेवा अभिवृद्धि गर्ने। ४.३ उद्देश्य: खानेपानी र सरसफाइ सेवाको प्रयाप्त, सुरक्षित र सर्वसुलभ रुपमा उपलब्धताबाट जनस्वास्थ्यमा सुधार गर्नु, सबै नागरिकलाई आधारभुत स्तरको सरसफाइ सेवामा पहुँच तथा मानव मल-मुत्र र फोहोर पानीको उचित व्यवस्थापन गरि वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्नु, जलवायु परिवर्तन अनुकूल तथा विपद व्यवस्थापनमैत्री खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा सुनिश्चित गर्नु, खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो सेवा प्रभावमा सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको भूमिका सबलीकरण गर्दै क्षमता अभिवृद्धि गर्नु।

माथी उल्लेखित संवैधानिक, कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूले समेत स्थानीय तहहरूको पानी क्षेत्रको विकासका लागि निर्दिष्ट योजना बनाउनु पर्ने सैद्धान्तिक आधार निर्माण भएको देखिन्छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा समेत खानेपानी, सिंचाइ, वातावरणीय सवाल तथा उर्जा विकास जस्ता जलस्रोत क्षेत्रका सवालहरू सम्बोधन गर्न यथेष्ट व्यवस्था रहेको पाइन्छ। पानी क्षेत्रका निर्दिष्ट योजनाहरूको नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन जस्ता अधिकार स्पष्ट रुपमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनमा रहेका छन। यसरी स्थानीय सरकारहरूले जलस्रोतको समष्टिगत विकासका लागि नीति निर्माण गरी

आवधिक योजनाहरू मार्फत नागरिकका संविधान प्रदत्त अधिकार सुनिश्चितता तथा जीविकोपार्जनका अवसरहरू कार्यान्वयन गरि नागरिक सम्वृद्धिका लागि समेत जलउपयोग गुरुयोजना एक सहयोगी औजारका रूपमा रहने देखिन्छ।

१.१.२ एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका अवधारणा र सिद्धान्तहरू

एउटा जलाधार भित्रका पानीसँग सम्बन्धित आवश्यकताहरू सँगसँगै सम्बोधन गर्ने, जलस्रोतका विविध पक्षहरू बीच सामञ्जस्यता कायम गर्ने र साथै पर्यावरणको सन्तुलन कायम गर्ने किसिमको समष्टिगत अवधारणालाई नै एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन भन्ने गरिन्छ । जलस्रोत विकासका विभिन्न क्षेत्रहरू जस्तै: खानेपानी, सिंचाइ, जलविद्युत, वातावरण तथा पर्यावरण आदि सँगसँगै र एक अर्कालाई सहयोग पुऱ्याउने किसिमले लैजानु अर्थात समग्र जलाधार क्षेत्रको व्यवस्थापनका माध्यमबाट जलस्रोत क्षेत्रको विकास नै एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन हो। एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन अवधारणा अनुसार छरिएर रहेका स-साना जलभाग अथवा स्रोतहरूलाई संरक्षण र विवेकपूर्ण उपयोग तथा माटो, पानी, र वनस्पतीय स्रोत बीचको सामनजस्यता वा सह-सम्बन्धलाई ध्यानमा राखि ती स्रोतहरूको संरक्षण र विकासका लागि अपनाउनु पर्ने आवश्यक कामहरूको लेखाजोखा गर्नु हो।

सामाजिक समानता, आर्थिक सवलता र पर्यावरणीय दिगोपना एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका आधारभुत सिद्धान्तहरू रहेका छन् ।

सामाजिक समानता: सबै प्रयोगकर्ताहरू (विशेष गरी सीमान्तकृत र गरिब प्रयोगकर्ता समूहहरू) का लागि पर्याप्त मात्रामा र पानीको गुणस्तरमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्नु हो। पानीको प्रयोगबाट प्राप्त लाभहरूको लागि सबै प्रयोगकर्ताहरूको अधिकारलाई पनि पानीको बाँडफाँट गर्दा विचार गर्न आवश्यक छ।

आर्थिक सवलता: उपलब्ध वित्तीय र जल स्रोतहरूको बाट सम्भावित प्रयोगकर्ताहरूको लाभ पुऱ्याउने र यसको लागि सबैभन्दा आर्थिक रूपमा उपयुक्त विकल्प चयन गर्न आवश्यक छ। यसले वर्तमान र भविष्यको सामाजिक र पर्यावरणीय लागत र लाभहरू विचार गर्नुपर्छ।

पारिस्थितिकीय दिगोपना: समग्र जलाधार क्षेत्रको स्वास्थ्यको संभावित जोखिमहरूको व्यवस्थापन सहितको योजना तर्जुमाका लागी ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने आवश्यकता छ।

एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका सम्बन्धमा तल उल्लेखित डबलिनमा सिद्धान्तहरू जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमाका लागी अत्यन्तै आवश्यक रहेका छन्।

सिद्धान्त १ : शुद्ध पानी सिमित जोखिमयुक्त स्रोत हो जुन बाँच्न, विकास गर्न तथा वातावरणको लागि अत्यावश्यक छ।

सिद्धान्त २ : पानीको विकास र व्यवस्थापन सहभागितात्मक विधिको आधारमा हुनु पर्छ जसले उपभोक्ता, योजनाविद, नीतिनिर्मातालाई समाहित गर्दछ।

सिद्धान्त ३ : पानीको सुरक्षात्मक व्यवस्थापनमा महिलाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ।

सिद्धान्त ४ : पानी सामुदायीक बस्तु हो तर यसको उच्च आर्थिक महत्व पनि छ।

१.१.३. दिगो विकास लक्ष्य

सन २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाबाट अनुमोदन गरिएका १७ वटा दिगो विकास लक्ष्य १५ वर्षमा पुरा गर्न विश्वव्यापी रूपमा १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरी यसको प्रगति मुल्यांकन गर्न २३२ सूचकहरू पनि तयार गरिएका छन्। यसै गरी नेपालमा ति १७ वटा लक्ष्य पुर्तिका निम्ति ४७९ वटा सूचकहरू निर्धारित गरिएका छन् । यसरी निर्धारण गरिएका १७ वटा लक्ष्यहरू एक-आपसमा अन्तर सम्बन्धित छन्।

यसै गरि दिगो विकास लक्ष्य-६ खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापनका साथै एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका क्षेत्रमा सन् २०३० सम्ममा के के उपलब्धि हासिल हुनुपर्ने भन्ने आधारमा तय गरिएको छ। दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. ६ ले खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धमा दिशानिर्देश गरेको छ। अन्तराष्ट्रिय स्तरमा नेपालले समेत प्रतिवद्धता जाहेर गरेको दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नु स्थानीय सरकारको समेत कर्तव्य हुन आउछ। यस परिवेशमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न स्थानीय सरकारहरूले प्रक्रियागत विकासमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ। जलस्रोत क्षेत्रको समष्टिगत विकासका लागि उपलब्ध कानूनी प्रवन्ध तथा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताहरू हासिल गर्न जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको औचित्य अझै बढी पुष्टी हुन्छ।

दिगो विकास लक्ष्य-६ को समग्र सूचक “सन् २०३० सम्म, सबैका लागि सफा पानी तथा सरसफाइमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने” रहेको छ भने, विशिष्ट सूचकहरू निम्न रहेका छन्।

- सबैका लागि सुरक्षित तथा खर्चले धान्न सक्ने मूल्यमा पिउने पानीमा सर्वसुलभ तथा समतामूलक पहुँच हासिल गर्ने।
- सबैका लागि पर्याप्त तथा समतामूलक सरसफाइ र स्वच्छतामा पहुँच हासिल गर्ने र खुला ठाउँमा दिसा गर्ने चलनको अन्त्य गर्ने।
- पानी तथा सरसफाइ व्यवस्थापनको सुधारका लागि स्थानीय समुदायहरूको सहभागितालाई साथ दिई त्यसलाई अझ सबल बनाउने।

दिगो विकास लक्ष्यहरूमा उल्लेखित लक्ष्य र नेपालले अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा गरिएका प्रतिबद्धताहरू हासिल गर्न क्षेत्रगत विकास योजना (ई. २०१६-२०३०) तर्जुमा भएको छ। क्षेत्रगत विकास योजना खानेपानी, सरसफाइ स्वच्छताका क्षेत्रमा निम्नानुसार अवधि र लक्ष्यहरू लिईएको छ।

- तत्कालीन चरण (ई. २०१६ - २०२०): सबैको आधारभूत “वाश” सेवाहरूमा पहुँच साथै सेवास्तरमा सुधार (मध्यम २५%/उच्च १५%) जनसंख्या
- मध्यकालीन चरण (ई. २०२५ सम्म): खानेपानी सेवास्तरमा सुधार (आधारभूत ३०%/मध्यम ४०%/उच्च ३०%) जनसंख्या, कार्यदक्षता र दिगोपनमा सुधार
- दीर्घकालीन चरण (ई. २०३० सम्म): खानेपानी सेवास्तरमा सुधार (मध्यम ५०%/उच्च ५०%) जनसंख्या, र प्रभाव लेखाजोखा

१.१.४ अन्तरक्षेत्रीय सवालहरू

लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

जलउपयोग गुरुयोजना स्थानीय समुदायको सहभागितामा निर्माण हुने हुँदा पानी सँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने लिङ्ग, वर्ग र समुदायको आवश्यकता र चाहनामा आधारित हुने गर्दछ। नेपाल सरकारले बि.सं. २०८४ सम्ममा सबै नेपाली जनतालाई आधारभूत खानेपानी र सरसफाइ सेवा उपलब्ध गराउने राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्ने तर्फ अग्रसर रहेको छ। त्यसका लागि पानी वितरण र उपभोग प्रक्रियालाई न्यायोचित र समावेशी बनाउन जलउपयोग गुरुयोजना ले सहयोग पुरयाउँदछ। पानीको घरायसी प्रयोगका लागि महिलाहरू पानीसँग बढी संलग्न हुने हुँदा स्रोत पहिचान, स्रोत छनौट देखि योजना तर्जुमाका चरणहरूमा जलउपयोग गुरुयोजनाले महिलाहरूको उल्लेख्य सहभागिता गराउने गर्दछ। त्यस्तै अपांगता भएका व्यक्तिहरूको खानेपानी र सरसफाइ जस्ता आधारभूत सेवाहरूमा पहुँच बढाउन तथा अपांगतामैत्री अवधारणाको विकासका लागि उनीहरूको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका हरेक चरणमा सहभागिता सुनिश्चित गर्दछ। हाम्रो देशको परिवेशमा जलस्रोतको पहुँच र नियन्त्रणमा लैङ्गिकताका आधारमा छाउपडी र जातीय भेदभावबाट प्रायः महिला, बालीका र सीमान्तकृत समूहका सदस्यहरू बढी प्रभावित भएको देखिन्छ।

पानीको स्रोतको संरक्षण, पिउने पानी घर नजिक उपलब्ध हुँदा र निर्णय गर्ने तहमा महिला तथा सीमान्तकृत समूहको सहभागिताले उनीहरूको समयको बचत, लैङ्गिक हिंसाको जोखिम, शोषण र नकारात्मक परिणामहरू कम गर्न मद्दत गर्दछ साथै समुदायको जीविकोपार्जन प्रत्यक्ष रूपमा पानीसँग जोडिएको हुने हुँदा त्यस्ता बिपन्न वर्गहरूको सहभागिता जस्ता लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवालहरूलाई जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण र तत् पश्चातका कार्यान्वयन प्रकृत्यामा समेटेको हुन्छ।

जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापन

जलवायु परिवर्तनले गर्दा नेपालमा तापक्रममा वृद्धि तथा वर्षातको ढाँचा थप अनियमित र अप्रत्यासित हुँदा प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रयोग तथा पहुँचमा विवादहरू उत्पन्न हुनेगरेका छन् र यो बढ्दो क्रममा देखिन्छ। नेपालको कर्णाली नदी बेसिनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव अत्यधिक देखिएको छ। बाढी, खडेरी, तातो/शितलहर र आगजनी जस्ता चरम मौसमी र जलवायु सम्बन्धी प्रकोपहरूले यहाँका प्राकृतिक स्रोतहरूमा उल्लेखनीय रूपमा असर गर्ने र यसबाट पालिकामा बसोबास गर्ने समुदायहरूको स्वास्थ्य तथा जीविकोपार्जनका अवसरहरूमा प्रतिकूल प्रभाव देखिन्छ। हालैका वर्षहरूमा, विनाशकारी बाढीका कारण पानीका पूर्वाधारहरूमा थप संकट उत्पन्न गरेको छ भने खेतीयोग्य भूमिहरू कटानमा परि नष्ट भएका छन् र महामारीको प्रकोप देखिएका छन्। जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न प्राकृतिक प्रकोपहरू मुख्यतः बाढी, पहिरो, खडेरी तथा लु (heat waves) जस्ता प्रकोपहरूले खानेपानी तथा सिंचाइका लागि प्रयोग भएका पानीका मुहानहरू पुरिने, सुक्ने, हराउने, भासिने तथा पानी गुणस्तरमा हास गरेको हुँदा त्यसले एकातिर समुदायको खानेपानी तथा जीविकोपार्जनका लागि आवश्यक पानीको अभाव भइरहेको छ भने अर्कोतिर खानेपानी, सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापनका लागि निर्मित संरचनाहरूको दिगोपना र सुचारुपनामा असर पुऱ्याइरहेको छ भने समुदायमा पानीजन्य रोगहरूमा वृद्धि भइरहेको छ।

जलवायु परिवर्तन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापनका लागि यस नगरपालिकाले “विपद पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना” तयार गरि कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यस योजनाले नगरपालिकामा पर्ने प्रभावको आधारमा प्रकोप तथा विपद जोखिमको स्तरीयकारण निम्न अनुसार गरेको छ। यस नगरपालिकाका प्रमुख पाँच प्रकोपहरू १) बाढी, २) हावाहुरी, ३) आगलागी, ४) शितलहर र ५) जंगली जनावरको आतंक रहेका छन्।

तालिका- १: वातावरणका दृष्टिले संवेदनशील क्षेत्रहरू

क्र.सं.	विवरण	वडा /टोल	समस्या
१	बाढी तथा नदी कटान पटान र डुवानका दृष्टिकोणले बढी संवेदनशिल क्षेत्र	१ देखि ९ नं. वडाहरू	मानवीय क्षति, खेतीयोग्य जमिन कटान, पटान, आवाशिय क्षेत्रका घरहरूमा क्षति, बालीनाली नष्ट
२	हावाहुरी/आगलागिका दृष्टिकोणले बढी संवेदनशिल क्षेत्र	वडा नं.१ (विद्युतिय कारण), वडा नं. ६, ८ (कर्मिडाँडा)	विद्युत सर्ट हुने। हावाहुरीको कारण आगलागिका घटनाहरू हुने। घर तथा मालसामान पशुचौपाया जलेर नष्ट हुने
३	बन्यजन्तुको आक्रमणका दृष्टिकोणले बढी संवेदनशिल क्षेत्र	वडा नं. २, वडा नं.६ (सिम्रेनी टोल), वडा नं. ७ (सत्ती, रामजानकी टोल) वडा नं. ८	हात्ति, गैडा, बाघ, स्याल आदीको आक्रमणबाट जीउधन, अन्नबाली, पाल्तु पशुचौपाएको क्षति
४	भुकम्पका दृष्टिकोणले बढी संवेदनशिल क्षेत्र	वडा नं.१ (टीकापुर), २ (सितापुर), ७ (सत्ति)	भवन संहिता बिना तयार भएका अग्ला भवनहरू र अव्यवस्थित बसोबास

टीकापुर नगरपालिकाको विपद् को ऐतिहासिक समयरेखाको विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी क्षति गर्ने प्रकोपको रूपमा क्रमशः बाढी, हावाहुरी, आगलागी र जंगली जनावरको आतङ्क रहेका छन् ।

टीकापुर नगरपालिकाको वडास्तरिय संकटासन्नता तल तालिका नं. २ मा उल्लेख गरिएको छ । बाढीबाट कटान वा डुबान प्रकोपका कारण यस पालिकाका सबै क्षेत्र जोखिममा रहेका छन् जसमध्ये १,५,६,७ नं. वडाहरू उच्च जोखिममा देखिन्छन भने ३ र ८ मध्यम र अन्य वडाहरू न्यून जोखिममा रहेका छन् ।

तालिका- २: बाढीबाट कटान वा डुबान प्रकोपको प्रभावस्तर

विवरण	उच्च जोखिम	मध्यम जोखिम	न्यून जोखिम
संकटासन्न वडाहरू	१,५,६, ७	३ र ८	२,४, ९
संकटासन्न घरधुरी संख्या	२५०५	५३५	१८४

जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न जोखिमहरू तथा **विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना** का प्राथमिकताहरू कार्यान्वयन तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि जलउपयोग गुरुयोजनाले समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरि जलवायु परिवर्तन अनुकूलित र विपद्हरू आइपर्दा पनि क्षति कम हुने हिसाबले गरिने योजना तर्जुमालाई महत्व दिएको छ ।

जलवायु परिवर्तनले गर्दा नेपालमा औसत पानी पर्ने समय र तिब्रतामा अनियमितता भएको हुँदा खोलाहरूमा पानीको बहाव घट्दै गैरहेको र त्यसले प्रत्यक्ष रूपमा समुदायको खानेपानी आपूर्ति, सिंचाइ लगायत जीविकोपार्जनमा नकारात्मक प्रभाव पारेको छ । त्यस्तै विभिन्न किसिमका प्राकृतिक प्रकोपहरू मुख्यतः बाढी, पहिरो, डुबान, सुख्खा जस्ता प्रकोपहरूले खानेपानी तथा सिंचाइका लागि प्रयोग भएका पानीका स्रोतहरू सुक्ने, प्रदुषण बढ्ने र भूमिगत स्रोतहरूको जलसतह तल झर्ने गरेको हुँदा त्यसले एकातिर समुदायको खानेपानी तथा जीविकोपार्जनका लागि आवश्यक पानीको अभाव भइरहेको छ भने अर्कोतिर खानेपानी, सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापनका लागि निर्मित संरचनाहरूको दिगोपना र सुचारुपनामा असर पुऱ्याई रहेको हुँदा यस्ता समस्याहरूको न्यूनीकरणका लागि जलउपयोग गुरुयोजनाले समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरि जलवायु परिवर्तन अनुकूलित र प्रकोपहरू आइपर्दा पनि जोखिम कमहुने हिसाबले गरिने योजना तर्जुमालाई यस नगरपालिकाले महत्व दिएको छ ।

१.२ जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्य र क्षेत्र

१.२.१ जलउपयोग गुरुयोजनाका उद्देश्यहरू

जलउपयोग गुरुयोजनाको उद्देश्य स्थानीय स्तरमा जलस्रोतको प्रभावकारी, समानुपातिक, पारदर्शी र दक्ष रूपले पानीको बहु-उपयोग गर्न एकीकृत योजनाको विकास गर्नु हो । यस योजनाले स्थानीय सरकार र मातहतका जलाधार क्षेत्रहरू भित्रका कुनै निश्चित समुदाय वा समुदायहरू बीचमा जलस्रोतको सही उपयोग, समानुपातिक वितरण तथा बाँडफाँट मार्फत दिगो रूपमा सबै प्रकारका आवश्यकताहरू पुरा गर्न सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ ।

जलउपयोग गुरुयोजनाका विशिष्ट उद्देश्यहरू यसप्रकार छन्;

- सम्बन्धित भूगोल भित्रको जलस्रोतसँग सम्बन्धित सूचना तथा सुविधाहरू पहिचान गर्ने।
- पानीका उपलब्ध सबै स्रोतहरूको विश्लेषण गरी स्रोतहरूको समतामूलक विवेकपूर्ण प्रयोग र दिगोपनाको सुनिश्चितता गर्नका साथै साथै योजना प्रति अपनत्वको भावनाको विकास गरी निर्मित संरचनाहरूलाई दीर्घकालीन बनाउन मद्दत गर्ने।

- जलस्रोतहरूको बहुउपयोग गर्नको लागि अल्पकालिन, मध्यकालिन र दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरि यस क्षेत्रमा दीर्घकालीन लगानी प्राप्त गर्ने।
- वातावरणीय दिगोपनाको साथै जल सम्बन्धित भौतिक पुर्वाधारहरू र तिनको दिगो व्यवस्थापनको लागि संस्थागत र वित्तीय व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने।
- जलस्रोत क्षेत्रको लगानी नीति तथा दुरदृष्टी निर्माण गरी लक्ष्य हासिल गर्न आन्तरिक तथा बाह्य श्रोत तथा सरोकारवाला पहिचान गर्ने।
- नगरपालिका स्तरका जलस्रोत र यससँग सम्बन्धित प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण गर्न ,सरसफाइ र स्वच्छता प्रवर्द्धन आदिमा सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गर्ने।
- जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छताको क्षेत्रमा पारदर्शिता, सहभागिता र जवाफदेहिताको अभ्यासको माध्यमबाट सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने।
- जलाधार तथा उपजलाधार क्षेत्र भित्र पर्ने पानीका स्रोतहरूको संरक्षणमा बढावा दिँदै पानीको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्उपयोग तथा वातावरणीय स्वच्छताका पक्षहरूमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास तथा सचेतिकरण गर्ने।
- जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी सेवाहरूको उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभहरूमा समतामूलक पहुँचका साथै जलस्रोतको न्यायोचित बाँडफाँट सुनिश्चित गर्ने।
- पानीसँग सम्बन्धित योजना तर्जुमा, क्षमता विकास र कार्यान्वयनका हरेक पक्षमा महिला तथा अन्य सीमान्तकृत समूहहरूको समतामूलक सामाजिक तथा आर्थिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्ने।

१.२.२ जलउपयोग गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरू

कुनै निश्चित क्षेत्र भित्र अवस्थित पानीका स्रोतहरू (पृथ्वीको सतह माथी वा सतहका वा सतह भित्रका) को व्यवस्थापनगरी दिगो उपयोग गर्न गुरुयोजनाले समेटने क्षेत्रहरूलाई जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीका माध्यमबाट व्याख्या गर्ने गरिन्छ।

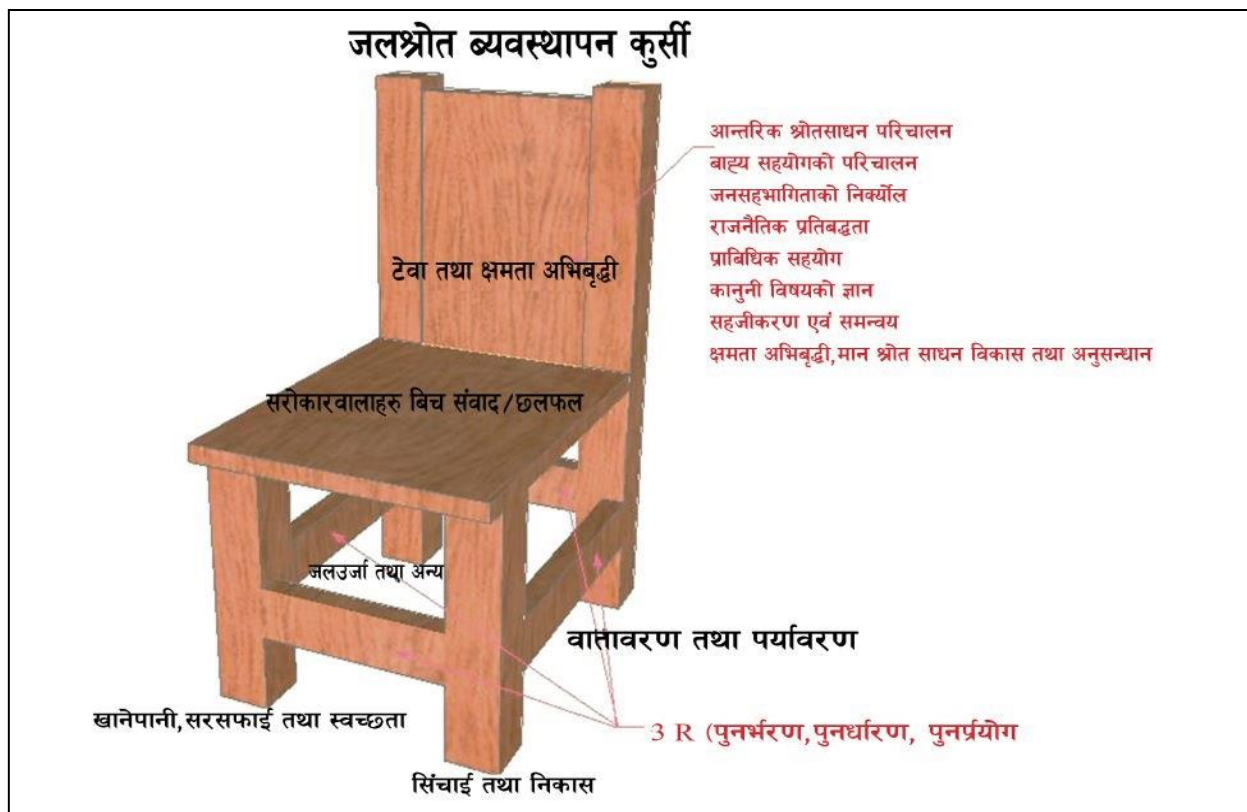
जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी:- जलउपयोग गुरुयोजनालाई विद्यमान कानुनी प्रावधानहरू अनुसार निर्माण गर्न तथा गुरुयोजना तयारीलाई सहज बनाउनुका साथै योजना निर्माण प्रकृतिलाई ब्यवस्थित रुपमा सञ्चालन गर्नका लागि जलउपयोग व्यवस्थापन कुर्सीको अवधारणालाई अवलम्बन गरिएको छ । यो अवधारणा सरोकारवालाहरूको बुझाईमा एकरूपता ल्याउन निकै प्रभावशाली औजारका रुपमा रहेको छ । जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीले औल्याएका र गुरुयोजनाले समेट्ने ४ (चार) वटा क्षेत्रहरूको चर्चा तल गरिएको छ ।

खानेपानी तथा सरसफाइ:- खानेपानीका योजनाहरू (नयाँ, मर्मत, पुर्ननिर्माण, सेवा बिस्तार र सतह, भूमिगत, वर्षातको पानी आदि),स्रोत सुधार तथा संरक्षण, स्वच्छता, सरसफाइ र चर्पी निर्माण, व्यक्तिगत, घरेलु तथा वातावरणीय सरसफाइ खुला दिसा मुक्त तथा पूर्ण सरसफाइ योजना र योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार रणनीति आदि ।

सिंचाइ तथा निकास:- परम्परागत कुलो सिंचाइ योजना र लघु तथा आधुनिक पोखरी सिंचाइ योजनाहरू र ढल निकास। परम्परागत सिंचाइ (कुलो, नहर) प्रणाली हालको सिंचाइ प्रणालीहरूको मर्मत सम्भार तथा पुनःनिर्माण आदि।आधुनिक सिंचाइ (फोहरा सिंचाइ, थोपा सिंचाइ, पोखरी) करेसाबारीको लागि लघुसिंचाइ, खेर जाने पानीको उचित निकास तथा करेसावारी व्यवस्थापनमा प्रयोग आदि,।

वातावरण तथा पर्यावरण:- स्रोत सुधार तथा संरक्षण, स्रोतहरूको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्उपयोग क्रियाकलापहरू, वर्षातको पानी सङ्कलन, विभिन्न पोखरीहरू निर्माण तथा (मनोरञ्जनात्मक र धार्मिक, माछापोखरी, आहाल), वन व्यवस्थापन, चरन क्षेत्रहरूको व्यवस्थित विकास, पाखो तथा गह्रा सुधार, नदी नियन्त्रण, पहिरो नियन्त्रण, वातावरणीय सरसफाइ आदि,।

जलशक्ति र अन्य:- परम्परागत तथा सुधारिएको पानीघट्ट, साना जलविद्युत उत्पादन आदि। पानीमिल, सुधारिएको घट्ट, घरेलु उद्योगका लागि पानी, लघु जलविद्युत योजना, माछा पोखरी, जनावरका लागि पानी, धार्मिक प्रयोजनका एवं जलक्रिडास्थलका लागि पानी, उन्नत स्तरको जीविकोपार्जन लघुवित्त विकास (सामुदायीक संस्था र सहकारी आदि)

चित्र- १ : जलउपयोग गुरुयोजना तथा जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सी

माथि उल्लेखित मुख्य क्षेत्र बाहेक पनि गुरुयोजनाको समग्र निर्माण चरणले तपसिलका विषयवस्तु समेटेको हुन्छ।

- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद जोखिम व्यवस्थापनका लागि पानीका स्रोतहरूको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्प्रयोग।
- सरोकारवालाहरूको छलफलको थलो: जलस्रोतहरूको समष्टिगत प्रयोगमा उत्पन्न हुन सक्ने विवाद न्यूनीकरण, जलाधार क्षेत्रहरू विचको पारस्परिक सम्बन्ध, पानीको उपयोगितामा पानीका उपयोगका क्षेत्रहरूको प्राथमिकता आदि।
- टेवा तथा क्षमता अभिवृद्धि: स्थानीय तह, समुदायहरूको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधनको परिचालन, जनसहभागिताका पक्षहरू, राजनैतिक क्षेत्रको प्रतिबद्धता, कानुनी विषयहरूको सचेतिकरण, स्थानीय स्रोत साधनहरूको समग्र विश्लेषण र स्थानीय समुदायहरूको क्षमता विकास आदि।
- समग्रमा स्थानीय सरकारहरूले आफ्नो योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र मुल्याङ्कन गर्दा साथै स्रोत साधन जुटाउन र सरोकारवालाहरूलाई छलफल र लगानीको वातावरण बनाउन जलस्रोत व्यवस्थापन कुर्सीलाई सहज औजारको रूपमा प्रयोग गर्न सक्दछन्।

१.३ जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणमा अपनाइएका पद्धतिहरू

१.३.१ स्थानीय तहका विद्यमान रणनीतिक योजनाहरूको समिक्षा

यस नगरपालिकाले जलस्रोत, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्रका क्षेत्रगत ऐन तथा नीतिहरू निर्माण गरेको देखिदैन । यस नगरपालिकाले दुइ वटा विद्यमान खानेपानी योजनाहरू मध्ये टीकापुर सानासहरी खानेपानी तथा सरसफाइ योजनाको तथ्याङ्क विद्युतीय प्रणाली अनुसार N-WASH मा इन्भेन्ट्री गरेको देखिद्यतापनि खासश्व तथ्याङ्क पुरा नगरेको देखिन्छ । हाल जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको आवधिमा यस नगरपालिकाको सबै बस्तीहरूको सहभागितामा गुरुयोजनाका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरि DAI Collect मा विद्युतीय प्रविष्टि तथा भण्डारण गरिएको छ । साथै नगरपालिकाले जलस्रोत योजना कार्यान्वयन सम्बन्धि तपशिलका ऐन, नीति, कार्यविधिहरू तथा योजनाहरू निर्माण गरेको देखिन्छ ।

तालिका- ३: नगरपालिकाले तयार गरेका विभिन्न ऐन, नीतिनियम, योजना तथा कार्यविधिहरू

क्र.सं.	नगरपालिकाले निर्माण गरेका ऐन/नीति, कार्यविधि तथा योजनाहरू	कार्यान्वयनको अवस्था
१	टीकापुर नगरपालिको नगर प्रोफाइल, २०७५	कार्यान्वयनमा रहेको
२	टीकापुर नगरपालिको सहकारी ऐन, २०७५	कार्यान्वयनमा रहेको
३	टीकापुर नगरपालिका उपप्रमुख अनाथ असहाय छात्रवृत्ति कार्यविधि, २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
४	अपाङ्गता भएका व्यक्तिको परिचय पत्र वितरण कार्यविधि, २०७५	कार्यान्वयनमा रहेको
५	टीकापुर नगरपालिको सक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण कार्यविधि, २०७७	कार्यान्वयनमा रहेको
६	टीकापुर नगरपालिकाको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन ऐन, २०७५	कार्यान्वयनमा रहेको
७	जनता संग मेयर /उपमेयर कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७९	कार्यान्वयनमा रहेको
८	श्रम सहकारी गठन, परिचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधि, २०७९	कार्यान्वयनमा रहेको
९	टीकापुर नगरपालिकाको वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७७	कार्यान्वयनमा रहेको
१०	लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष खर्च सञ्चालन मापदण्ड कार्यविधि, २०७७	कार्यान्वयनमा रहेको
११	टीकापुर नगरपालिकाको स्वास्थ्य तथा सरसफाइ ऐन, २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
१२	टीकापुर नगरपालिकाको हाम्री छोरी प्यारी छोरी कार्यक्रम सञ्चालन सम्बन्धी कार्यविधि, २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
१३	जलचर एवं जलीय जैविक विविधता संरक्षण ऐन, २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
१४	विपद व्यवस्थापन कोष सञ्चालन कार्यविधि, २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
१५	टीकापुर नगरपालिकाको स्वास्थ्य तथा सरसफाइ ऐन, २०७६	कार्यान्वयनमा रहेको
१६	टीकापुर नगरपालिकाको स्वास्थ्य तथा सरसफाइ कार्यविधि, २०७५	कार्यान्वयनमा रहेको
१७	टीकापुर नगरपालिकाको नगर बृहत् योजना, २०७७	कार्यान्वयनमा रहेको
१८	विपद पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, २०७८	कार्यान्वयनमा रहेको

स्रोत : टीकापुर नगरपालिकाको वेबसाइट, (<https://tikapurmun.gov.np/ne>)

माथि उल्लेख गरिए अनुसारका केहि ऐन, नीति, कार्यविधि तथा योजनाहरूको निर्माण गरिएको भएतापनि त्यसको पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन हुन भने सकेको देखिदैन । साथै खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्द्धनका लागि प्रत्यक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउने ऐन, नीति तथा रणनीतिहरू जस्तै: जलस्रोत ऐन तथा नियमावली, खानेपानी तथा पूर्ण सरसफाइ रणनीतिहरू भने बन्न बाँकि रहेको देखिन्छ । यस जलउपयोग गुरुयोजना नगरपालिकाको लागि क्षेत्रगत ऐन, नीति तथा रणनीतिहरू निर्माण गर्नको लागि समेत कोशेढुंगा साबित हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.३.२ रणनीतिक योजनाहरूको एकीकरण

यस नगरपालिकामा वातावरण तथा प्राकृतिक श्रोत संरक्षण ऐन, वातावरणीय अध्ययन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परिक्षण कार्यविधि, विपद पुर्बतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, बृहत नगर आवधिक योजना, जलचर एवं जलीय जैविक विविधता संरक्षण ऐन, स्वास्थ्य तथा सरसफाइ ऐन / कार्यविधि आदि एकीकृत जलस्रोत सँग सम्बन्धित ऐन नीति कार्यविधि र योजनाहरू पारित गरि कार्यान्वयन अवस्थामा रहेको देखिन्छ । नगरपालिकाले पारित गरेका यी ऐन नीति कार्यविधि तथा योजनाहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धका प्रतिवेदन वा तथ्याङ्कहरू हाल उपलब्ध नभएकोले कार्यान्वयनको हालको अवस्था बारे भने विश्लेषण गर्न सकिने अवस्था छैन । तथापी जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका क्रममा हाल सम्म नगरपालिकाले पारित गरेका एकीकृत जलस्रोतसँग सम्बन्धित ऐन, नीति, नियम र योजनाहरूको अध्ययन गरि गुरुयोजना तर्जुमा गर्दा विद्यमान ऐन नीति तथा कार्यविधि अनुसार जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गर्ने कार्य गरिएको छ । नगरपालिकाको जलस्रोत सम्बन्धित विद्यमान रणनीति, आवधिक योजना र नगरपालिकाको पार्श्वचित्रका तथ्याङ्कहरू, विभिन्न विषयगत शाखाका तथ्याङ्कहरूका साथै सरोकारवाला निकायहरूको तथ्याङ्कहरू समेतलाई समायोजन गरी गुरुयोजनाको अन्तिम प्रारूप तयार गरिएको छ । जलउपयोग गुरुयोजना तयार गर्दा नगरपालिकाबाट उपलब्ध तथ्याङ्कहरूका अतिरिक्त आवश्यक अन्य तथ्याङ्कहरू सामाजिक तथा प्राविधिक सर्वेक्षण, सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका गोष्ठी, तालिम, भेला, अन्तर्क्रिया, लक्षित समुह/समुदाय भेटघाटमा आधारित भई राष्ट्रिय स्तरका सम्बन्धित ऐन, नीति, र राष्ट्रिय लक्ष्यहरूलाई समेत ध्यानमा राख्दै गुरुयोजनाका लक्ष्य तथा रणनीतिहरू तर्जुमा गरिएका छन् ।

१.३.३ जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रकृया र चरणहरू

जलउपयोग गुरुयोजनाको अन्तिम प्रतिवेदन नगरपालिकास्तरमा गरिएका श्रृंखलावद्ध क्रियाकलापहरूको नतिजा हो। गुरुयोजना तयारीमा गरिएका क्रियाकलापहरूमा नगरपालिकाकामा तर्जुमा गरिएका क्षेत्रगत रणनीति तथा योजनाहरू अध्ययन, नगरपालिकाको वस्तुस्थिति अवलोकन, समुदाय स्तरमा गरिएका सर्वेक्षण, अन्तर्क्रिया, जनचेतना तथा क्षमता विकास निश्चित समुदाय तथा जानिफकार भेटघाट, संस्थागत क्षमता विकासका कार्यहरू तथा तथ्याङ्क प्रमाणीकरण तथा योजना तर्जुमा गोष्ठीहरू पर्दछन्। गुरुयोजना तयारी कार्यलाई एकरूप बनाउन तथा यस कार्यमा समुदायको सहभागिता सुनिश्चित गर्न चरणवद्ध कार्यपद्धति निर्माण गरि कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ। यस प्रक्रियामा निम्न अनुसारका पाँचवटा चरण अन्तर्गत चित्र-२ अनुसार १३ वटा खुड्किलामा आधारित रही जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्य सम्पादन गरिएको थियो ।

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका चरणहरू

चित्र- २ : जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका चरणहरू

तयारी तथा पुर्व योजना तर्जुमा चरण

जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रारम्भिक चरण भित्र स्थानीय तह (नगरपालिका र वडा) को आवश्यकता, उत्सुकता, लगानी प्रतिवद्धता आदिमा आधारित भई नगरपालिका छनौट गर्ने लगायत सेवा प्रदायक संस्था र व्यक्तिहरू छनौट तथा तालिम लगातयका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका थिए।

तयारी चरणमा युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले NwASH र जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण (DAI Collect KoBo) सम्बन्धि ४ दिने प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम आयोजना गरेको थियो । उक्त प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिममा साझेदार संस्थाबाट गुरुयोजना निर्माण लक्ष्य राखिएका कैलालीका ३ वटा स्थानीय तहहरूका लागि ४ जना विज्ञहरू सहभागी भएका थिए । त्यसैगरि साझेदार संस्थाको आयोजना तथा साझेदार संस्था र कर्णाली जल परियोजनाका प्रशिक्षकहरूको सहजीकरणमा टीकापुरमा आयोजना गरेको ३ दिने तथाङ्क सङ्कलक तालिममा लक्षित ३ वटा पालिकाहरूका लागि ४९ जना तथाङ्क सङ्कलकहरूले तालिम सम्पन्न गरेका थिए । उक्त तालिमहरूका सहभागीहरूको विवरण निम्न तालिका अनुसार रहेको छ ।

तालिका- ४: प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम र तथाङ्क सङ्कलक तालिमको सहभागिता विवरण

जम्मा सहभागी	लिंग अनुसार			जातजाती अनुसार सहभागी विवरण					
	महिला	पुरुष	अन्य	ब्राम्हण/ठकुरी/क्षेत्री/सन्ध्यासी	दलित	जनजाती	नेवार	मुस्लिम	अन्य
प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम									
४	१	३	०	३	०	१	०	०	०
तथाङ्क सङ्कलनकर्ता (गणक) तालिम									
४९	२१	२८	०	२८	२	१८	१	०	०

क्षमता विकास चरण

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका सम्पूर्ण कार्यहरूको अगुवाई तथा नेतृत्व नगरपालिकाबाट गर्नुपर्ने भएकाले यस चरणमा जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका लागि स्थानीय स्तरमा विभिन्न सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने बैठक, तालिम र गोष्ठीहरू आयोजना गरिएका थिए । जस अन्तरगत नगरपालिका स्तरमा जलउपयोग गुरुयोजना सम्बन्धी परामर्श गोष्ठी तथा अभिमुखिकरण, ९ वटै वडाहरूमा वडास्तरिय जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रक्रिया सम्बन्धी परामर्श बैठक र अभिमुखिकरण गोष्ठी, वडा तहमा दलित, महिला तथा पछाडि परेका सामाजिक वर्गहरूको लागि आत्मविश्वास अभिवृद्धि तालिम, वडा स्तरीय गुरुयोजना तथाङ्क सङ्कलनमा समन्वय र सहयोग गर्न स्वयम् सेवी सहजकर्ता छनौट, विभिन्न प्राविधिक समितिहरू गठन तथा अभिमुखिकरण बैठक र अन्तरक्रिया आदि क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका थिए। यो चरणमा अध्ययन चरणमा सम्पादन गरिने क्रियाकलापहरू सम्बन्धी विस्तृत कार्ययोजना समेत तयार गरिएको थियो।

टीकापुर नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा विभिन्न क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका छन् । तथाङ्क सङ्कलनका लागि परिचालन हुने गणकहरूका लागि NwASH तथा DAI Collect KoBo एप्लिकेशन प्रयोग सम्बन्धि तालिम, वडा तथा नगरपालिकास्तरमा जनप्रतिनिधिहरू/स्थानीय बुद्धिजिवि, समाजसेवी, नगरपालिका स्तरमा क्रियाशील राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरू सहितको उपस्थितिमा क्षमता विकासका विभिन्न क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिएका थिए । जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रक्रिया, जलस्रोतको न्यायिक बाँडफाँट, जलस्रोत सम्बन्धि विद्यमान

कानूनहरूको जानकारीका साथै जलस्रोतहरूमा समान अधिकार सम्बन्धमा महिला तथा पछाडि परेका वर्गका प्रतिनिधिहरूसँग छलफल तथा उनिहरूलाई सहभागितात्मक तथा सङ्ग सङ्कलन तथा प्रमाणीकरणमा सहभागी गराई योजना तर्जुमा गर्दा सक्रिय सहभागिता तथा गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि आत्मविश्वास अभिवृद्धि तालिम सञ्चालन गरिएको थियो । जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणका क्रममा टीकापुर नगरपालिकामा सञ्चालन गरिएका क्षमता विकास सम्बन्धि क्रियाकलापहरूका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातीय विवरण तपशिलका तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका- ५: नगरपालिका स्तरीय अभिमुखीकरण तथा परिकल्पना गोष्ठी विवरण

नगरपालिका स्तरीय जलउपयोग गुरुयोजना अभिमुखीकरण तथा परिकल्पना गोष्ठी विवरण		लिङ्ग अनुसार सहभागी संख्या			जातीय वर्ग अनुसार सहभागी संख्या			
गोष्ठी आयोजना भएको स्थान	गोष्ठी आयोजना गरेको मिति	पुरुष	महिला	जम्मा	ब्राह्मण/क्षेत्रि/ठकुरी/सन्यासी	दलित	जनजाति	जम्मा
पालिका केन्द्र	बैसाख १६, २०८०	२५	६	३१	६	४	२१	३१

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना २०८०, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू

तालिका- ६: वडा स्तरीय अभिमुखीकरण तथा परामर्श गोष्ठी विवरण

जलउपयोग गुरुयोजना अभिमुखीकरण तथा परामर्श गोष्ठी विवरण		लिङ्ग अनुसार सहभागी संख्या			जातीय वर्ग अनुसार सहभागी संख्या			
गोष्ठी आयोजना भएको वडा नं.	गोष्ठी आयोजना गरेको मिति	पुरुष	महिला	जम्मा	ब्राह्मण/क्षेत्रि/ठकुरी/सन्यासी	दलित	जनजाति	जम्मा
टीकापुर १	बैसाख २०, २०८०	२७	२	२९	२३	३	३	२९
टीकापुर २	बैशाख २५, २०८०	२४	३	२७	८	६	१३	२७
टीकापुर ३	बैशाख २५, २०८०	२१	१	२२	५	६	११	२२
टीकापुर ४	बैशाख १९, २०८०	३	१७	२०	०	१	१९	२०
टीकापुर ५	बैशाख १९, २०८०	१७	०	१७	०	१	१६	१७
टीकापुर - ६	बैशाख २९, २०८०	२१	२	२३	१०	१	१२	२३
टीकापुर ७	बैशाख २४, २०८०	२२	२	२४	११	२	११	२४
टीकापुर ८	बैशाख २४, २०८०	१७	३	२०	६	३	११	२०
टीकापुर ९	बैशाख २४, २०८०	१७	५	२२	७	०	१५	२२

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

तालिका- ७: वडा स्तरीय महिला/दलित तथा सीमान्तकृत समुहको लागि आत्मविश्वास अभिवृद्धि तालिम विवरण

जलउपयोग गुरुयोजना महिला/दलित तथा सीमान्तकृत समुहलाई आत्मविश्वास निर्माण तालिम विवरण		लिङ्ग अनुसार सहभागी संख्या			जातीय वर्ग अनुसार सहभागी संख्या			
गोष्ठी आयोजना भएको वडा नं.	गोष्ठी आयोजना गरेको मिति	पुरुष	महिला	जम्मा	ब्राह्मण/क्षेत्रि/ठकुरी/सन्यासी	दलित	जनजाति	जम्मा
टीकापुर १	जेष्ठ ११-१२, २०८०	१०	१३	२३	१०	३	१०	२३

टीकापुर २	जेष्ठ ९-१०, २०८०	१७	११	२८	१२	४	१२	२८
टीकापुर ३	जेष्ठ १४-१५, २०८०	२३	१२	३५	७	४	२४	३५
टीकापुर ४	बैसाख २२-२३, २०८०	११	१४	२५	१	१	२३	२५
टीकापुर ५	बैसाख २६-२७, २०८०	१६	१३	२९	४	४	२१	२९
टीकापुर ६	जेष्ठ २-३, २०८०	२०	१६	३६	१४	४	१८	३६
टीकापुर ७	बैसाख २९-३०, २०८०	१२	१७	२९	१०	३	१६	२९
टीकापुर ८	बैसाख ३१-जेष्ठ १, २०८०	१६	१९	३५	११	१३	११	३५
टीकापुर ९	जेष्ठ ७-८, २०८०	१३	८	२१	१०	०	११	२१

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

तालिका- ८: वडा स्तरीय क्षमता अभिवृद्धि गोष्ठी विवरण

जलउपयोग गुरुयोजना क्षमता अभिवृद्धि गोष्ठी विवरण		लिङ्ग अनुसार सहभागी संख्या			जातीय वर्ग अनुसार सहभागी संख्या			
गोष्ठी आयोजना भएको वडा नं.	गोष्ठी आयोजना गरेको मिति	पुरुष	महिला	जम्मा	ब्राह्मण/क्षेत्रि/ठकुरी/सन्यासी	दलित	जनजाति	जम्मा
टीकापुर १	जेष्ठ २०, २०८०	२७	३	३०	२४	३	३	३०
टीकापुर २	जेष्ठ २६, २०८०	२२	१६	३८	१५	२	२१	३८
टीकापुर ३	जेष्ठ २७, २०८०	१९	९	२८	११	७	१०	२८
टीकापुर ४	जेष्ठ २३, २०८०	१०	८	१८	१	१	१६	१८
टीकापुर ५	जेष्ठ २५, २०८०	२१	५	२६	४	३	१९	२६
टीकापुर - ६	जेष्ठ २२, २०८०	२०	४	२४	१०	१	१३	२४
टीकापुर ७	जेष्ठ २४, २०८०	१८	१४	३२	८	२	२२	३२
टीकापुर ८	जेष्ठ २४, २०८०	१८	११	२९	१५	४	१०	२९
टीकापुर ९	जेष्ठ १९, २०८०	१०	११	२१	१	०	२०	२१

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू, २०८०

सूचना सङ्कलन/अध्ययन चरण

यस चरणमा क्षमता विकास चरणमा तयार गरिएको कार्ययोजनामा आधारित भई वडा स्तरीय भेला र बैठकहरूका माध्यमबाट उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा सामाजिक स्रोत नक्शांकनको कार्य गर्नुका साथै जलउपयोगका क्षेत्रगत योजनाहरूको विद्यमान अवस्था पहिचान गर्नका लागि सघन रूपले सामाजिक र प्राविधिक अध्ययन गर्ने जस्ता कार्य सम्पादन गरिएका थिए। उक्त कार्यहरूको लागि वडा स्तरीय गोष्ठीहरूबाट पहिचान भएका तथ्याङ्कहरूको स्थलगत अध्ययन गर्नका लागि प्रत्येक वडाहरूमा ३ देखि ४ दिन सम्म सामाजिक र प्राविधिक क्षेत्रका कर्मचारीहरूको छुट्टाछुट्टै टोली तयार गरी उक्त क्षेत्रका लागि समन्वय गर्न तोकिएका स्थानीय स्वयम् सेवीहरूको सहयोगमा विद्यमान तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यहरू सम्पन्न गरिएका थिए। यस कार्यमा उप-जलाधार क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण टोल तथा बस्तीहरूको घरधुरी सहितको तथ्याङ्क, विद्यमान खानेपानी तथा सरसफाइको तथ्याङ्क, निर्माण सम्पन्न एवं चालु अवस्थामा रहेका जलस्रोतसँग सम्बन्धित सबै क्षेत्रका योजनाहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन एवं सञ्चालन अवस्था विश्लेषण गरि निश्चित ढाँचाका फारमहरूमा भरी हरेक क्षेत्रको अवस्था विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको थियो। यो चरणमा आवश्यकता अनुसार नगरपालिकाले तोकिएको सम्पर्क व्यक्ति, नगरपालिका भित्र कार्यरत जलस्रोत सम्बद्ध क्रियाशिल शाखाहरूको समन्वय र स्थानीय तथ्याङ्क सङ्कलकहरू परिचालन गरी तथ्याङ्कहरू सङ्कलन

गरिएको थियो। वडा भित्रका सम्पूर्ण उप-जलाधार क्षेत्रहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन, गोष्ठीहरूमा छलफल तथा प्रमाणीकरण, र अवस्था विश्लेषण तथा योजना तर्जुमाका लागि तयारी यसै चरणमा गरिएको थियो ।

टीकापुर नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा ९ वटै वडाका २११ वटै बस्तीहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा महिला तथा पछाडि परेका वर्गहरू र बडघरहरूको उपस्थितिमा सहभागितात्मक सामाजिक अध्ययन तथा स्रोत नक्शांकन विधि प्रयोग गरि तथ्याङ्कहरूको खाका प्रमुख पहिचान गरिएको थियो। पहिचान भएका टोलहरूको विस्तृत विवरण स्थलगत भ्रमण गरि बडघरहरूको सहयोग तथा स्थानीय तथ्याङ्क जानकारहरूसँगको छलफलबाट संकलित तथ्याङ्क/सुचनाहरूको प्रविष्टि DAI Collect KoBo मा गरिएको थियो । संकलित तथ्याङ्कहरूको विवरण संलग्न अनुसूचीहरूमा उल्लेख गरिएको छ।

योजना तर्जुमा चरण

यस चरणमा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विद्यमान संकलित तथ्याङ्कहरूको आधारमा सबै क्षेत्रको हालको अवस्था विश्लेषण गरी उप-जलाधार क्षेत्रस्तरबाट जलस्रोत सँग सम्बन्धित सबै (खानेपानी, सरसफाइ, उर्जा, वातावरण र पर्यावरण, संस्थागत विकास, स्थानीय मानव संसाधन विकास) क्षेत्रको आवश्यकता पहिचान गरी सबै क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरू तर्जुमा गरी वडाका जनप्रतिनिधीहरूको नेतृत्वमा योजनाहरूको वडास्तरीय अन्तिम प्राथमिकीकरण गरिएको थियो । मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजार (CBRT) को आधारमा खानेपानीका योजनाहरूको प्राथमिकीकरण, समुदायको विद्यमान अवस्था, सेवास्तर अवस्था, सामाजिक समावेशीकरण, योजनाको कार्यगत सञ्चालन अवस्था, संरचनाको अवस्थाण व्यवस्थापन अवस्था, आदिलाई समेत आधार गरिएको थियो भने अन्य योजनाहरूको हकमा बढी क्षेत्रफल, जनसंख्या लाभान्वित हुने, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव अनुकिलन हुने, जोखिम न्यूनीकरण हुने, व्यवस्थापकीय क्षमता राम्रो भएका र आयआर्जनमा सहयोग पुग्ने जस्ता मापदण्डहरू माथी नगरपालिकाका जनप्रतिनिधी र सरोकारवालाहरूले व्यापक छलफल सहित अनुमोदन गरि सोको आधारमा योजनाहरू छनौट गरिएका थिए ।

वडामा योजना तर्जुमा गर्दा योजना तथा कार्यक्रमहरूलाई वडाले कार्यान्वयन गर्ने तथा बाह्य सहयोग र आन्तरिक स्रोत परिचालन गरि कार्यान्वयन गरिने गरि छुट्टाएर नगरपालिका स्तरको गुरुयोजनामा समावेश गरिएका छन् । संकलित तथ्याङ्कहरू माथि छलफल तथा प्रमाणीकरण र परिमार्जन वडा स्तरीय क्षमता अभिवृद्धि गोष्ठीमा समेत भै सकेको कारणले गर्दा वडा स्तरको योजना तर्जुमा गोष्ठीका कार्यहरू २ दिनमा सम्पन्न गर्न सम्भव भएको थियो । वडा स्तरबाट तर्जुमा गरिएका योजनाहरूलाई अन्तिम रूप दिई जलउपयोग गुरुयोजनामा समावेश गर्नको लागि नगरपालिका स्तरमा २ दिने जलउपयोग गुरुयोजना लगानी नीति तथा योजना तर्जुमा गोष्ठी आयोजना गरी सहभागितात्मक ढंगबाट सबै योजनाहरूको प्रस्तुतिकरण, आवश्यक छलफल एवं समायोजन तथा प्राथमिकीकरण गरी नगरपालिका तथा अन्य सरोकारवाला सहयोगी संघ/संस्थाहरूबाट योजनाहरूको कार्यान्वयन, परिचालन एवं प्राथमिकता क्रमको अनुसरण गर्न प्रतिवद्धता सहित अनुमोदन गर्ने कार्य गरिएको थियो।

टीकापुर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा मिति २०८० जेष्ठ २८ गते देखि शुरुवात गरि २०८० असार १ गते सम्म वडास्तरिय तथ्याङ्क अन्तिम प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठी (२/२ दिन प्रत्येक वडामा) सम्पन्न भएको थियो भने नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठी मिति २०८० असार २ र ३ गते सञ्चालन गरिएको थियो ।

वडा स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा वडा अध्यक्ष सहित वडा स्तरीय कार्यपालिका सदस्यहरू, स्थानीय प्रमुख राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरू, बडघरहरू, र वडा कार्यालयका कर्मचारीहरूको उपस्थिति रहेको थियो भने नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा नगरपालिका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, नगर कार्यपालिकाका सम्पूर्ण सदस्यहरू, राजनितिक दलका प्रतिनिधिहरू, विद्यालयका

प्रतिनिधिहरू, महिला तथा सामाजिक शाखा, योजना शाखा, विद्यालय प्रतिनिधिहरू लगायत सरोकारवालाहरूको उपस्थिति रहेको थियो। वडा स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठी र नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको लैङ्गिक र जातीगत विवरण निम्न तालिका अनुसार रहेको छ ।

तालिका- ९: वडा स्तरीय योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको विवरण

वडा स्तरीय जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गोष्ठीको विवरण		लिङ्ग अनुसार सहभागी संख्या			जातीय वर्ग अनुसार सहभागी संख्या			
गोष्ठी आयोजना भएको वडा नं.	गोष्ठी आयोजना गरेको मिति	पुरुष	महिला	जम्मा	ब्राह्मण/क्षेत्रि/ठकुरी/सन्यासी	दलित	जनजाति	जम्मा
टीकापुर १	जेष्ठ ३२-असार १, २०८०	२०	२	२२	१२	२	८	२२
टीकापुर २	जेष्ठ ३०-३१, २०८०	२६	९	३५	१३	१	२१	३५
टीकापुर ३	जेष्ठ ३१-३२, २०८०	२८	७	३५	१५	९	११	३५
टीकापुर ४	जेष्ठ ३२-असार १, २०८०	१६	२०	३६	३	०	३३	३६
टीकापुर ५	जेष्ठ ३१-३२, २०८०	२५	२	२७	६	२	१९	२७
टीकापुर - ६	जेष्ठ ३२-असार १, २०८०	१८	४	२२	९	३	१०	२२
टीकापुर ७	जेष्ठ २९-३०, २०८०	२०	९	२९	१४	२	१३	२९
टीकापुर ८	जेष्ठ २८-२९, २०८०	१६	११	२७	१३	४	१०	२७
टीकापुर ९	जेष्ठ ३०-३१, २०८०	१०	११	२१	३	०	१८	२१

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना २०८०, वडा तथा नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठी

तालिका- १०: नगरपालिका स्तरीय जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गोष्ठीको विवरण

नगरपालिका स्तरीय जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गोष्ठीको विवरण		लिङ्ग अनुसार सहभागी संख्या			जातीय वर्ग अनुसार सहभागी संख्या			
गोष्ठी आयोजना भएको स्थान	गोष्ठी आयोजना गरेको मिति	पुरुष	महिला	जम्मा	ब्राह्मण/क्षेत्रि/ठकुरी/सन्यासी	दलित	जनजाति	जम्मा
पालिका केन्द्र	असार २-३, २०८०	३९	८	४७	२७	५	१५	४७

कार्यान्वयन चरण

यो जलउपयोग गुरुयोजनाको अन्तिम चरण हो । गुरुयोजनाको यो चरणमा सम्पूर्ण योजनाहरूको कार्यान्वयन, उपलब्धिहरूको मापन एवं समिक्षा जस्ता कार्यहरू सम्पादन गरिन्छन् । यस चरणमा जलउपयोग गुरुयोजनाको प्राथमिकता क्रममा रहेका योजनाहरूको अनुसरण, कार्यान्वयन, स्रोत परिचालन, अनुगमन मुल्यांकन एवं सम्पर्क समन्वयका गतिविधिहरू सञ्चालन गरी जलउपयोग गुरुयोजनाको उपलब्धि हासिल गरिनुको साथै समय सापेक्ष नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयन स्थितिको समिक्षा गरी आवश्यकता अनुसार गुरुयोजना अद्यावधिक गरिन्छ ।

टीकापुर नगरपालिकाको हाल निर्माणको क्रममा रहेको जलउपयोग गुरुयोजनामा योजना तर्जुमा गोष्ठीमा व्यापक छलफल गरि तोकिएका प्राथमिकताक्रम अनुसार क्षेत्रगत योजनाहरूको कार्यान्वयन गर्ने र योजनाहरू कार्यान्वयनका लागि कार्यपालिका, स्थानीय प्रमुख राजनितिक दलहरू, र सरोकारवाला निकायहरूसँग छलफल गरि सहमत भएका छन् । टीकापुर नगरपालिकाले योजनाहरूको प्राथमिकरण तथाङ्कमा आधारित सीबिआरटीको अंक अनुसार गरेकोले वास्तविक सेवाबाट बन्चित रहेका वर्ग समुदायहरू समेटिएको धारणा सहभागीहरूको रहेको थियो ।

अध्याय-२: नगरपालिकाको पार्श्वचित्र

२.१. नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय

नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत कैलाली जिल्लामा पर्ने टीकापुर नगरपालिका नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदको मिति २०७३ साल फाल्गुन २७ गतेको निर्णयानुसार गठन भएको स्थानिय तहहरू मध्येको एक हो। यो नगरपालिका साविकका टीकापुर नगरपालिका, नारायणपुर गाउँ विकास समिति र धनसिंहपुर गाउँ विकास समिति गरि तीनवटा स्थानीय निकायहरूको भूगोल समावेश गरि पुनसंरचना गरिएको हो। टीकापुर नगरपालिकालाई नौ वटा वडामा विभाजन गरिएको छ। नगरपालिकाको वडा नं १ मा साविकको टीकापुर नगरपालिकाको वडा नं. ९ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य टोल बस्तीहरूमा ब्लक नं. १ देखि ३३ सम्म, बनगाउँ, समितिपुर, व्यवसाय क्षेत्र, बजार क्षेत्र, जमारापारी, शक्तिनगर र ज्योतिनगर रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं २ मा साविकको टीकापुर नगरपालिकाको वडा नं. ८ चबजभपय छ र यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा राजीपुर, बरदादेवी टोल, विजयनगर, सितापुर, मनिकापुर, बन्दिपुर, कोठारपुर, अस्नेरी, विकासपुर, जूपाल टोल र चौधरी टोल रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं ३ मा साविकको टीकापुर नगरपालिकाको वडा नं. ५ र ६ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा शंकरपुर, रामपुर, कटानपुर, घिया, पुछरी टोल रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं ४ मा साविकको टीकापुर नगरपालिकाको वडा नं. १ र ४ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा अस्नेरी, बाघमारा, ज्ञानीपुर, मौरनिया, छेकरछौला, बाघमारा बिचकापुरुवा रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं ५ मा साविकको टीकापुर नगरपालिकाको वडा नं. २,३ र ७ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा झण्डटपुर, दौलतपुर, बसन्ता, पहाडीपुर, शाहीपुर, सिम्रेनी, मनिकापुर रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं ६ मा साविकको नारायणपुर १,२,३,४,७ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा भर्तापुर, भगवानपुर, बेलुवाबोझी, अम्बासा, ओखरपुर, मिलनपुर, लक्षिनापुर, पर्सेनी, ओखरपुर रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं ७ मा साविकको नारायणपुर ५,६,८,९ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा रैनिबोझी, सुन्दरपुर, बैदी, दाराबोझी, कुन्तीपुर, मौभेरी टोल, खैरझाला, सती, पदमपुर, चौराह, प्रतिपुर, डिबिपुर, बेलुवा, खैरीपुर जवलपुर छन्। नगरपालिकाको वडा नं ८ मा साविकको धनसिंहपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. १,२,३,९ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा कर्मीडाँडा, कमलगाउँ, विष्णुकान्तिपुर, फाँटा, पदमपुर, सूर्यपुर, बटनपुर, अरनुवा, श्रीलंकाटोल रहेका छन्। नगरपालिकाको वडा नं ९ मा साविकको धनसिंहपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ४,५,६,७,८ लाई समावेश गरिएको छ। यस वडामा पर्ने मुख्य बस्तीहरूमा दुर्जनपुर, खैरीपुर, झुंगा, टाडा, खक्रौला, रैनीबोझी, पायलगाउँ, बौनिया रहेका छन्^१।

जलउपयोग गुरुयोजना २०८० को तथ्याङ्क अनुसार टीकापुर नगरपालिकाको कूल घरधुरी संख्या २१६४१ र जनसंख्या ९२८८५ रहेको छ। ऐतिहासिक काल देखिन नै थारु समुदायको बस्ती रहेको यस नगरपालिकामा हाल थारु र पहाडी समुदायको मिश्रित बसोबास रहेको छ। यस नगरपालिकामा मुख्य गरि थारु, ब्राह्मण,

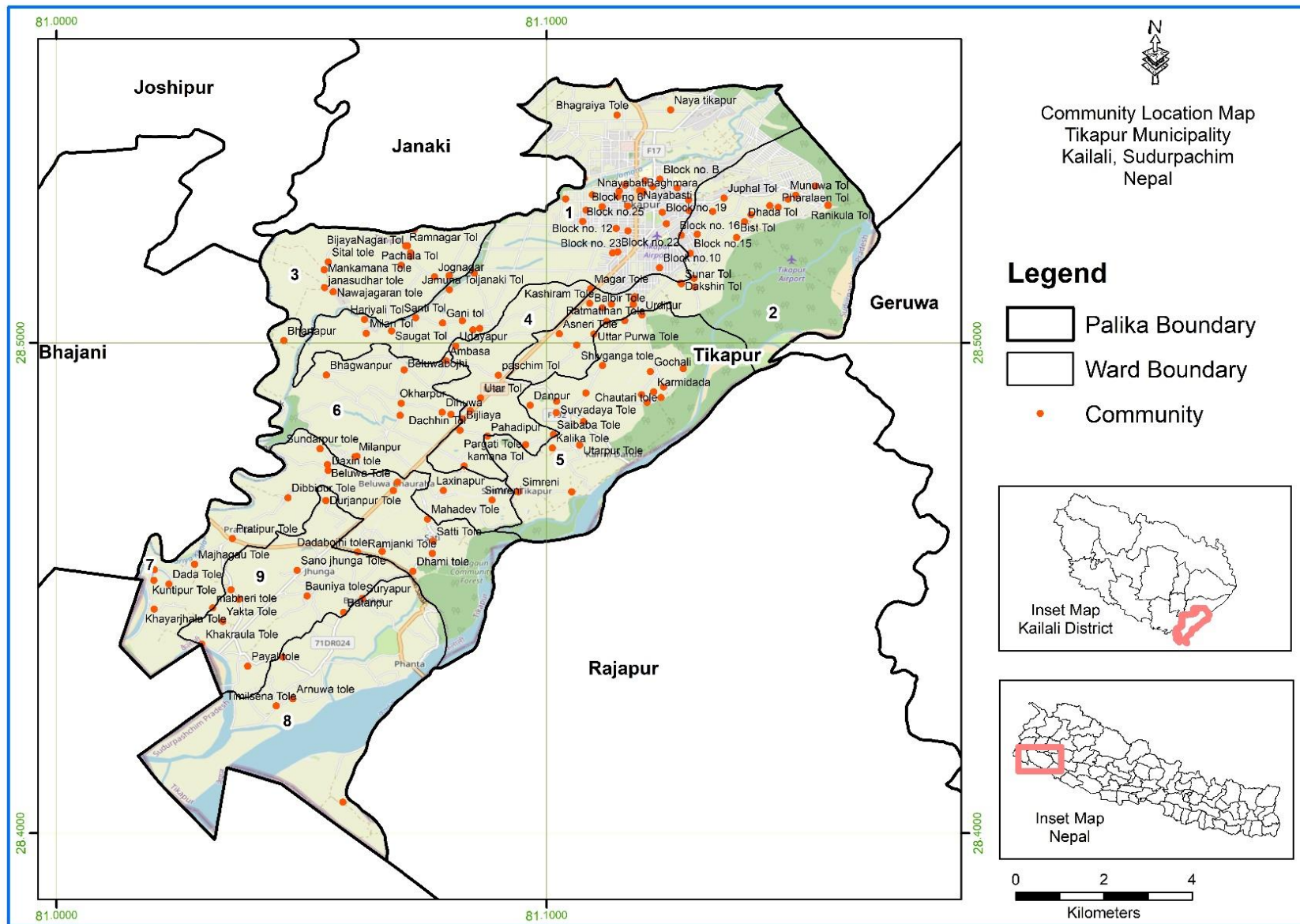
^१ स्रोत: टीकापुर नगर पार्श्वचित्र २०७५

क्षेत्री, ठकुरी, जनजाती, दलित लगायत समुदायहरूको बसोबास रहेको छ। टीकापुर नगरपालिकामा विशेष खालका प्राकृतिक तथा सास्कृतिक सम्पदाहरू रहेका छन्। यस नगरपालिकामा प्राकृतिक सम्पदाका रूपमा नदी तथा खोला, उपोष्ण क्षेत्रीय जंगल, उर्बर भूमि र भूमिगत जलस्रोत, ताल तथा सिमसार क्षेत्रहरू रहेका छन्। यस नगरपालिकाको पूर्वी सिमानामा कर्णाली नदि र नगरपालिका क्षेत्र भित्र बग्ने पथरैया नदि, मोहना खोला, जमरा खोला, रानी नहर/कुलो आदि रहेका छन्। यस नगरपालिकामा डल्फिन संरक्षण क्षेत्र, ताल तथा सिमसार क्षेत्रहरू र ऐतिहासिक उद्दान र धार्मिक मठमन्दिर तथा धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरू रहेका छन्। यहाँ बसोबास गर्ने समुदाय हरूले मुख्य रूपमा मनाउने चाडपर्वहरूमा हरितालिका तिज, विजयादशमी, तिहार (डेवारी), क्रिसमस डे, माघी, चैते दशैं, होली, बकर इद, कृष्ण जन्माष्टमी, अतवारी, अनन्तर, इद उल फितर, नागपंचमी (गुरिया), कठरिया होली पर्व, आदि रहेका छन्। यस नगरपालिका क्षेत्रभित्र थारु र नेपाली भाषा नै प्रमुख मातृभाषाको रूपमा रहेका छन्। थारु भाषालाई मातृभाषाका रूपमा बोल्ने जनसंख्या ३९.७२%, नेपाली भाषालाई मातृभाषाका रूपमा लिने ५६.९५%, र अन्य मातृभाषा रहेको ३.३३% जनसंख्या रहेको छ। यस नगरपालिकाका अधिकांश मानिसहरू हिन्दुधर्म (९६.२५%) मान्दछन् भने बौद्ध ०.१३%, इसाई ३.०२%, इस्लाम ०.३६%, र अन्य ०.२३% रहेको देखिन्छ। यस नगरपालिका भित्रका मुख्य धार्मिक तथा पर्यटकिय स्थलमा टीकापुर बृहत पार्क, डल्फिन संरक्षण क्षेत्र, बनानाज अग्रो फर्म, शिव मन्दिर, गणेश मन्दिर, जलप;अ देवी मन्दिर, राधा कृष्ण मन्दिर, राम मन्दिर, शिव शक्ति मन्दिर, राम जानकी मन्दिर, काल भैरव मन्दिर, कालिका मन्दिर, पदम प्रकाशेश्वर मन्दिर, बौद्ध गुम्बा, कर्णाली नदि, संरक्षण क्षेत्र तथा सिमसार क्षेत्रहरू रहेका छन्। प्रमुख भेषभुषामा थारु समुदायको भेषभुषा र पहाडी समुदायको भेषभुषा मिश्रित रूपमा रहेको छ। यस नगरपालिकाका मुख्य बजार क्षेत्रहरूमा टीकापुर बजार, झिलमिल चौराहा, विजयनगर, कटानपुर, अस्नेरी, नुकलीपुर, नरायणपुर चौराहा, सत्ती, बटनपुर, खक्रौला बजार, झुंगा बजार आदि रहेका छन्^२।

---

^२ स्रोत: टीकापुर नगर पार्श्वचित्र २०७५

चित्र- ३ : टीकापुर नगरपालिकामा वडा र बस्तीहरू सम्मको पहुच नक्सा

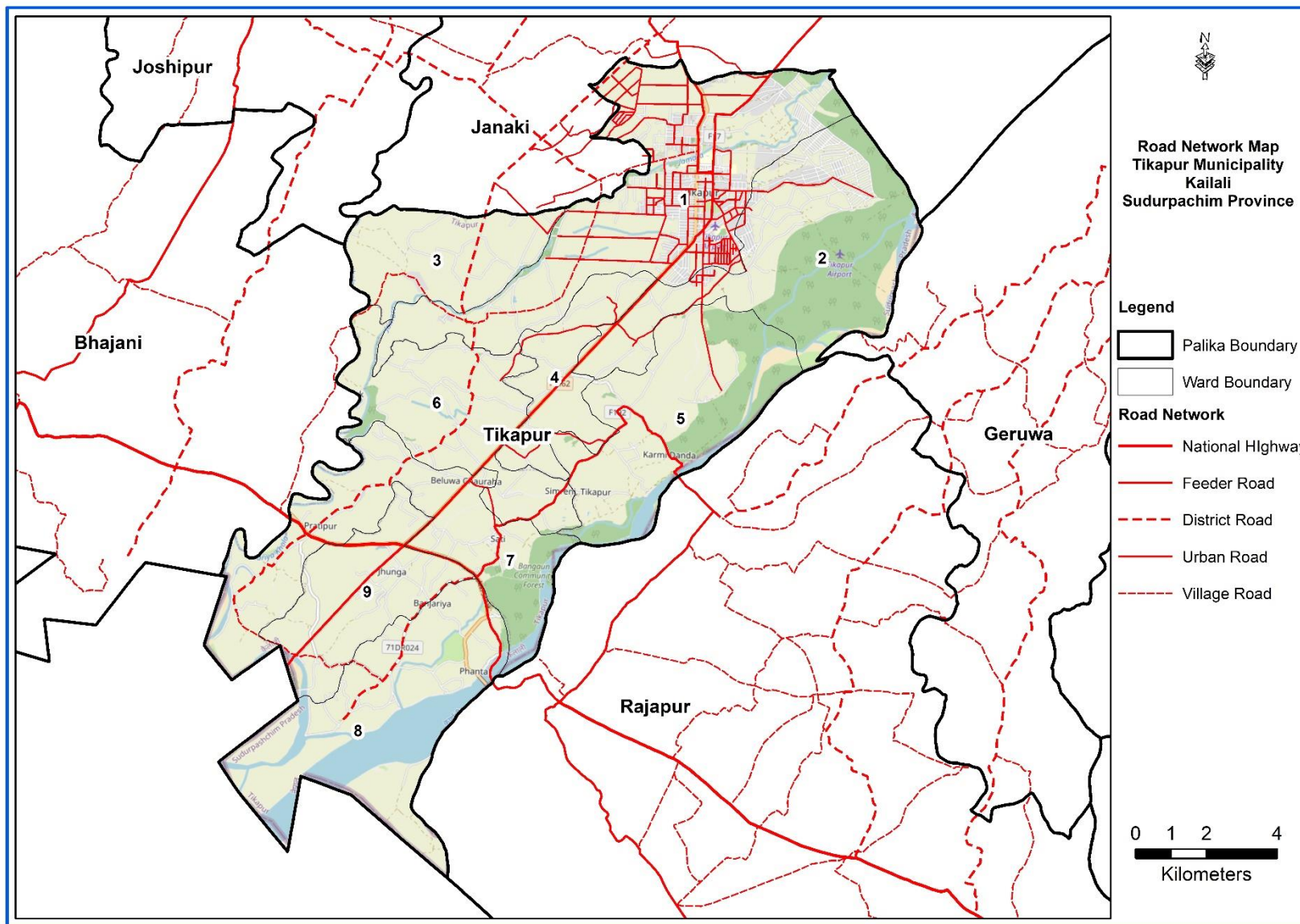
२.२. भौगोलिक अवस्थिति र पहुँच

यो नगरपालिका कैलाली जिल्लाको सदरमुकाम धनगढीबाट ८६.५ कि.मि. सडक दुरीमा पश्चिममा अवस्थित छ। भौगोलिक अवस्थितिका हिसाबले टीकापुर नगरपालिका क्षेत्र अक्षांस: २८.३५९ डिग्री उत्तर देखि २८.५५२ डिग्री उत्तर र देशान्तर: ८१.०१४ डिग्री पूर्व देखि ८१.१६८ डिग्री पूर्व सम्म फैलिएर अवस्थित रहेको छ। नगरपालिकाको पूर्वमा कर्णाली नदि रहेको र नदि पारी बर्दिया जिल्ला र बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज रहेको छ, दक्षिणमा मोहना नदि र भारत, पश्चिममा भजनी नगरपालिका र उत्तरमा जानकी गाउँपालिका रहेको छ।

यस नगरपालिकाको प्रोफाइल २०७५ अनुसार, नगरपालिका क्षेत्र भित्रका करिब सबैजसो टोल बस्तीहरूमा सडकको पहुँच पुगेको छ। नगरपालिका क्षेत्र भित्र निर्माण भएका २५ वटा सडकहरूको कुल लम्बाई करीब १९३ कि.मि. रहेको छ, जसमध्ये ३८ कि.मि. कालोपत्रे, १२३ कि.मि. ग्राभेल सडक छ भने ३२ कि.मि. सडक कच्ची रहेको छ। टीकापुर नगरपालिकाको केन्द्र टीकापुर बजारबाट दुरीको हिसाबले सबैभन्दा टाढा वडा नं. ८ का बस्तीहरू रहेका छन् । सडक तथा बाटोको पहुँचको अवस्था हेर्दा कच्ची बाटोको पहुँच रहेको घरपरिवार संख्या ३८.०९%, ग्राभेल बाटोको पहुँच रहेको घरपरिवार संख्या ४३.९८%, पक्की बाटो ११.०८% र बाटो नभएको ६.८५% रहेको देखिन्छ। त्यसैगरी सवारी साधनको यात्रा गरि वडा नं. १ र २ बाट ५ मिनेट भित्र नगरपालिका केन्द्र सम्म पुग्न सकिन्छ, वडा नं. ४ र ५ बाट १० मिनेट भित्र, वडा नं. ३, ६, ७, र ९ बाट ३० मिनेट भित्र र वडा नं. ८ बाट ४५ मिनेट भित्र पुग्न सकिन्छ^३ ।

---

^३ स्रोत: टीकापुर नगर पार्श्वचित्र २०७५

चित्र- ४ : टीकापुर नगरपालिकामा सडक संजाल नक्सा

२.३. भौगोलिक स्वरूप तथा भू-उपयोग स्थिति

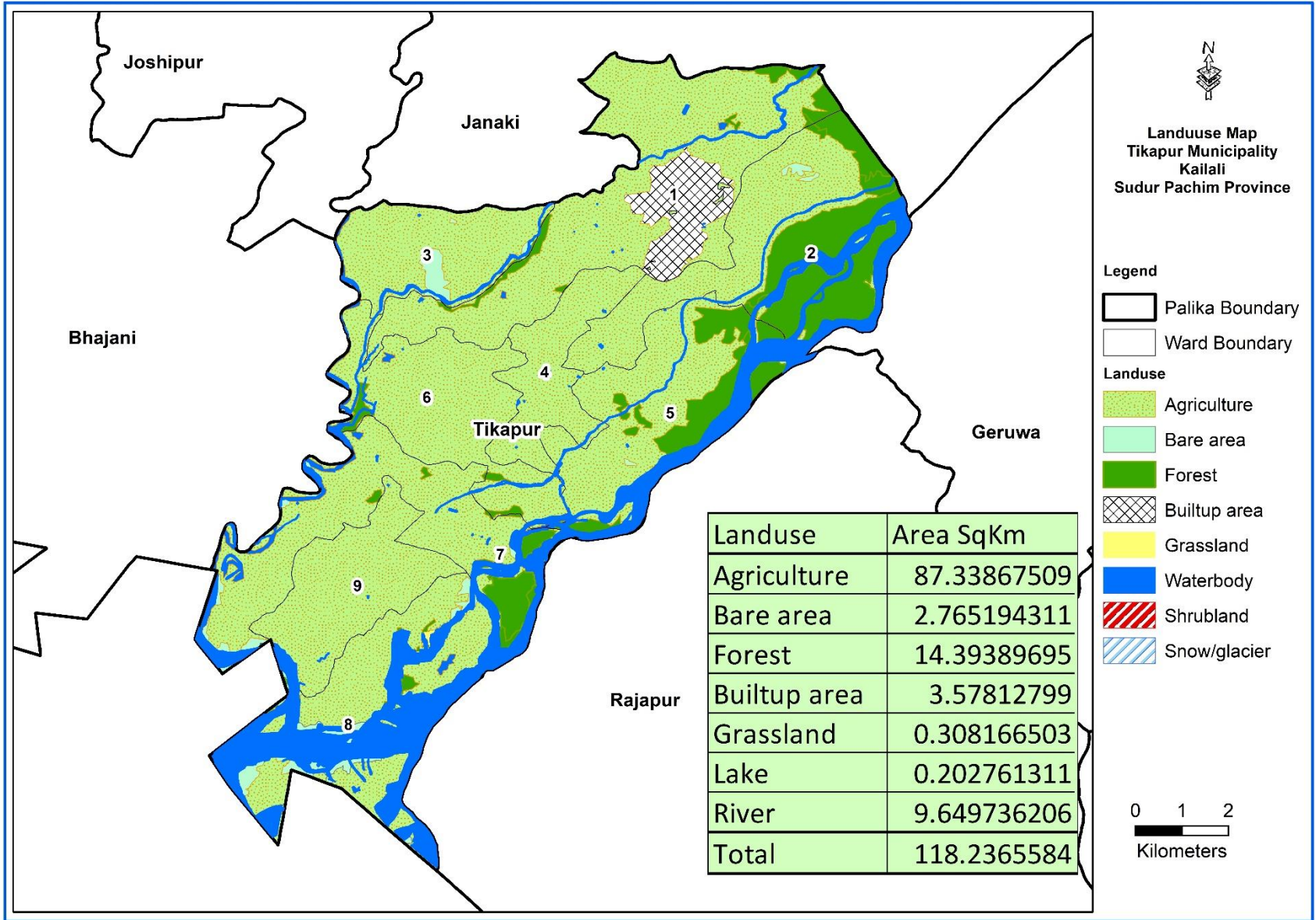
सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत कैलाली जिल्लाको टीकापुर नगरपालिका तराई भौगोलिक क्षेत्रमा पर्दछ। यस क्षेत्रमा धरातलीय स्वरूपका हिसाबले अधिकांश भुभाग खेतीयोग्य जमिन, वन जंगल र खोला, ताल तथा सिमसार क्षेत्रले ओगटेको छ। यस नगरपालिका समुन्द्र सतहदेखि करीव १४५ मिटर देखि १६१ मिटरसम्मको उचाइमा रहेको छ। नगरपालिकाको सबैजसो भू-भाग समथर रहेको छ। तथापि, नदी तथा खोलाले खियाएर वनाएको केही खोल्सा तथा विश्रुङ्खलित स्थान देख्न सकिन्छ। नगरपालिकाको भू-उपयोगको अवस्था विश्लेषण तलको तालिका नं. ११ र GIS नक्सा चित्र नं. ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- ११: नगरपालिकाको भू-उपयोग विवरण

क्र.सं.	जमिनको प्रकार	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	प्रतिशत
१	खेती गरिएको जमिन	८७.३४	७३.९०%
२	वन जंगल	१४.३९	१२.२०%
३	घाँसे मैदान/चरण क्षेत्र	०.३१	०.३०%
४	बाँझो जमिन	२.७७	२.३०%
५	जल क्षेत्र (ताल, पोखरी, खोला र अन्य जल क्षेत्र)	९.८५	८.३०%
६	निर्मित क्षेत्र	३.५८	३.००%
	जम्मा	११८.२४	१००.००%

स्रोत: टीकापुर नगर पार्श्वचित्र २०७५

चित्र- ५ : टीकापुर नगरपालिकाको भू-उपयोग नक्सा

२.४. प्रमुख जलाधार तथा उप-जलाधार क्षेत्रहरूको विवरण

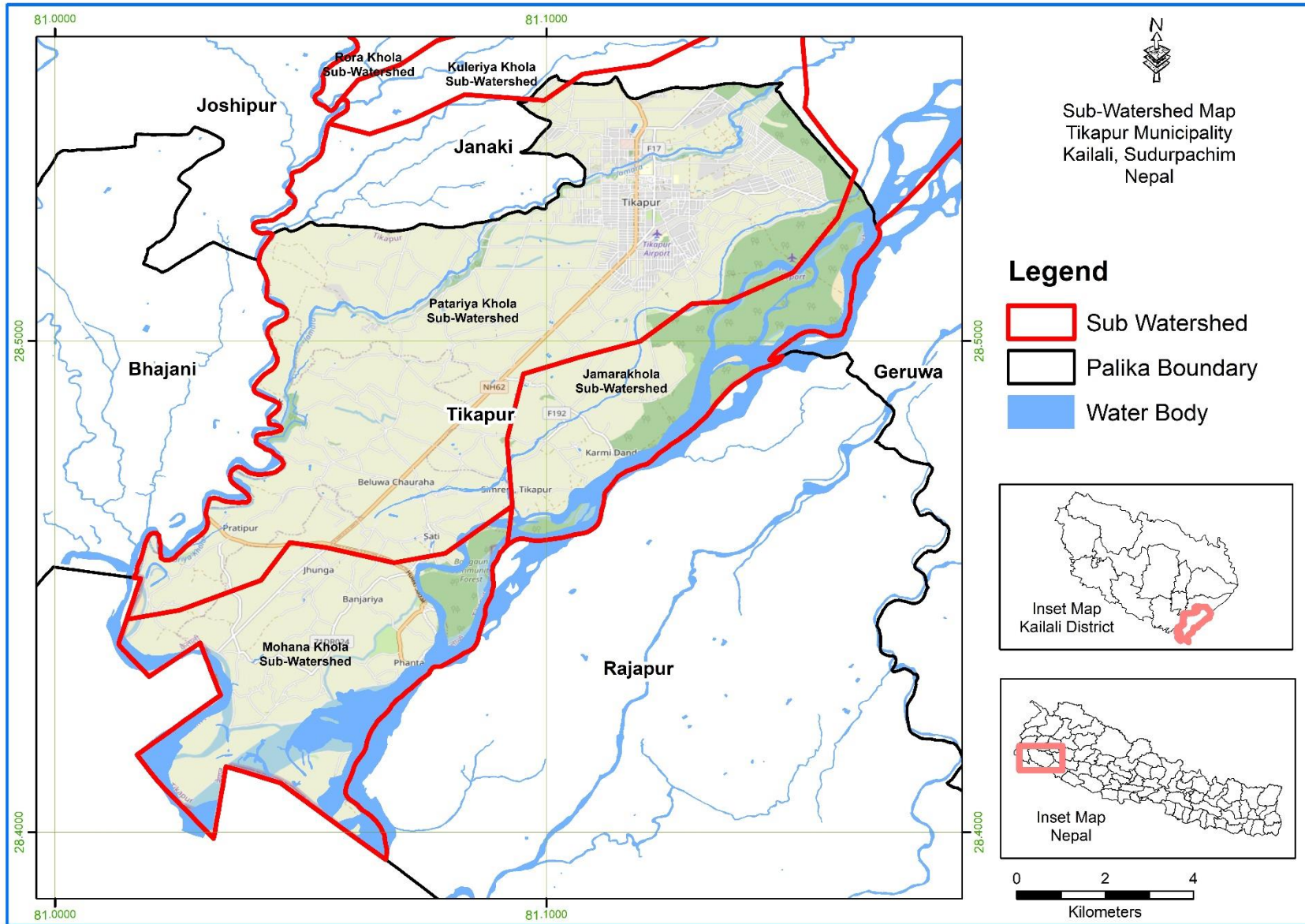
टीकापुर नगरपालिका तल्लो कर्णाली जलाधार क्षेत्रमा अवस्थित रहेको छ। कर्णाली नदि यस नगरपालिकाको पूर्वी सिमानाबाट बगेको छ । नगरपालिका क्षेत्र भित्र बग्ने पथरैया नदी, जमरा खोला, मोहना नदि मुख्य उप जलाधार रहेका छन् । यस नगरपालिकामा गोही संरक्षण क्षेत्र, ताल तथा सिमसार क्षेत्रहरू रहेका छन्। यस नगरपालिका क्षेत्र भित्र रहेका नदि, खोला, ताल तथा सिमसारको पानी उत्तर बाट दक्षिण दिशामा बगेर नेपाल – भारत सिमाना क्षेत्रमा बग्ने मोहना नदी हुँदै कर्णाली नदीमा मिसिन जान्छ। यस नगरपालिकाको भूगोलबाट बग्ने नदि तथा खोलाहरूको पानी ढलान भू-सतह अनुसार यस नगरपालिकालाई तपशिल अनुसारका ३ वटा उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा बिभाजन गरि जलउपयोग सम्बन्धि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ (तालिका १२) ।

वार्षिक रूपमा औषत १७५७ मिलिमिटर वर्षा हुने यस नगरपालिका क्षेत्रमा न्यूनतम ५ डिग्री सेल्सियस र अधिकतम ४२ डिग्री सेल्सियस तापक्रम हुने गर्दछ। जैविक विविधताका दृष्टिले बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जको भौगोलिक सीमासँग जोडिएको र कर्णाली भंगालो नदि किनार रहेको यस नगरपालिका क्षेत्रमा जलहाँस, वन कुखुरा, लाटोकोसेरो, हुचिल, ढुकुर, गिद्ध, न्याउली, बाज, कोइली, भंगेरा, मयुर, ढकचिल्वा, गोबर गिद्ध, हाँरिल, सुगा, मैना, खेहा, पितरुङ्ग, चहरमुन, मुनिया, दैँगरजुवा, सेमदरङ्गी, नमगोड् डी, भुँईचेष्टा, बटैँ, तितिरिया, पल्लैया, खोरा, छुरिया गन्डाली, धनसुहिया, कोकुम्मा जस्ता चराहरू पाइने गर्दछ। जंगली जनावरहरूमा स्याल, फ्याउरो, बाँदर, बंदेल, निलगाई, हात्ती, जरायो, हरिण, बाघ, न्याउरी लगायतका जनावर पाइन्छ भने प्रमुख वनस्पतिका रूपमा साल, सिसौ, खयर, सिमल, आँप, सगुन, जामुन, बबुल, लिष्टिस, कुसुम रहेका छन्।

तालिका- १२: नगरपालिकामा उप-जलाधार क्षेत्रहरू

क्र.सं.	उप-जलाधार क्षेत्र	उप-जलाधारमा पर्ने वडा नं. हरू
१	जमरा उप-जलाधार	१,३,५
२	पथरैया उप-जलाधार	१,२,३,६,७
३	मोहना उप-जलाधार	२,७,८,९

स्रोत : जलउपयोग गुरुयोजना सर्वेक्षण

चित्र- ६ : टीकापुर नगरपालिकाको उप-जलाधार नक्सा

२.५ नगरपालिकाको सामाजिक तथा आर्थिक विवरण

२.५.१ नगरपालिकाको घरधुरी तथा जनसंख्या विवरण

यस नगरपालिकामा जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण अवधिमा सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा यस नगरपालिकामा जम्मा २११ वटा मुख्य टोल बस्तीहरू रहेका छन् । सामाजिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार नगरपालिकाको कूल घरधुरी संख्या २१६४१ रहेको छ भने कुल जनसंख्या ९२८८५ रहेको छ। जसमध्ये कुल जनसंख्यामा महिला जनसंख्या ५२.९% र पुरुष जनसंख्या ४७.१% रहेको छ। वडागत रुपमा जनसंख्या र घरधुरीको विवरण निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ भने विविस्तृत विवरण अनुसूची-१ मा दिइएको छ।

तालिका- १३: वडागत रुपमा बस्ती, घरधुरी र जनसंख्याको विवरण

वडा नं.	मुख्य टोल संख्या	गुरुयोजनाको लागि सर्वेक्षण २०८०				राष्ट्रिय जनगणना २०७८			
		घरधुरी संख्या	जनसंख्या			घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
			पुरुष	महिला	जम्मा		पुरुष	महिला	जम्मा
१	६३	११८११	२३८६९	२६८२५	५०६९४	११६०७	२१९७७	२४७२०	४६६९७
२	३३	१७१२	३४६०	३८८९	७३४९	१६८७	३४७३	४०८०	७५५३
३	२०	१०४५	२१०८	२३७७	४४८५	११०६	२४४३	२७३९	५१८२
४	२३	१३८८	२८०३	३१५४	५९५७	१०७९	२२२३	२५५३	४७७६
५	२५	१२४९	२५२५	२८३४	५३५९	१०८५	२३६९	२५६४	४९३३
६	११	११०५	२२३२	२५१०	४७४२	१०६१	२२९३	२६२५	४९१८
७	१९	१४५०	२९२९	३२९६	६२२५	१४८२	३४२०	३६६२	७०८२
८	८	१२०७	२४३९	२७४३	५१८२	१०९९	२३५०	२७१८	५०६८
९	९	६७४	१३६१	१५३१	२८९२	७२४	१७४६	१८८०	३६२६
जम्मा	२११	२१६४१	४३७२६	४९१५९	९२८८५	२०९३०	४२२९४	४७५४१	८९८३५
%			४७.१%	५२.९%					

२.५.२ जातियता

यस नगरपालिकामा सामाजिक सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार जनजाती जनसंख्या सबैभन्दा बढी अर्थात् ४८.४३%, ब्राह्मण/क्षेत्री/ठकुरी/सन्ध्यासीहरूको जनसंख्या ३५.८०%, दलित जनसंख्या १५.६७%, नेवार ०.०५%, मुसलमान ०.०२% र अन्य जातिको जनसंख्या ०.०३% रहेको छ। वडा अनुसार जातिगत घरधुरी विवरण तलको तालिकामा दिइएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-१, SA-१ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- १४: वडा अनुसार जातिगत घरधुरीको विवरण

वडा नं.	टोल संख्या	घरधुरी संख्या						
		दलित	जनजाती	नेवार	मुस्लिम	बाह्रमण क्षेत्री/सन्ध्यासी/	अन्य	जम्मा
१	६३	१८५२	४५३९	२	४	५४१४	०	११८११
२	३३	४७४	९११	०	०	३२७	०	१७१२
३	२०	२३३	६७७	४	०	१३१	०	१०४५

४	२३	६२	१०८६	०	०	२३७	३	१३८८
५	२५	७८	८६४	०	०	३०७	०	१२४९
६	११	१४९	७३३	३	०	२२०	०	११०५
७	१९	९०	८९३	०	०	४६७	०	१४५०
८	८	३७६	३३८	०	१	४८८	४	१२०७
९	९	७७	४३९	१	०	१५७	०	६७४
जम्मा	२११	३३९१	१०४८०	१०	५	७७४८	७	२१६४१
%		१५.६७%	४८.४३%	०.०५%	०.०२%	३५.८०%	०.०३%	१००.००%

स्रोत: जलउपयोग गुर्योजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.५.३. साक्षरता विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार टीकापुर नगरपालिकाको कूल साक्षरता दर ७७.७७% रहेको छ, जसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ८५.२७% रहेको छ भने महिला साक्षरता दर ७१.२४% रहेको छ। वडागत रुपमा साक्षरता दर हेर्दा तालिका-१५ अनुसार रहेको देखिन्छ।

तालिका- १५: वडागत रुपमा साक्षरता विवरण

वडा नं.	साक्षर जनसंख्या सम्बन्धि विवरण				कैफियत
	पुरुष		महिला		
	संख्या	प्रतिशत (%)	संख्या	प्रतिशत (%)	
१	२०३५३	८५.२७	१९११०	७१.२४	
२	२९५०	८५.२७	२७७१	७१.२४	
३	१७९७	८५.२७	१६९३	७१.२४	
४	२३९०	८५.२७	२२४७	७१.२४	
५	२१५३	८५.२७	२०१९	७१.२४	
६	१९०३	८५.२७	१७८८	७१.२४	
७	२४९८	८५.२७	२३४८	७१.२४	
८	२०८०	८५.२७	१९५४	७१.२४	
९	११६१	८५.२७	१०९१	७१.२४	
जम्मा :	३७२८५	८५.२७	३५०२१	७१.२४	

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को पालिकास्तरीय साक्षर जनसंख्या % अनुसार विश्लेषण

२.५.४. व्यवसाय

यस नगरपालिकाका बासिन्दाहरूले जीविकोपार्जनका लागि विभिन्न पेशा व्यवसायहरूमा संलग्न हुँदै आईरहेका छन्। यस नगरपालिकाको कुल घरधुरी संख्याको करिव ३५% घरधुरीहरू कृषि खाद्यान्न उत्पादन पेशामा संलग्न रहेको देखिन्छ भने अन्य घरधुरीहरू साना तथा मझौला खालका उद्यम व्यापार व्यवसाय (१०%), सरकारी वा गैर सरकारी नोकरी (१३%), वैदेशिक रोजगारी (१६%), ज्यालादारी दक्ष वा अदक्ष कामदार (१७%) पेशाहरूमा र अन्य उद्योग धन्दा, व्यावसायिक माछापालन, पशुपंक्षी पालन, घरजग्गा भाडामा दिने, आदि पेशामा संलग्न रहेको देखिन्छ। वडागत रुपमा कृषि खाद्यान्न उत्पादन व्यवसायमा संलग्न घरधुरीहरूको विवरण निम्न तालिका-१६ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- १६: वडा अनुसार कृषि खाद्यान्न उत्पादन व्यवसायमा संलग्न घरधुरी विवरण

वडा नं.	कृषि खाद्यान्न उत्पादनमा आवद्ध रहेका घरधुरी संख्या		कृषि खाद्यान्न उत्पादनमा आवद्ध नरहेका घरधुरी संख्या		जम्मा घरधुरी संख्या
	संख्या	%	संख्या	%	
१	१९०७	१९.४	७९१६	८०.६	९८२३
२	६७२	४०.७	९७९	५९.३	१६५१
३	६४२	६५.३	३४१	३४.७	९८३
४	४७०	४७.२	५२५	५२.८	९९५
५	४८३	४६.०	५६६	५४.०	१०४९
६	३९६	३७.१	६७१	६२.९	१०६७
७	७३०	५५.५	५८५	४४.५	१३१५
८	७७२	७७.७	२२२	२२.३	९९४
९	४४९	६०.४	२९४	३९.६	७४३
जम्मा	६५२१	३५.०	१२०९९	६५.०	१८६२०

स्रोत : टीकापुर नगरपालिकाको प्रोफाइल २०७५

२.५.५. कृषि र जीविकोपार्जन

टीकापुर नगरपालिकाको प्रोफाइल २०७५ को घरधुरी सर्वेक्षण तथ्याङ्क अनुसार यस नगरपालिकामा परिवारको वार्षिक आमदानीले १२ महिना वा सो भन्दा बढी महिना परिवारको खर्च धान्न पुग्ने घरधुरी ८१.९% रहेका छन्, १०-११ महिनाको खर्च धान्न पुग्ने घरधुरी २.२% रहेका छन् भने ७-९ महिनाको खर्च धान्न पुग्ने घरधुरी ७.६%, ४-६ महिनाको खर्च धान्न पुग्ने घरधुरी ६.१%, र ३ महिना सम्म खर्च धान्न पुग्ने घरधुरी २.२% रहेको देखिन्छ। आफ्नै परिवारको वार्षिक आमदानीबाट परिवारको खर्च धान्न पुग्ने महिना अनुसारको घरधुरी संख्या निम्न तालिका नं. १७ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- १७: वार्षिक आमदानीले परिवारको खर्च धान्न सक्ने महिनाको आधारमा घरधुरी विवरण

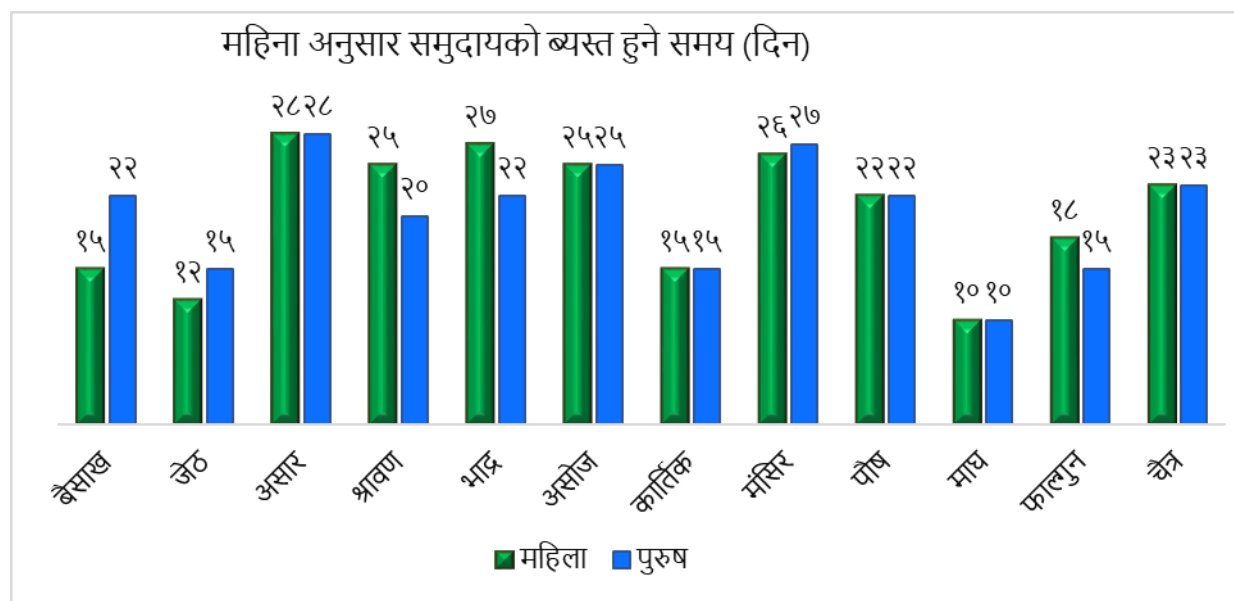
वडा नं.	आफ्नै वार्षिक आमदानीले परिवारको खर्च धान्न सक्ने महिनाको आधारमा घरधुरी संख्या					जम्मा घरधुरी
	३ महिना सम्म पुग्ने	४-६ महिना सम्म पुग्ने	७-९ महिना सम्म पुग्ने	१०-११ महिना सम्म पुग्ने	१२ महिना वा सो भन्दा बढी पुग्ने	
१	२५८	५८९	७३७	८५	८१५४	९८२३
२	५१	१६४	१९४	४६	११९६	१६५१
३	६	३९	३५	४५	८५८	९८३
४	१८	५९	११८	११८	६८२	९९५
५	१८	७९	९९	१४	८३९	१०४९
६	५	३१	३२	१९	९८०	१०६७
७	६	२६	३६	१४	१२३३	१३१५
८	२९	११२	१३६	६५	६५२	९९४
९	१०	३२	३५	४	६६२	७४३
जम्मा :	४०१	११३१	१४२२	४१०	१५२५६	१८६२०
प्रतिशत:	२.२%	६.१%	७.६%	२.२%	८१.९%	१००.०%

स्रोत : टीकापुर नगरपालिकाको प्रोफाइल २०७५

२.५.६. मौसमी पात्रो तथा कार्यबोझ

भविष्यमा निर्माण गरिने योजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा समुदायको नियमित पेशा व्यवसाय लगायतका नियमित कार्यहरूमा असर नहोस् भन्ने उद्देश्यले समुदायको मौसमी पात्रो पत्ता लगाउनु आवश्यक हुन्छ। यस नगरपालिकामा भविष्यमा निर्माण गरिने योजना तथा कार्यक्रमहरू आगामी दिनहरूमा समुदायमा आधारित विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न समुदायका मानिसहरूको कार्य ब्यस्तताको समय जान्न जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका क्रममा मौसमी पात्रो तयार गरिएको हो। यस नगरपालिकामा समेत समुदायका बहुसंख्यक मानिसहरू स्थानीय कृषि, मजदुरी तथा व्यापार व्यवसाय जस्ता क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरी जीविकोपार्जन गर्ने भएकाले समुदायको फुर्सदलाई मध्यनजर गरी विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ।

यस नगरपालिकाको वडागत तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्दा नगरपालिकाका महिला र पुरुषहरू चैत महिनामा गहुँबाली तथा दलहन बाली भित्र्याउने कार्यमा व्यस्त हुने गरेको देखिन्छ भने आषाढ महिनामा धान रोपाइँ र मंसिर पौष महिनामा धान काट्ने कार्यमा व्यस्त हुन्छन भने बैशाख जेष्ठ, कार्तिक, माघ फागुन महिनाहरूमा केहि फुर्सदिलो हुने तथ्याङ्कले देखाएको छ तथापी महिलाहरू भने वैशाख महिनामा समेत बढी व्यस्त रहेको देखिन्छ । फुर्सदका अवधिमा पुरुष मानिसहरू दैनिक ज्याला मजदुरीका लागि जिल्ला भित्रै, जिल्ला बाहिर वा छिमेकी मुलुक भारतमा समेत जाने गरेको जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका समुदाय भेटघाटको छलफलबाट जानकारी प्राप्त भएको छ। समुदायका महिला र पुरुषको प्रत्येक महिना ब्यस्त हुने समयको विश्लेषण ग्राफ-१ मा गरिएको छ।

ग्राफ १: मौसमी व्यस्तता पात्रो

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.५.७ नगरपालिकामा उपलब्ध मानव संसाधनको विश्लेषण

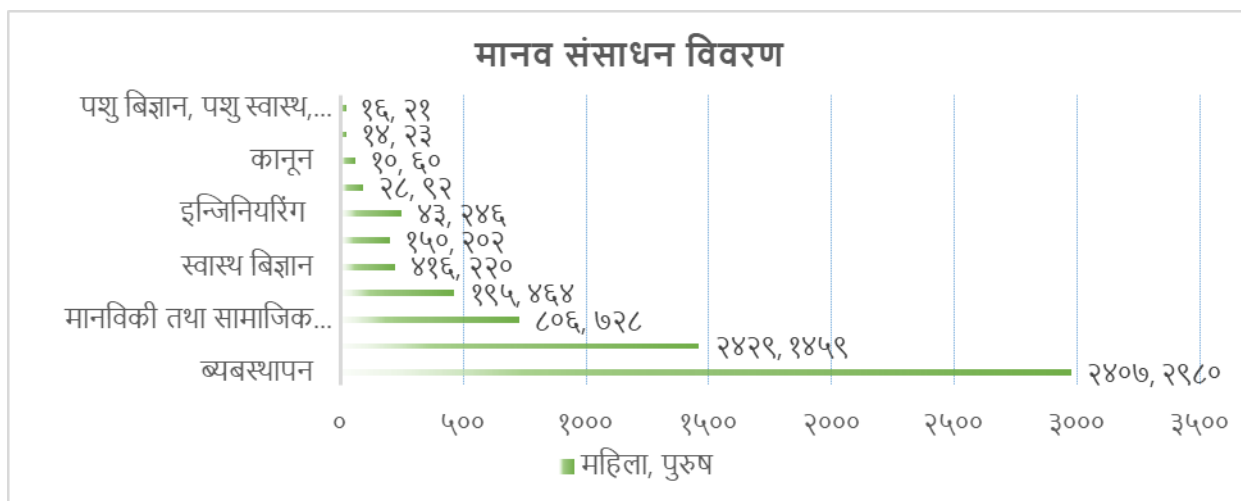
कुनै पनि विकास निर्माणका क्रियाकलापहरूलाई गुणस्तरीय र दिगो रूपमा सञ्चालन गर्न स्थानीय स्तरमा सिप भएका दक्ष मानव संसाधन हुन अति आवश्यक छ। योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनको खाका तयार गर्दा कुनै पनि भूगोलमा दक्ष मानव मानव संसाधन के कति छ, कुन कुन दक्षता र सिपहरू छ भनि पत्ता लगाउनु जरुरी हुने गर्दछ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को तथ्याङ्क अनुसार, यस नगरपालिकामा कुल १३००९ जना विभिन्न दक्षता र सीप भएका मानव संसाधन उपलब्ध छन् । जसमध्ये सबैभन्दा बढी संख्यामा

व्यवस्थापन सम्बन्धि दक्ष मानव संसाधन ५३८७ जना, शिक्षा सम्बन्धि दक्ष मानव संसाधन ३८८८ जना, सामाजिक अध्ययन सम्बन्धि १५३४ जना, विज्ञान सम्बन्धि ६५९ जना, स्वास्थ्य सम्बन्धि ६३६ जना, कृषि सम्बन्धि ३५२ जना, सूचना प्रविधि सम्बन्धि १२० जना, इन्जिनियरिंग सम्बन्धि दक्ष मानव संसाधन २८९ जना, कानून सम्बन्धि ७० जना, वनविज्ञान सम्बन्धि ३७ जना, र पशुस्वास्थ्य सम्बन्धि दक्ष मानव संसाधन ३७ जना रहेका देखिन्छन् । प्रोफाइलको तथ्याङ्क अनुसार उपलब्ध मानव संसाधनको विवरण तलको तालिका-१८ र ग्राफ-२ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका- १८: वडागत रूपमा उपलब्ध स्थानीय दक्ष मानव संसाधन विवरण

क्र.सं.	दक्ष मानव संसाधनको क्षेत्र	महिला	पुरुष	जम्मा
१	व्यवस्थापन	२९८०	२४०७	५३८७
२	शिक्षा	१४५९	२४२९	३८८८
३	मानविकी तथा सामाजिक अध्ययन	७२८	८०६	१५३४
४	विज्ञान तथा प्रविधि	४६४	१९५	६५९
५	स्वास्थ्य विज्ञान	२२०	४१६	६३६
६	कृषि	२०२	१५०	३५२
७	इन्जिनियरिंग	२४६	४३	२८९
८	सूचना तथा प्रविधि	९२	२८	१२०
९	कानून	६०	१०	७०
१०	वन विज्ञान	२३	१४	३७
११	पशु विज्ञान, पशु स्वास्थ्य, माछा पालन	२१	१६	३७
	जम्मा	६४९५	६५१४	१३००९

स्रोत : राष्ट्रिय जनगणना २०७८

ग्राफ २: नगरपालिकामा मानव संसाधनहरूको विवरण

२.५.८ स्थानीय निर्माण सामग्रीहरूको उपलब्धता

टीकापुर नगरपालिकामा स्थानीय निर्माण सामग्री तथा प्राकृतिक कच्चा पदार्थहरूको स्रोत तथा खानीहरू प्रशस्त रहेका छन् । ढुङ्गा, बालुवा, काठ, गिट्टी जस्ता प्राकृतिक स्रोतबाट उपलब्ध हुने स्थानीय निर्माण सामग्रीहरू नगरपालिका क्षेत्र भित्र नै पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध रहेका छन्। यस नगरपालिकाको ढुङ्गा, बालुवा, र गिट्टीको स्रोत कर्णाली नदिको भंगालो हो । काठको स्रोत नगरपालिका क्षेत्र भित्रको सामुदायीक वन हो। वडा नं. ३,५,६,७,८ मा वडा क्षेत्र भित्र नै सामुदायीक वन छन् भने अन्य वडाहरूले यिनै वडाका

सामुदायीक वनको उपयोग गर्ने गरेका छन् । वडा अनुसार स्थानीय निर्माण सामग्री उपलब्धता सम्बन्धि थप विस्तृत विवरण तलको तालिका-१९ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- १९: स्थानीय सामग्रीहरूको उपलब्धता

वडा नं.	स्थान/दुरी	ढुंगा	गिट्टी	बालुवा	काठ/अन्य
१	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	अरु वडाको सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	४-५	४-५	४-५	४-५
२	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	अरु वडाको सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	५-६	५-६	५-६	५-६
३	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	२-३	२-३	२-३	०-१
४	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	अरु वडाको सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	२-३	२-३	२-३	०-१
५	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	१-२	१-२	१-२	०-२
६	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	०-१	०-१	०-१	०-१
७	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	०-१	०-१	०-१	१
८	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	१-२	१-२	१-२	१
९	पाइने स्थान	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	कर्णाली नदी	अरु वडाको सामुदायीक वन
	दुरी (कि.मि.)	१-२	१-२	१-२	१

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.६ सेवाकेन्द्रहरू सम्बन्धि विवरण

यस नगरपालिकामा स्थानीय सेवा केन्द्रको रूपमा हरेक वडामा वडा कार्यालय, स्वास्थ्य सेवा संस्था र विद्यालयहरू रहेका छन् । टीकापुर नगरपालिकामा जम्मा ७८ वटा बाल शिक्षा, आधारभूत र माध्यमिक तहका सामुदायीक र संस्थागत विद्यालयहरू रहेका छन् । त्यसैगरी नगरपालिकामा १० वटा स्वास्थ्य सेवा संस्थाहरू रहेका छन् । हाल स्थानीय तहको संरचना निर्माण भएपछि हरेक वडा क्षेत्रमा वडा सेवा कार्यालयहरू स्थापित भएका छन्। उक्त सेवा केन्द्रहरू सम्बन्धि विस्तृत विवरण तालिका-२० र अनुसूची नं.१, SA-५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका- २०: नगरपालिकामा रहेका सेवाकेन्द्रहरूको विवरण

क्र.स.	सेवा केन्द्रको नाम	संख्या	कार्यालय स्थित वडा र स्थान	कैफियत
१	सामुदायीक र संस्थागत विद्यालयहरू (बाल शिक्षा, आधारभूत, माध्यमिक)	७८	हरेक वडामा बाल शिक्षा, आधारभूत, र माध्यमिक विद्यालयहरू रहेका छन्	
२	स्वास्थ्य सेवा संस्था	१०	हरेक वडामा स्वास्थ्य सेवा संस्था रहेको छ	
३	वडा कार्यालय	९	हरेक वडामा वडा कार्यालय रहेको छ	
४	नगर कार्यपालिकाको कार्यालय	१	वडा नं. १ को टीकापुर बजारमा रहेको छ।	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

२.७. विकास साझेदारहरू, गैह्र सरकारी संस्थाहरू, समुदायमा आधारित संस्थाहरू तथा सहकारी सम्बन्धि विवरण

यस टीकापुर नगरपालिकामा प्रदेश र सङ्घीय सरकारी निकायहरू बाहेक अन्य दातृ निकाय/विकास साझेदारहरूले पनि विभिन्न क्षेत्रमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आईरहेका छन् । विशेषगरि कृषि उत्पादन/बजारीकरण, स्वास्थ्य, प्राथमिक उपचार, सरसफाइ, विपद जोखिम न्यूनीकरण लगायत सामाजिक/आर्थिक विकासका क्रियाकलापहरू, आदिमा सघाउ पुर्याउदै आईरहेका छन्। नगरपालिकामा कार्यरत मुख्य विकास साझेदार तथा गैह्र सरकारी संस्थाहरूको विवरण निम्न तालिका-२१ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-१ को SA-४ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- २१: मुख्य विकास साझेदार तथा गैह्र सरकारी संस्थाहरूको विवरण

क्र. सं.	सरोकारवाला संस्थाको नाम	क्रियाकलाप सञ्चालनको प्रकृति	कार्यक्षेत्र	संस्थाको आर्थिक श्रोत
१	प्राकृतिक स्रोत द्वन्द्व रूपान्तरण केन्द्र नेपाल	मेलमिलाप सम्बन्धि , बहुसरोकार	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	द नेशनल फाउन्डेसन
२	दिगो विकास समाज	जिविकोपार्जन र विपत सम्बन्धि	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	World Vision/ Lutharan
३	साना हात नेपाल	मानव बेचबिखन तथा उद्धार सम्बन्धि	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	USAID
४	दलित महिला केन्द्र नेपाल	दलित महिला जनप्रतिनिधिको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, लक्षित वर्गहरूको लागि वकालत गर्ने काम	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	द एसिया फाउन्डेसन
५	उज्यालो बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था	बाढीबाट हुने जोखिमलाई कम गर्ने	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	Practical Action
६	मानसिक स्वास्थ्य तथा परामर्श केन्द्र	परवासी कामदारका परिवारको मानसिक तथा स्वास्थ्य सम्बन्धि काम , विभिन्न जनचेतना संगै औषधि को सहयोग	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	FELM
७	सामाजिक विकास अनुसन्धान केन्द्र (CSDR)	बाढी बाट हुने जोखिमलाई कम गर्ने	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	Practical Action Nepal
८	शान्ति पुर्नस्थापना गृह	मानव बेचबिखन ओसारपसार विरुद्ध , महिला हिंसा , जवरजस्ती करणी सम्बन्धि	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	USAID
९	माइती नेपाल	महिला घरेलु हिंसा , बेपत्ता बालबालिकाको उद्धार	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	Australian Embassy
१०	बाल कल्याण संघ	बालबालिकाको संरक्षण , किशोर किशोरी उपयोगी , बाल क्लब गठन	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	World Vision / USAID
११	सहकर्मी समाज	स्थानीय सुशासन सुधारका लागि टोल विकास संस्था	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	द एसिया फाउन्डेसन

		सशक्तीकरण कार्यक्रम		
१२	युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना	सुरक्षित खानेपानी, दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन, जलस्रोतको उत्थानशिल व्यवस्थापन, सुदृढ सुशासन, जलाधार तथा जैविक विविधता संरक्षण	टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडा	युएसएआइडी

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

माथि तालिका-१९ मा उल्लेख गरिएका विकास साझेदारहरू तथा गैह्र सरकारी संस्थाहरू बाहेक नगरपालिकास्तरमा विभिन्न सामुदायीक संस्थाहरू, सामुदायीक वन उपभोक्ता समूहहरू, सिंचाइ उपभोक्ता समूह, कृषि समूहहरू/आमा समूहहरू सञ्चालनमा रहेका भएका छन्। ती समुदायमा आधारित संस्थाहरूले कुनै न कुनै रूपमा समुदायको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापहरूमा सहयोग पुर्याउँदै आईरहेका छन्। यसका साथै समुदाय स्तरमा वित्तीय सेवा प्रदान गर्न ४८ वटा सहकारी संस्था गठन भई समुदायस्तरमा बचत तथा ऋण लगायत लघुउद्यम मार्फत आर्थिक गतिविधिहरूलाई चलायमान बनाउन सहयोग पुर्याउँदै आईरहेका छन्। यस नगरपालिकामा स्थापना भै हाल सञ्चालनमा रहेका सहकारी संस्थाको वडागत विवरण तलको तालिका-२२ अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-१ को SA-३ मा उल्लेख गरिएको छ।

तालिका- २२: वडा अनुसार सहकारी संस्थाहरूको विवरण

वडा न.	जम्मा सहकारी संख्या	सहकारीको किसिम अनुसार संख्या			शेयर सदस्य संख्या				जम्मा शेयर पुँजी (रु)
		कृषि/बचत ऋण	बहु-उद्देश्य	पेशागत/अन्य	महिला	पुरुष	अन्य	जम्मा	
१	२३	२०	३	०	६१३१	४३०१	०	१०४३२	८३,९९२,३३४
२	२	२		०	५४४	७८	०	६२२	२,२५४,८००
३	४	१	३	०	४२७	८७५	०	१३०२	३,५१५,८००
४	१	१		०	१४७	४०३	०	५५०	५५०,०००
५	२		२	०	२२३	५००	०	७२३	२७६,३००
६	२		२	०	४११	९६०	०	१३७१	९,८५५,०५०
७	५	३	२	०	२१४३	२२२१	०	४३६४	२२,४६५,८०३
८	८	५	३	०	१६०७	१३०९	०	२९१६	७,३५६,६५१
९	१	१		०	५९७	३	०	६००	२,५११,०००
जम्मा	४८	३३	१५	०	१२२३०	१०६५०	०	२२८८०	१३२,७७७,७३८

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

अध्याय-३: विद्यमान जलस्रोतहरूको अवस्था र प्रयोग

३.१. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विवरण

टीकापुर नगरपालिका समथर क्षेत्रमा अवस्थित रहेको र सतहका मूल मुहान स्रोतहरू खानेपानी योजनाहरूमा प्रयोग नहुने भएकोले मूल मुहान स्रोतहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छैन। यस क्षेत्रमा सिंचाइका लागि कर्णाली नदीको पानी मुख्य स्रोत रहेको छ। कर्णाली नदीको पानी प्रयोग गरि यस नगरपालिका सहित, जानकी गाउँपालिका र लम्कीचुहा नगरपालिका क्षेत्रका सबै खेतियोग्य जमिनहरूमा सिंचाइ सेवा पुर्याउने गरि रानी जमरा कुलारिया सिंचाइ आयोजना निर्माणाधीन रहेको छ । यस सिंचाइ योजनाबाट ४.७१ मेगावाट विद्युत समेत उत्पादन गरि राष्ट्रिय ग्रिड लाइनमा बेच्ने लक्ष्य समेत रहेको छ । यस नगरपालिकामा खानेपानी प्रयोजनका लागी भूमिगत जलस्रोत उपयोग गर्ने गरिएको छ। पाइपलाइन खानेपानी योजनाहरूले डीपवेल मार्फत भूमिगत स्रोत उपयोग गर्ने गरिएको छ। पाइपलाइन खानेपानी प्रणाली निर्माण नभएका बस्ती टोलहरूमा निजि, सामुदायीक, र संस्थागत नल्काहरूबाट भूमिगत स्रोतको पानी खानेपानी प्रयोजनमा प्रयोग भएको छ। यसका अतिरिक्त पाइपलाइन खानेपानी प्रणाली निर्माण भएका बस्ती टोलहरूमा समेत परिपुरक प्रणालीका रुपमा नल्काहरू प्रयोगमा रहेका छन् । यस नगरपालिका क्षेत्रको भूमिगत जलस्रोतको तथ्याङ्क हाल उपलब्ध नभएको कारणले यस गुरुयोजना निर्माणका क्रममा भूमिगत जलस्रोतको अवस्था तथा उपलब्ध परिमाण भने विस्लेषण गरिएको छैन ।

३.२. नगरपालिकामा उपलब्ध जलस्रोतहरूको विश्लेषण

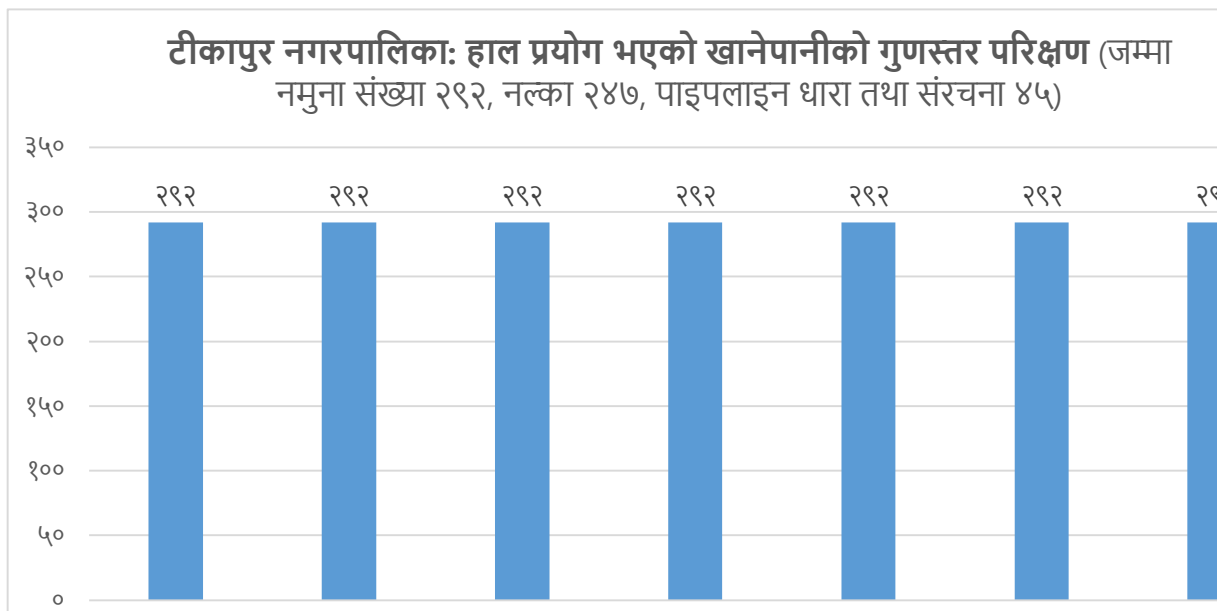
टीकापुर नगरपालिका समथर क्षेत्रमा अवस्थित रहेको र सतहका मूलमुहान स्रोतहरू खानेपानी योजनामा प्रयोग नहुने भएकोले स्रोतहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छैन । यस नगरपालिकामा सिंचाइको लागि मुख्य स्रोतको रुपमा कर्णाली नदीको पानी प्रयोगमा रहेको छ भने बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाले वैकल्पिक तथा परिपुरक सिंचाइको रुपमा भूमिगत जलस्रोत प्रयोग भएको अवस्था छ । यस नगरपालिका सहित, जानकी गाउँपालिका र लम्कीचुहा नगरपालिका क्षेत्रका सबै खेतियोग्य जमिनहरूमा सिंचाइ सेवा पुऱ्याउने गरि कर्णाली नदीको पानी उपयोग गर्ने र यस सिंचाइ योजनाबाट ४.७१ मेगावाट विद्युत समेत उत्पादन गरि राष्ट्रिय ग्रिड लाइनमा बेच्ने समेत लक्ष्य राखेर रानी जमरा कुलारिया सिंचाइ आयोजना चरणवद्ध सम्पन्न गर्ने गरि निर्माणाधीन रहेको छ । खानेपानीको लागी यस नगरपालिकामा डीपवेल पाइपलाइन योजनाले भूमिगत जलस्रोत उपयोग गर्ने गरेको छ । यसका अतिरिक्त निजि, सामुदायीक, र संस्थागत नल्काहरूबाट भूमिगत स्रोतको पानी खानेपानीमा प्रयोग भएको छ । यस नगरपालिकाको भूमिगत जलस्रोतको तथ्याङ्क भने उपलब्ध रहेको छैन ।

३.२.१. स्रोतहरूको गुणस्तरको आधारमा विश्लेषण

जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा प्रक्रिया अन्तर्गत डीपवेल पाइपलाइन योजनाका धारा र नल्काहरूको खानेपानी गुणस्तर परिक्षणको लागी पानीको नमुना सङ्कलन गरि गुणस्तर परिक्षण गरिएको थियो । टीकापुर नगरपालिका क्षेत्र भित्रका जम्मा २९२ वटा नमुना पाइपलाइन धारा र नल्काहरू छनौट गरि खानेपानी परिक्षण गरिएको थियो । खानेपानी गुणस्तर परिक्षण अन्तर्गत ७ वटा गुणस्तर पारामितिहरू परिक्षण गरिएको थियो: पीएच, आइरन, मँगनिज, सल्फेट, नाइट्रेट, आर्सेनिक, र इकोलाई । पीएच परामिति स्थलगत परिक्षण गरिएको थियो भने इकोलाई पालिका केन्द्रमा फिल्ड प्रयोगशाला स्थापना गरि

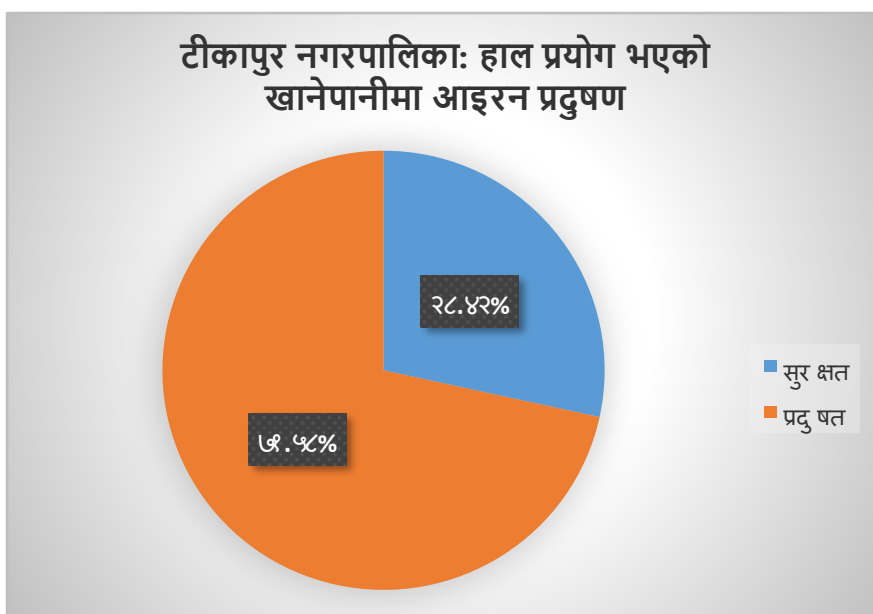

वागटेक फिल्डकिट प्रयोग गरि परिक्षण गरिएको थियो र रासायनिक परिक्षणको लागि प्रिजर्भेटिभ प्रयोग गरि काठमाडौँ ढुवानी गरेर काठमाडौँको स्थाई प्रयोगशालामा आफा विधि अनुसार खानेपानी गुणस्तर परिक्षण तथा विश्लेषण गरिएको थियो । यो नमुना सङ्कलन तथा गुणस्तर परिक्षण सन् २०२३ मे र जुन महिनामा गरिएको थियो । यस नमुना परिक्षणको नतिजाको विश्लेषण गर्दा यस नगरपालिकाको खानेपानी गुणस्तरको अवस्था निम्न अनुसारको देखिएको छ ।

ग्राफ ३: टीकापुर नगरपालिकामा खानेपानी गुणस्तर परिक्षणका लागि नमुना सङ्कलन र परिक्षण गरिएको नल्काहरू र पाइपलाइनधारा तथा संरचनाहरूको संख्या

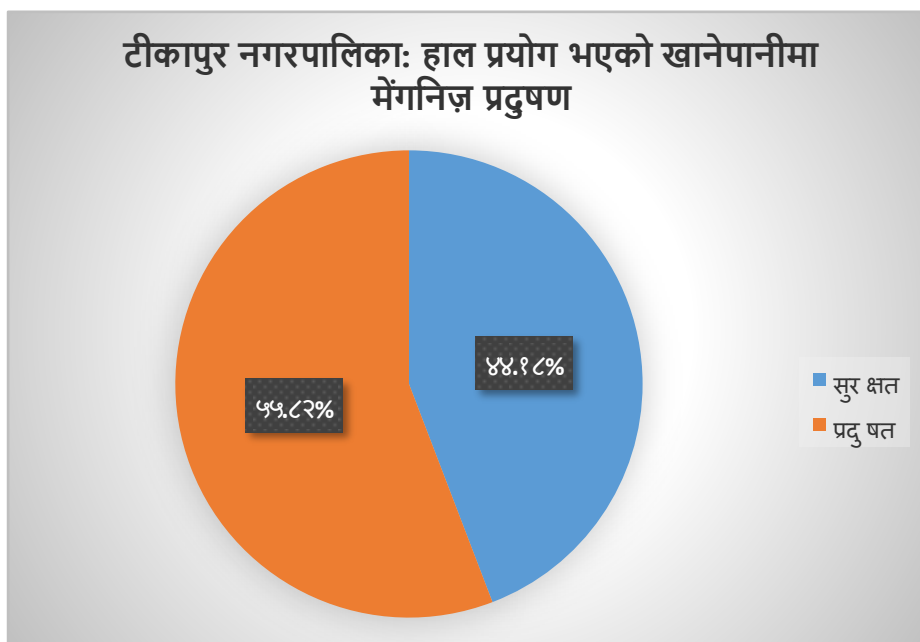
आइरन प्रदुषण: टीकापुर नगरपालिकामा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानीका नल्काहरू र पाइपलाइन धारा तथा संरचनाहरू मध्ये ७१.५८% मा आइरन सघननको मात्रा नेपाल गुणस्तर मापदण्ड सिमा भन्दा माथि रहेको पाइएको छ अर्थात् खानेपानी प्रयोजनका लागि अयोग्य देखिएको छ ।

ग्राफ ४: टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी पाइपलाइन धारा र नल्कामा आइरन प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)

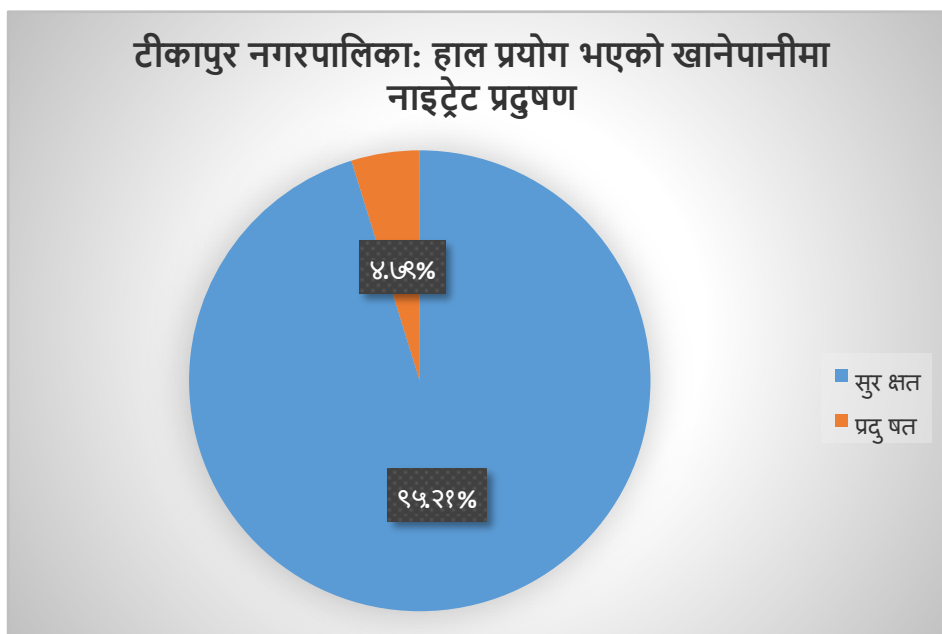
मैंगनिज प्रदुषण: टीकापुर नगरपालिकामा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानीका नल्काहरू र पाइपलाइन

धारा तथा संरचनाहरू मध्ये ५५.८२% मा मेंगनिज सघननको मात्रा नेपाल गुणस्तर मापदण्ड सिमा भन्दा माथि रहेको पाइएको छ अर्थात् खानेपानी प्रयोजनका लागि अयोग्य देखिएको छ ।

ग्राफ ५: टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी पाइपलाइन धारा र नल्कामा मेंगनिज प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)

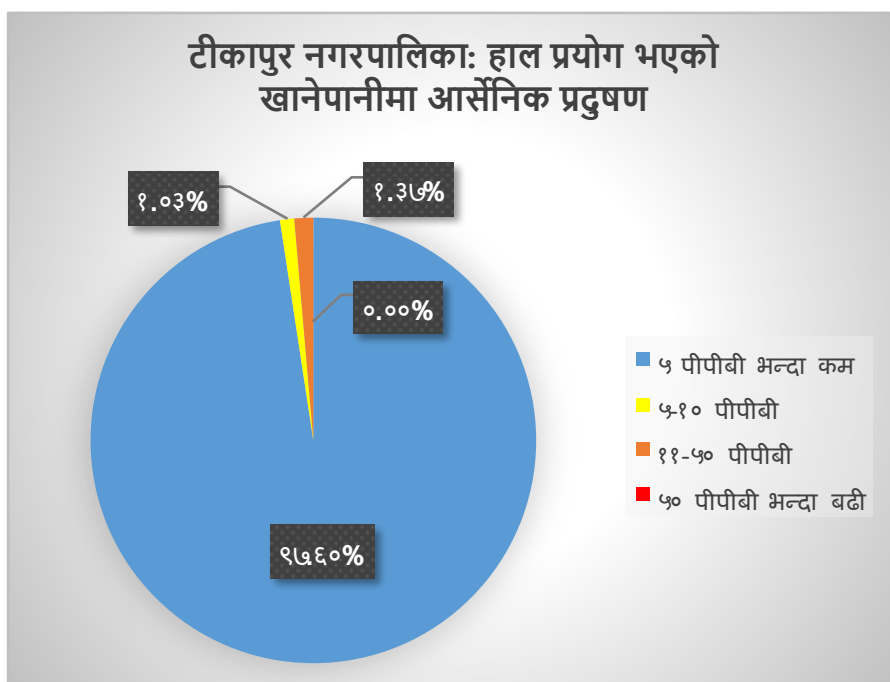
नाइट्रेट प्रदुषण: टीकापुर नगरपालिकामा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानीका नल्काहरू र पाइपलाइन धारा तथा संरचनाहरू मध्ये ४.७९% मा नाइट्रेट सघननको मात्रा नेपाल गुणस्तर मापदण्ड सिमा भन्दा माथि रहेको पाइएको छ अर्थात् पिउनका लागि असुरक्षित देखिएको छ ।

ग्राफ ६: टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी स्रोतमा नाइट्रेट प्रदुषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)

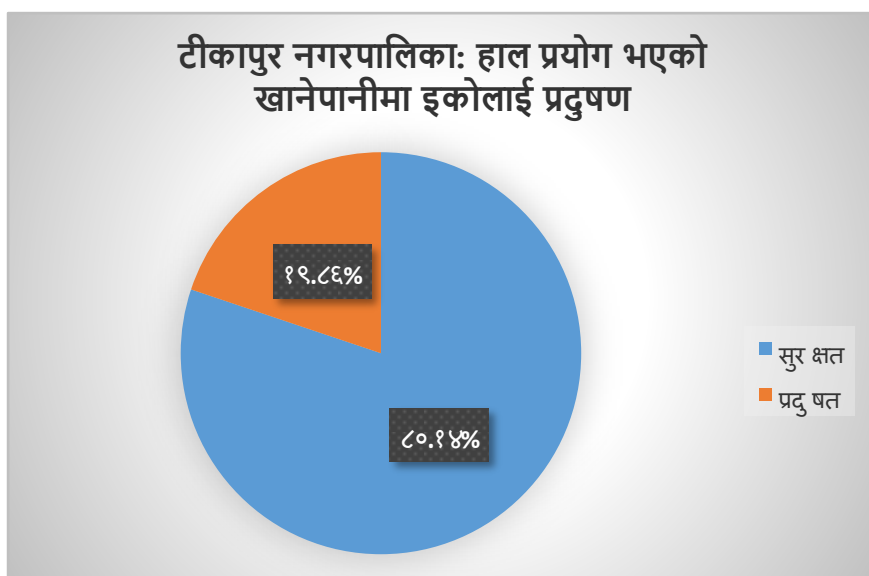
आर्सेनिक प्रदुषण: टीकापुर नगरपालिकाको हाल खानेपानी प्रयोजनमा रहेका नल्का र पाइपलाइन धारा तथा संरचनाहरूको नमुना छनौट गरि गुणस्तर परिक्षण गर्दा १.३७% मा आर्सेनिक प्रदुषणको मात्रा विश्व स्वास्थ्य संगठनको गुणस्तर मापदण्ड सिमा (१० पीपीबी) भन्दा माथि रहेको पाइएको छ साथै १.०३% मा आर्सेनिक प्रदुषणको मात्रा ५-१० पीपीबी देखिएको छ । खानेपानीमा आर्सेनिक प्रदुषण सघनन नेपाल गुणस्तर मापदण्ड सिमा (५० पीपीबी) भन्दा माथि भने हाल देखिएको छैन । तथापी खानेपानीमा आर्सेनिक

प्रदूषणले स्वास्थ्यका लागि गम्भीर प्रतिकूल असर गर्ने भएको कारणले खानेपानीमा आर्सेनिक सघननको मात्रा वार्षिक अनुगमन गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

ग्राफ ७: टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी स्रोतमा आर्सेनिक प्रदूषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)

इकोलाई प्रदूषण: टीकापुर नगरपालिकामा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानीका नल्काहरू, पाइपलाइन धारा तथा संरचनाहरू मध्ये १९.८६% मा इकोलाई प्रदूषणको मात्रा नेपाल गुणस्तर मापदण्ड सिमा भन्दा माथि रहेको पाइएको छ अर्थात् पिउनका लागि असुरक्षित देखिएको छ ।

ग्राफ ८: टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा हाल प्रयोगमा रहेका खानेपानी पाइपलाइन धारा र नल्कामा इकोलाई प्रदूषण अवस्था (जम्मा खानेपानी गुणस्तर नमुना परिक्षण २९२)

टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा भूमिगत स्रोतको पानीमा आइरन, मँगनिज, नाइट्रेट प्रदूषण रहेको, खानेपानी नल्का र पाइपलाइन धारामा जैविक प्रदूषण रहेको र खानेपानीमा आर्सेनिक प्रदूषणको समेत अनुगमन गर्नुपर्ने अवस्था रहेकोले खानेपानी योजनाहरूले प्रशोधन प्रणाली जडान गरि प्रशोधन गरेर नियमित गुणस्तर परीक्षण गरि सुरक्षित खानेपानी वितरण गर्नुपर्ने अनिवार्यता देखिएको छ । नल्काको पानीलाई घरधुरीस्तरमा प्रशोधन सुनिश्चित गर्न सहज नदेखिएकोले पाइपलाइन खानेपानी प्रणालीबाट केन्द्रीय स्तरमा प्रशोधन गरि सुरक्षित खानेपानी पाइपलाइन मार्फत वितरण गर्नु नै उपयुक्त खानेपानी सेवाको विकल्प देखिन्छ ।

३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस नगरपालिकामा विद्यमान जम्मा २ वटा खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाइ समितिहरूले डीपवेल एलिभेटेड टंकी पाइपलाइन प्रणाली मार्फत खानेपानी योजनाहरूको सञ्चालन व्यवस्थापन गरिरहेका छन् । जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रममा गरिएका अन्तरक्रिया र वस्तुस्थिति विश्लेषणका साथै NAWASH को उपलब्ध तथ्याङ्कबाट विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालन व्यवस्थापन तथा मर्मतको अवस्था सन्तोषजनक रहेको छ । विद्यमान २ वटा खानेपानी योजनाहरूबाट वडा नं. १,२,६, र ७ का टोलहरूमा पाइपलाइन वितरण गरी उक्त टोलहरूका जम्मा ९७४३ (नगरपालिकाको जम्मा घरधुरीको ४५%) घरधुरीहरूलाई पाइपलाइन खानेपानी प्रणालीको सुविधा उपलब्ध रहेको छ । तथापी उक्त पाइपलाइन सेवा विस्तार भएका क्षेत्रहरूका जम्मा ६६०६ घरधुरीहरूले मात्र हाल निजीधारा जडान गरि पाइपलाइन खानेपानी सेवा उपभोग गरेको देखिन्छ अर्थात् उक्त पाइपलाइन विस्तार भएका टोलहरूको जम्मा घरधुरीको ६८% घरधुरीले धारा जडान गरेको देखिन्छ । यस नगरपालिका क्षेत्रमा पाइपलाइन सेवा विस्तार नभएका टोलहरूका जम्मा १३२५७ (नगरपालिकाको जम्मा घरधुरीको ५५%) घरधुरीहरूले हाल निजी वा सामुदायीक नल्का (हेन्डपम्प) को पानी खानेपानीको प्रयोजनमा प्रयोग गर्ने देखिन्छ । हाल खानेपानी पाइपलाइन विस्तार नभएका टोलहरूमा नल्काको पानी खानेपानी प्रयोजनमा प्रयोग गरिरहेका अर्थात् अव्यवस्थित योजनाको पानी प्रयोग गरिरहेका टोल बस्तीहरूका लागि टीकापुर नगरपालिकाको वडा नं. ३ र ८ मा २ वटा डीपवेल एलिभेटेड टंकी पाइपलाइन प्रणालीका योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् जसबाट त्यस वडाका जम्मा १९०३ (९%) घरधुरीहरूले सुरक्षित पाइपलाइन खानेपानी सेवाको लाभ लिन सक्नेछन् । विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था सम्बन्धि विस्तृत विवरण अनुसूची-३ को TA-२ निर्माणाधीन योजनाहरूको विस्तृत विवरण अनुसूची-६ को OS-१ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- २३: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

वडा नं.	सेवा क्षेत्रका लाभान्वित घरधुरी	प्रयोग गरिएका श्रोत			सञ्चालन अवस्था			निर्माणाधीन योजना	
		व्यवस्थित योजना	अव्यवस्थित योजना	असुरक्षित स्रोत	व्यवस्थित	सन्तोष जनक	अव्यवस्थित	संख्या	सेवा क्षेत्रका घरधुरी संख्या
१,२	१३५२३	८८७५	७२१७	०	०	८८७५	७२१७		
३	१०४५	०	१०४५	०	०	०	१०४५	१	९२३
४	१३८८	०	१३८८	०	०	०	१३८८		
५	१२४९	०	१२४९	०	०	०	१२४९		
६,७	२५५५	८६८	४७७	०	०	८६८	४७७		
८	१२०७	०	१२०७	०	०	०	१२०७	१	९८०
९	६७४	०	६७४	०	०	०	६७४		
जम्मा	२१६४१	९७४३	१३२५७	०	०	९७४३	१३२५७	२	१९०३
%	100%	४५%	५५%	०%	०%	४५%	५५%		९%

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.३.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवा क्षेत्र

यस नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनाको तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रियामा गरिएको वडा स्तरको सामाजिक नक्सांकन, NAWASH मा उपलब्ध तथ्याङ्क, खानेपानी समिति सँगको छलफल, अवलोकन र तथ्याङ्क प्रमाणीकरण कार्याशालाहरूमा आएको जानकारीका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा नगरपालिकाको कूल २१६४१ घरधुरीहरू मध्ये करिब ४५% (९७४३) घरधुरीहरूको २ वटा विद्यमान

पाइपलाइन योजना मार्फत पाइपलाइन खानेपानी सेवा विस्तार भएको छ। वडा नं. १ मा निर्मित टीकापुर साना सहरी खानेपानी योजनाबाट वडा नं. १ र २ का ब्लक नं. १ देखि ३३, सुर्योदय टोल, ओमशान्ति टोल, प्रभात टोल, शिबसक्ति टोल, लालिगुरास टोल, प्रतिज्ञा टोल, उत्तरपूर सिर्जन टोल, बीच पुरुवा प्रगति टोल, दक्षिण पुरुवा ओमशान्ति टोल, हिमालय जलउपभोक्ता टोल, लम्की जलउपभोक्ता टोल, शिर्जन्शील टोल, देउराली टोल, राज टोल, दुर्गानगर टोल, उपहार टोल, बिपदपुर गौरीशंकर टोल, भगरैया टोल, सत्यरुवा टोल, राजिपुर टोल, दश घरुवा टोल, सिर्जना टोल, रामजानकी टोल, बर्तादेवी टोल, चौधरी टोल, जुफाल टोल, भवन पुरन टोल, भागतापुरन टोल, बिस्तान टोल, दक्षिण टोल, शान्तिनगर टोल, विकासपुर टोल, टीकापुर नगरपालिका टोल, दुर्गौली टोल, मुनुवा टोल, रानी कुला टोल, उत्तर पुर्व टोल, बिचको पुर्व टोल, दक्षिन् पूर्व टोल, अस्त्रेरी टोल, ढाड टोल, बजुरेल टोल, सुनार टोल, बिस्ट टोल, रात मतिहन टोल, बलबीर टोल, काशिराम टोल, सोलरिहन टोल, मगर टोल, कालिका टोल, शिव कलि टोल, जनजागरण टोल, परलाएँ टोल, मिलन चोक टोलहरूमा पाइपलाइनबाट खानेपानी सेवा वितरण भएको छ । उक्त टोलहरूका जम्मा घरधुरी संख्या ८८७५ का लागि पाइपलाइन सेवा बिच्छाइएको भएतापनि हाल सम्म ६३०६ घरधुरीहरूले मात्र खानेपानी धारा जडान गरेको अवस्था छ । त्यसैगरि नारायणपुर खानेपानी योजनाबाट वडा नं. ६ का लक्षिनापुर, नारायणपुर, ओखरपुर, मिलानपुर, गोलरामपुर पनिमुला, बेलुवा बोझि टोलहरू र वडा नं. ७ को सत्ती बजार र बेलुवा टोलमा खानेपानी पाइपलाइन विस्तार भएको छ । उक्त टोलहरूका जम्मा घरधुरी संख्या ८६८ का लागी खानेपानी वितरण लाइन पूर्णरुपमा विस्तार भएको भएतापनि हाल सम्म करिब ३०० घरधुरीहरूले मात्र निजी धारा जडान गरेको अवस्था छ । प्राय जसो सबै घरमा निजी नल्काबाट खानेपानी उपलब्ध रहेको, खानेपानीको गुणस्तर परिक्षण नभएको, र खानेपानीको गुणस्तर परिक्षणको नतिजा अवस्था विश्लेषण सहितका चेतना अभिवृद्धि मुलक क्रियाकलापहरू खानेपानी समितिले हाल सम्म सञ्चालन गर्न नसकेको आदि कारणहरूले गर्दा धारा जडान गर्ने घरधुरी संख्या कम भएको हुन सक्दछ ।

विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित घरधुरी तथा जनसंख्याको विस्तृत विवरण अनुसूची-३ को TA-२ मा उल्लेख गरिएको छ ।

३.३.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

यस नगरपालिकामा रहेका २ वटै विद्यमान खानेपानी योजनाहरूमा उपभोक्ता समितिहरू योजनाको सञ्चालन व्यवस्थापनको जिम्मेवारीमा रहेका छन् । टीकापुर सानासहरी खानेपानी तथा सरसफाइ योजनाले ब्यबस्थापक सहित लेखा अधिकृत, अपरेटर, प्लम्बर, मिटर रिडर, इलेक्ट्रीसियन, आदि २० जना कर्मचारी नियुक्त गरेर खानेपानी सञ्चालन व्यवस्थापनको विधि अनुसार सञ्चालन गरेको देखिन्छ भने नारायणपुर खानेपानी योजनाले कार्यालय सचिब-१ र प्लम्बर-१ नियुक्त गरि उपभोक्ता समितिका कार्यकारी सदस्यहरूले स्वयम् सेवकको रुपमा मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापनका कार्यहरू गरि खानेपानी योजना सञ्चालन व्यवस्थापन गरेको देखिन्छ । टीकापुर सानासहरी खानेपानी तथा सरसफाइ योजनामा खानेपानी महसुल दर निम्नतम प्रति धारा रु १५० प्रति महिना (निम्नतम १० युनिट) र थप पानी प्रयोगको प्रति युनिट रु १० रहेको छ भने नारायणपुर खानेपानी योजनामा प्रति धारा मासिक महशुल दर रु १५० मात्र रहेको छ र यस योजनामा मिटर जडान भएको भएतापनि पानी प्रयोगको अंक हेर्ने नगरेको अवस्था छ । दुबै योजनामा दिनमा करिब ८ घण्टा मात्र खानेपानी वितरण गर्ने गरेको अवस्था छ । तथापी नारायणपुर योजनामा खानेपानी वितरण नियमित समयमा हुन नसकेको उपभोक्ताहरूको गुनासो रहेको छ । हाल भैरहेको सडक विस्तार निर्माण कार्यले गर्दा नारायणपुर खानेपानी योजनाको पाइपलाइनहरू ठाउँठाउँमा सार्नुपर्ने

भएको कारणले हाल पानी वितरण गर्नमा समस्या रहेको र केहि धाराको पाइपलाइन केहि समयका लागि छुट्न गएको अवस्था छ ।

टीकापुर साना सहरी खानेपानी योजनाको खानेपानी उपभोक्ता समितिको व्यवस्थापकीय पक्षहरू हेर्दा उपभोक्ता समितिको बैठक नियमित बस्ने गरेको, उपभोक्ता समितिमा महिलाको प्रतिनिधित्व ३३% रहेको, सञ्चालन व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यविधिहरू निर्माण गरि लागु गरेको, वार्षिक लेखा परिक्षण गर्ने गरेको, र निर्णयहरू प्रक्रिया सहभागितात्मक प्रक्रियाबाट गर्ने गरेको देखिन्छ। त्यसैगरी यस उपभोक्ता समितिले वार्षिक साधारण सभा गरी सञ्चालन व्यवस्थापन सम्बन्धि निर्यणहरू गर्ने, कार्यकाल पुरा भएपश्चात नयाँ कार्यकारी समितिका पदाधिकारीहरूको छनौट तथा पुनः अनुमोदनको अभ्यास गरेको देखिन्छ। यस टीकापुर खानेपानी समितिले योजनाको सञ्चालन व्यवस्थापन तथा खानेपानी सेवा वितरण सन्तोषजनक स्तरमा गरेको देखिन्छ । नारायणपुर खानेपानी उपभोक्ता समितिको भने टीकापुर साना सहरीको स्तरमा सञ्चालन कार्यविधिहरू अवलम्बन नभएतापनि संस्थागत व्यवस्थापन मर्मत सम्भार र योजना सञ्चालनका जिम्मेवारीहरू बहन गरि हालसम्म दैनिक आवश्यक खानेपानी सेवा सञ्चालनको जिम्मेवारी भने सन्तोषजनक स्तरमा गरेको देखिन्छ तथापी सडक निर्माणको कारणले हाल पाइपलाइन मिलाउनु पर्ने भएकोले नियमित खानेपानी सञ्चालन गर्नको लागि बढी मेहनत गर्न परेको देखिन्छ ।

उक्त विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको पाइपलाइन बिछायाइएका बस्तीहरूमा समेत सबै घरधुरीहरूले पाइपलाइन धारा जडान नगरेको देखिन्छ । यस्ता पाइपलाइन विस्तार भएका टोलहरूमा हाल नल्काको पानी खाने गरेका सबै घरधुरीहरूमा निजि धारा जडान गरि सुरक्षित खानेपानीको सुविधा उपभोगका लागि सचेतना कार्यक्रम गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

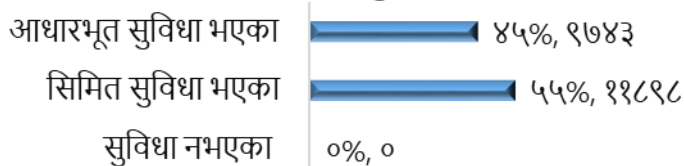
साथै यी दुबै विद्यमान योजनाहरूले प्रशोधन गरिएको र परिक्षण गरिएको सुरक्षित खानेपानी घरघरको धारामा २४ सै घण्टा उपलब्ध हुने गरि खानेपानी सेवा स्तर उन्नति गर्नु पर्ने देखिन्छ । यी दुबै योजनाहरूले नजिकका समेट्न सकिने टोलहरूमा पाइपलाइन विस्तार गर्नुपर्ने समेत देखिन्छ ।

विद्यमान खानेपानी योजनाहरूबाट लाभान्वित घरधुरी तथा जनसंख्या, बस्तीको विस्तृत विवरण अनुसूची-३ TA-२ मा उल्लेख गरिएको छ, भने वडागत सारांश विवरण तालिका-२३ मा उल्लेख गरिएको छ । टीकापुर सानासहरी योजनाको विस्तृत विवरण N.WASH Dashboard मा समेत उपलब्ध रहेको छ।

३.३.३. विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको अवस्था विश्लेषण

टीकापुर नगरपालिकाका कूल २१६४१ घरधुरीहरूको विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तरको विश्लेषण गर्दा करिब ४५% घरधुरीहरूमा मात्रै पाइपलाइन खानेपानी प्रणालीको सिविधा भएकोले आधारभूत स्तरको सुविधा पुगेको देखिन्छ भने बाँकी ५५% घरधुरीहरूले निजि वा सामुदायीक नल्काको पानी खानेपानीको रूपमा उपयोग गरेको देखिन्छ अर्थात् सिमित स्तरको खानेपानी सुविधा रहेको देखिन्छ। यस नगरपालिकामा रहेका २ वटा विद्यमान पाइपलाइन खानेपानी योजनाहरूबाट नगरपालिकाको जम्मा घरधुरीको ४५% (९७४३) घरधुरीहरूका लागि खानेपानी पाइपलाइन विच्छ्याई सकिएको भएतापनि हाल सबै घरधुरीले पाइपलाइन धारा जडान गरेको अवस्था भने छैन । पाइपलाइन विच्छ्याईका टोलहरूको जम्मा घरधुरीको ६८% घरधुरीले मात्र हाल पाइपलाइन धारा जडान गरेको अवस्था रहेको छ । नगरपालिकामा खानेपानीको सुविधास्तरको सारांश विश्लेषण ग्राफ ९ मा प्रस्तुत गरिएको छ भने वडागत सुविधास्तर (घरधुरी) विवरण तालिका-२४ मा दिइएको छ ।

विद्यमान खानेपानी सुविधास्तर

■ % घरधुरी, घरधुरी संख्या

ग्राफ ९: टीकापुर नगरपालिमा खानेपानी सुविधास्तर अवस्था सारांश

तालिका- २४: वडागत रुपमा खानेपानीको सुविधास्तर विवरण

वडा नं	जम्मा घरधुरी संख्या	सुविधास्तर वर्गीकरण (घरधुरी संख्या)			
		सुविधा नभएका घरधुरी संख्या	सिमित सुविधा भएका	आधारभूत सुविधा भएका	सुरक्षित व्यवस्थापन सुविधा भएका
१,२	१३५२३	०	४६४८	८८७५	०
३	१०४५	०	१०४५	०	०
४	१३८८	०	१३८८	०	०
५	१२४९	०	१२४९	०	०
६,७	२५५५	०	१६८७	८६८	०
८	१२०७	०	१२०७	०	०
९	६७४	०	६७४	०	०
जम्मा :	२१६४१	०	११८९८	९७४३	०
प्रतिशत		०%	५५%	४५%	०%

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.३.४. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र विवरण

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरू हेर्दा यस टीकापुर नगरपालिकामा हाल २ वटा खानेपानी योजनाहरू निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन्। निर्माणाधीन योजनाबाट करिब १९०३ घरधुरीहरूमा व्यवस्थित पाइपलाइन खानेपानी सेवा उपलब्ध हुने देखिन्छ। यस नगरपालिकाका निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरू प्रशोधन प्रणाली सहितका डीपवेल पाइपलाइन खानेपानी योजना भएको र निजि धारा वितरण गर्ने प्रणाली भएकोले उक्त निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरूबाट उपभोक्ताहरूलाई मध्यम सुविधा स्तरको खानेपानी सेवा उपलब्ध हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरूको सेवाक्षेत्रको विश्लेषण गर्दा वडा नं ३ मा १ वटा योजनाबाट ९२३ घरधुरीहरू लाभान्वित हुनेछन र वडा नं ८ मा १ वटा योजनाबाट ९८० घरधुरीहरू लाभान्वित हुने देखिन्छ। वडागत रुपमा निर्माणाधीन खानेपानी योजनाहरूको संख्या, लाभान्वित हुने घरधुरी र जनसंख्या विवरण अनुसूची- ६ को OT-१ मा दिइएको छ।

३.४. विद्यमान सरसफाइ अभ्यासको अवस्था विश्लेषण

३.४.१. बस्तीहरूको खुला दिसामुक्त क्षेत्र तथा पूर्ण सरसफाइ स्थिति

टीकापुर नगरपालिका क्षेत्र खुल्ला दिसामुक्त घोषणा भइसकेको भएतापनि अझैसम्म सबै घरधुरीहरूमा सुरक्षित शौचालय निर्माण नभएको स्थिति देखिन्छ। नगरपालिकाको NWASH २०७९ को नमुना घरधुरी सर्वेक्षण को तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा ९४% घरधुरीहरूमा शौचालय निर्माण भएको र ५७% घरधुरीहरूमा मात्रै सुधारिएको शौचालय भएको देखिन्छ। यसरी ६% घरधुरीहरूमा चर्पी निर्माण नभएको र ३७% घरधुरीहरूमा खाल्डो चर्पी वा अस्थायी प्रकारका असुरक्षित शौचालयहरू रहेको देखिन्छ।

यस क्षेत्रमा अस्थायी शौचालय निर्माण पश्चात स्थाई बनाउने प्रतिबद्धता सहित खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा भएको देखिन्छ। खुला दिसा मुक्त अभियानको सफलता पश्चात पूर्ण सरसफाइको अभियान सञ्चालनको निरन्तरता हुन नसकेको कारणले यस नगरपालिकामा अझै पनि अस्थायी चर्पीहरूलाई सुरक्षित शौचालयमा स्तर उन्नति गर्ने कार्य हुन नसकेको देखिन्छ।

पूर्ण सरसफाइका अन्य महत्वपूर्ण भागहरू अन्तरगत हात धुने धारा वा नल्कामा साबुन समेत हुने गरेका घरधुरीहरू ९०% रहेका छन्, भाँडासुकाउने चाङ्ग प्रयोग गरेका घरधुरीहरू २३% र दिसाजन्य लेदोको व्यवस्थापन गरेका घरधुरीहरू अर्थात् दुइ खाल्टे सुलभ चर्पी भएका घरधुरी ३% मात्र रहेको देखिन्छ। यस नगरपालिकामा घरायसी तथा व्यक्तिगत सरसफाइका क्रियाकलापहरू सहित सुरक्षित शौचालय निर्माण कार्य लगायतका सामाजिक परिचालन गतिविधिहरूलाई अति उच्च प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ। टीकापुर नगरपालिकामा नगर सरसफाइ योजना (सिटी स्थानियेसन प्लान) तर्जुमा भै दिसाजन्य लेदो ढुवानी योजना सहित दिसाजन्य लेदो प्रशोधन केन्द्र निर्माण कार्य हालै सम्पन्न गरि सञ्चालन शुरु भएको छ। टीकापुर नगरपालिका समथर जमिनमा अवस्थित रहेको र ढलबाट दिसजन्य लेदो बग्न नसक्ने भएकोले सेप्टिक टंकी भरिएमा दिसाजन्य लेदो घरबाट प्रशोधन केन्द्रसम्म सुरक्षित ढुवानी गरि प्रशोधन केन्द्रमा प्रशोधन भए पश्चात प्रशोधित पानी सिंचाइ कुलोमा मिसाउने गरि टीकापुर नगर सरसफाइ योजनाको निर्माण सम्पन्न भै यस वर्ष २०८० बाट सञ्चालन शुरु भएको छ। बुँदागत रूपमा घरायसी सरसफाइको अवस्था तालिका-२५ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- २५: वडागत घरायसी सरसफाइको अवस्था विवरण

वडा नं.	जम्मा नमुना घरधुरी संख्या	शौचालय भएका घरधुरी संख्या	सुधारिएको शौचालय भएका घरधुरी संख्या	घरधुरी स्तरको अन्य सरसफाइको अवस्था विश्लेषण					पूर्ण सरसफाइ	
				साबुन सहित हातधुने घरधुरी संख्या	चाङ्ग जुठ्यान भएका संख्या	व्यवस्थित ठोस फोहोर फाल्ने व्यवस्था भएका	दिसा जन्य लेदो व्यवस्था पन भएका	व्यवस्थित पशुपालन र गोठेमल व्यवस्थापन भएका	घोषणा भएको (छ/छैन)	योजना छ (लक्षित समय)
१	१००१	९४९	४५४	९६८	२१२		३२		छैन	न
२									छैन	
३									छैन	
४	१०५	९८	९८	७२	१७		३		छैन	
५	१०४	१००	९८	८०	३२		०		छैन	
६									छैन	
७									छैन	
८	९९	९०	८८	७०	३२		०		छैन	
९	५४	५०	४१	४१	१८		०		छैन	

जम्मा	१३६३	१२८७	७७९	१२३१	३११	०	३५	०		
%		९४%	५७%	९०%	२३%	०%	३%	०%		
जम्मा तथ्याङ्क	१७७	१३६३	१३६३	१३६३	१३६३	१३६३		१३६३		
उत्तर दिएको	१७७	१३६३	१२८७	१२४४	१३०३			१२८७		
उत्तर खाली रहेको	०	०	७६	११९	६०			७६		

स्रोत: NWASH सर्वेक्षण २०७९, नमुना घरधुरी सर्वेक्षण तथ्याङ्क

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को घरधुरी सर्वेक्षण तथ्याङ्क अनुसार टीकापुर नगरपालिकामा ६% घरधुरीमा हाल चर्पी नभएको देखिन्छ भने ४४% घरधुरीमा असुरक्षित खाल्टे चर्पी प्रयोग भएको वा सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । अर्थात् ५०% घरधुरीहरूले मात्र हाल सुरक्षित शौचालय प्रयोग गरेको स्थिति छ ।

तालिका- २६: वडागत घरायसी सरसफाइको अवस्था विवरण

वडा नं.	जम्मा घरधुरी संख्या	सुरक्षित शौचालय प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या			असुरक्षित शौचालय प्रयोग गर्ने घरधुरी संख्या			शौचालय नभएका घरधुरी संख्या
		प्लस चर्पी (सार्वजनिक ढलमा)	प्लस चर्पी (सेप्टिक टंकीमा)	जम्मा	खाल्टे चर्पी	सार्वजनिक शौचालय	जम्मा	
१	११,६०७	२६४	५,५२३	५,७८७	५,२०१	७८	५,२७९	५४१
२	१,६८७	१८	९७४	९९२	६२४	८	६३२	६३
३	१,१०६	६	८१९	८२५	७९	१	८०	२०१
४	१,०७९	९	८१४	८२३	१८४	(	१८४	७२
५	१,०८५	२६	९८१	१,००७	१५	३	१८	६०
६	१,०६१	७	९६	१०३	९००	३	९०३	५५
७	१,४८२	९	४८७	४९६	९३५	१९	९५४	३२
८	१,०९९	८	१७२	१८०	७८६	७	७९३	१२६
९	७२४	१०१	११६	२१७	४६१	५	४६६	४१
जम्मा	२०,९३०	४४८	९,९८२	१०,४३०	९,१८५	१२४	९,३०९	१,१९१
प्रतिशत				५०%			४४%	६%

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०७८

३.४.२. विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलहरूको सरसफाइ अवस्था

सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवहार प्रवर्द्धनका लागि विद्यालय तथा संस्थागत सरसफाइ र स्वच्छता कायम हुन अति आवश्यक छ। बालबालिकाहरूको व्यक्तिगत सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवहार परिवर्तन विद्यालय बाट नै हुने हुँदा विद्यालयहरू परिवर्तनका लागि बाहक हुन्। यस नगरपालिकामा जम्मा ७९ वटा विद्यालयहरू रहेका छन् जसमध्ये पाइपलाइन खानेपानी धारा जडान भएका ५४ वटा (६८%), शौचालयको व्यवस्था भएका ७९ (१००%) वटा, साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था ६४ (८१%) र ठोस फोहोर सङ्कलन तथा व्यवस्थापन भएका ७४ (९५%) वटा विद्यालयहरू रहेको देखिन्छ।

सबै वडा कार्यालयहरू र नगरपालिका कार्यालयमा पाइपलाइन धारा वा नल्काको खानेपानी सुविधा निर्माण भएको छ । त्यसैगरी सबै वडा कार्यालय भवनहरू र नगरपालिका कार्यालयमा शौचालयको व्यवस्था, साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था, ठोस फोहोरको व्यवस्थापन सुविधा रहेको देखिन्छ भने नगर

पालिका क्षेत्र भित्रका शौचालयहरूको सेप्टिक टंकी भरिएमा दिसा जन्य लेदोको सुरक्षित ढुवानी गरि प्रशोधन गर्ने जिम्मेवारी यसवर्ष देखि टीकापुर सिटी स्यानिटेसन योजना अन्तर्गतको प्रशोधन केन्द्रले गर्नेछ । विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, नगरपालिका कार्यालय र वडा कार्यालयहरूमा हाल रहेको खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी सुविधा अवस्था विवरण तालिका-२७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- २७: विद्यालय तथा संस्थागत खानेपानी र सरसफाइको अवस्था

संस्थाको किसिम	वडा	संस्थाको जम्मा संख्या	पाइपलाइन खानेपानीको व्यवस्था भएका संख्या	शौचालयको व्यवस्था भएका	साबुन पानीले हात धुने व्यवस्था भएका	ठोस फोहोर व्यवस्थित व्यवस्थापन भएका	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएका
विद्यालयको खानेपानी र सरसफाइको अवस्था							
विद्यालय	१	४३	४१	४३	३८	४०	१
विद्यालय	२	५	५	५	०	५	
विद्यालय	३	३	०	३	३	३	
विद्यालय	४	५	०	५	४	५	
विद्यालय	५	४	०	४	४	४	१
विद्यालय	६	५	५	५	५	५	१
विद्यालय	७	६	३	६	४	६	
विद्यालय	८	५	०	५	३	४	
विद्यालय	९	३	०	३	३	३	
जम्मा		७९	५४	७९	६४	७५	३
प्रतिशत			६८%	१००%	८१%	९५%	४%
वडा तथा नगरपालिका कार्यालयको सरसफाइ अवस्था							
वडा कार्यालय		९	९	९	९	९	०
नगरपालिका		१	१	१	१	१	०

स्रोत: NWASH सर्वेक्षण, २०७९

टीकापुर नगरपालिकामा जम्मा १० वटा स्वास्थ्य संस्थाहरू रहेका छन् । जसमध्ये पाइपलाईन धारा जडान भएका ४ वटा, परिसरमा नल्का निर्माण भएका ६ वटा, शौचालयको व्यवस्था भएका १० वटा, साबुनपानीले हात धुने व्यवस्था भएका १० वटा, र ठोस फोहोर व्यवस्थापन भएका ७ वटा रहेका छन् ।

यी कुनै पनि संस्थाहरूमा दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापनका लागि मल चर्पी निर्माण भएका छैनन् । शौचालयको सेप्टिक टंकी भरिएमा दिसाजन्य लेदो प्रशोधन केन्द्रले दिसाजन्य लेदोको सुरक्षित ढुवानी गरि प्रशोधन गर्ने कार्य यस वर्ष देखि शुरु गरेको छ । टीकापुर नगरपालिकाका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधा विवरण तालिका-२८ मा दिइएको छ ।

तालिका- २८: स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था

संस्थाको किसिम	वडा	संस्थाको जम्मा संख्या	पाइपलाइन खानेपानीको व्यवस्था भएका संख्या	शौचालयको व्यवस्था भएका	साबुन पानीले हात धुने व्यवस्था भएका	व्यवस्थित ठोस फोहोर व्यवस्थापन भएका	दिसाजन्य लेदो व्यवस्थापन भएका
टीकापुर अस्पताल र ज्योतिनगर स्वास्थ्य चौकी	१	२	२	२	२	२	०
विजयनगर स्वास्थ्य चौकी	२	१	०	१	१	१	०
रामपुर स्वास्थ्य चौकी	३	१	०	१	१	१	०
अस्रेरी स्वास्थ्य चौकी	४	१	०	१	१	१	०
मनिकापुर सहरी स्वास्थ्य केन्द्र	५	१	०	१	१	१	०
नारनपुर स्वास्थ्य चौकी	६	१	१	१	१	०	०
सत्ती स्वास्थ्य चौकी	७	१	१	१	१	०	०
धनसिंगपुर स्वास्थ्य चौकी	८	१	०	१	१	१	०
झुंगा स्वास्थ्य चौकी	९	१	०	१	१	०	०
जम्मा		१०	४	१०	१०	७	०
प्रतिशत		१००%	४०%	१००%	१००%	७०%	०%

स्रोत: NAWASH सर्वेक्षण, २०७९

३.४.३. वातावरणीय सरसफाइको अवस्था

जलउपयोग गुरुयोजनाको सर्वेक्षणका क्रमका गरिएको छलफल अन्तरक्रियाका आधारमा टीकापुर नगरपालिकाको वातावरणीय सरसफाइको अवस्था हेर्दा नगरपालिकामा बढ्दै गइरहेको जनसंख्याको चाप, शहर उन्मुख रहेका वडा केन्द्रहरू र लम्की-टीकापुर सडक वरिपरी विकास हुँदै गएको बजार विस्तारले सार्वजनिक स्थलहरूमा ठोस तथा तरल फोहोर पदार्थहरू थुप्रिने क्रम बढ्दै गइरहेको छ। यी समस्याहरूको समाधानका लागि सार्वजनिक स्थानहरूमा नयाँ शौचालयहरूको निर्माण र विद्यमान सार्वजनिक शौचालयहरूको उचित व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ। हाल नगरपालिकामा १० वटा (टोलहरू: झुंगा बौनिया, ठुलो झुंगा, बंगलापुर, नुक्लिपुर, लक्ष्मी टोल, पश्चिम टोल, बिज्लहिया टोल, सम्झना टोल, पर्सिनी गौरिनाला टोल, नारायणपुर टोल) मा सार्वजनिक शौचालयहरू रहेतापनि ती शौचालयहरूको व्यवस्थापनको स्तर सन्तोषजनक रहेको छैन।

ठोस फोहोरको व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकाले घरबाट फोहोर सङ्कलन गरि डम्पिंग साइटमा बिसर्जन गर्ने गरेको भएपनि त्यो त्यति व्यवस्थित र सुरक्षित ढंगबाट भएको भने देखिँदैन। सुरक्षित व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकाले बढ्दै गइरहेका बजार क्षेत्रहरूमा ठोस फोहोर सङ्कलन, ढुवानीको व्यवस्थापन गर्नुका साथै प्लास्टिक र सिसा जन्य फोहोरहरूको घरधुरीबाट सङ्कलनकै समयमा वर्गिकरण गर्ने, यस्ता वस्तुको प्रयोग घटाउने (Reduce), पुनःप्रयोग (Reuse) गर्ने, र पुनःचक्रण (Recycle) को लागि कार्यविधि तयार गरि प्राथमिकताका साथ लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ।

३.४.४. दिसाजन्य लेदो, ठोस फोहर तथा फोहरपानी व्यवस्थापनको विद्यमान अवस्था

टीकापुर नगरपालिकाले नगर सरसफाइ योजना (सिटी स्यानिटेसन प्लान) तर्जुमा गरि दिसाजन्य लेदोको व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन गरेको छ । यस अन्तर्गत दिसाजन्य लेदो प्रशोधन केन्द्रको निर्माण भएको छ जसले दैनिक ९ घनमीटर दिसा जन्य लेदो प्रशोधन गरि कुलो वा नदीमा पठाउने छ । यस प्रशोधन केन्द्रले दिसाजन्य लेदोबाट खाना पकाउने ग्यास समेत उत्पादन गरि विक्री गर्नेछ । टीकापुर नगरपालिका समथर भूभागमा रहेकोले यस नगरपालिका क्षेत्रका शौचालयहरूबाट दिसाजन्य लेदो ढलद्वारा प्रशोधन केन्द्र सम्म बगाएर ल्याउनका लागि पम्प गरेर बगाउन पर्ने अवस्था रहेकोले दिसाजन्य लेदोको प्रशोधन केन्द्र सम्म ढुवानी ट्यांकरबाट सुरक्षित रूपमा गर्ने गरि यस प्रशोधन केन्द्रको डिजाइन भएको छ । यसरी नगरपालिका क्षेत्र भित्रका कुनै पनि शौचालयको सेप्टिक टंकी भरिएको खण्डमा यस प्रशोधन केन्द्रबाट दिसा जन्य लेदो सुरक्षित ढुवानी गरि प्रशोधन केन्द्रको डाइजेस्टरमा भरिन्छ र लेदोबाट ग्यास उत्पादन गर्ने र प्रशोधन गरि सुरक्षित स्तरको तरल फोहोर सिंचाइ कुलोमा पठाउने गरिन्छ । यस प्रशोधन केन्द्रको निर्माण कार्य सम्पन्न भै २०८० वैशाख देखि सञ्चालन शुरु भएको छ । हाल यस प्रशोधन केन्द्रमा औसत ३-४ घनमीटर दिसा जन्य लेदो प्रतिदिन आउने गरेको छ । हाल उत्पादित खाना पकाउने ग्यास प्रशोधन केन्द्र भित्र मात्र खाना पकाउने कार्यमा उपयोगमा आएको छ । यस प्रशोधन केन्द्रबाट निष्कासन भएर सिंचाइ कुलोमा पठाइएको प्रशोधित तरल फोहोर गुणस्तर मापदण्ड भित्र भएको वा नभएको परीक्षण नियमित गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

नगरपालिकाको N-WASH सर्वेक्षण २०७९ को नमुना घरधुरी तथ्याङ्क विश्लेषण गर्दा घरायसीस्तरका करिब ३०% घरायसी चर्पीको खाडल २ वर्ष भित्रै भरिन्छ भन्ने देखिन्छ, ६०% घरधुरीको चर्पीको खाडल २-४ वर्ष भित्र भरिन्छ भने बाँकि १०% घरधुरीको चर्पीको खाडल ४-६ वर्ष भित्र भरिन्छ भन्ने देखिन्छ ।

यस नगरपालिकामा ठोस फोहोर विशेष गरि प्लास्टिक जन्य ठोस फोहोर र सिसा जन्य ठोस फोहोरको सुरक्षित व्यवस्थापन हुन सकेको छैन जसका लागि नगरपालिकाले यस्ता नकुहिने ठोस फोहोरको उचित उपयोग, पुनर्प्रयोग तथा व्यवस्थापन प्राथमिकताका साथ गर्नु पर्ने देखिन्छ । प्लास्टिक फोहोर जलाउने गरेको दृश्य सबै घरपरिसर र बाटो छेउमा देख्न सकिन्छ र यस्ता क्रियालाई साधारण अवस्थाको रूपमा लिने गरेको समाजको बानी व्यवहार परिवर्तन गर्न यस नगरपालिकाको चुनौती रहेको छ ।

सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्द्धनका लागि आनीबानी तथा व्यवहार परिवर्तन

गुरुयोजना निर्माणका क्रममा संकलित तथ्याङ्क, वडा स्तरीय र नगरपालिका स्तरीय गोष्ठीहरूमा भएको विश्लेषण तथा छलफल, समुदाय भेटघाट र अन्तरक्रियाहरूको आधारमा व्यक्ति, घरपरिवार, टोल, समुदायको व्यवहार परिवर्तन गरि सुरक्षित सरसफाइ तथा वातावरणीय स्वच्छता र पानीको बहु-उत्पादनशील उपयोग प्रवर्द्धनका लागि नगरपालिकाले तपशिलका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

- १) पानीको उत्पादनशिल प्रयोग
- २) स्रोत संरक्षण, भू-जल भण्डारण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापन
- ३) खानेपानीको शुद्धता तथा सरसफाइ र स्वच्छता
- ४) वातावरणीय स्वच्छता
- ५) पानीको पहुँच र बहुउपयोगमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण

तालिका- २९: गतिविधि तथा सुझावहरू

क्र. स.	व्यवहार परिवर्तन केन्द्रित क्षेत्र	लक्षित वर्ग	जिम्मेवारी	सरोकारवाला निकाय	सञ्चार माध्यम
१	खानेपानी शुद्धिकरण	घरपरिवार, विद्यालय तथा सार्वजनिक निकाय	नगरपालिका, खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति तथा सार्वजनिक निकाय, समुदाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, स्वास्थ्य स्वयंसेविका, स्वयंसेवक तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायीक परिचालन, प्रदर्शनी, सडक नाटक तथा विभिन्न सूचनामुलक सामग्री
२	वास (सरसफाइ र स्वच्छता)	घरपरिवार, विद्यालय तथा सार्वजनिक निकाय	नगरपालिका, खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, स्वास्थ्य संस्था तथा सार्वजनिक निकाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, स्वास्थ्य स्वयंसेविका, स्वयंसेवक तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायीक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिया प्रतियोगिताहरू
३	पानीका स्रोत संरक्षण	घरपरिवार, विद्यालय र खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति	खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, समुदाय तथा नगरपालिका	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, कृषि समूह (साना किसान) तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायीक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिया प्रतियोगिताहरू
४	पानीको उत्पादनशिल तथा बहु प्रयोग	घरपरिवार, समुदाय, साना किसान	खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, नगरपालिका, कृषक समूह तथा विकास साझेदारहरू	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, कृषि समूह (साना किसान) तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायीक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिय प्रतियोगिताहरू

५	वातावरणीय स्वच्छता	घरपरिवार तथा समुदाय	विद्यालय, समुदाय, नगरपालिका तथा सार्वजनिक निकाय	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, गाउँप्रहरी कृषि समूह (साना किसान तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था, सुरक्षा निकाय	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायीक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिया प्रतियोगिताहरू
६	जलवायु अनुकूलन तथा विपद जोखिम न्यूनीकरण	घरपरिवार, साना किसान, समुदाय	नगरपालिका, विद्यालय, कृषि समूह, खानेपानी तथा सरसफाइ उपभाक्ता समिति	बाल तथा युवा क्लव, आमा समूह, गाउँप्रहरी कृषि समूह (साना किसान तथा सामाजिक परिचालन गर्ने संघसंस्था, सुरक्षा निकाय	रेडियो, टेलिभिजन, सामाजिक सञ्जाल, सामुदायीक परिचालन, प्रदर्शनी (हाट बजार, मेला, भेला, विभिन्न अवसरहरू तथा बैठकहरूमा), सडक नाटक तथा विभिन्न सूचना तथा सन्देशमुलक सामग्री, विद्यालय तथा समुदाय स्तरिय प्रतियोगिताहरू, जोखिम पूर्व सूचना प्रणाली

३.५. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

३.५.१. विद्यमान सिंचाइ योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

यस नगरपालिकाको कूल भु-भाग ११८.२४ वर्ग कि.मि. अर्थात् ११८२४ हेक्टर रहेको छ। उक्त भु-भाग मध्ये खेतीयोग्य जमिनको भु-भाग करिब ८७३४ हेक्टर (७३.८७%) रहेको छ। यस पालिकामा हाल २३४ वटा विद्यमान डीप बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू रहेका छन्। ती विद्यमान डीप बोरिङ्ग सिंचाइ योजनाहरूबाट २३०१ घरधुरीहरूको करिब १०५४ हेक्टर खेति गरिएको जमिन अर्थात् कूल खेतीयोग्य भू-भाग मध्ये करिब ९% जमिन सिंचित भइरहेको छ।

यस नगरपालिकामा राष्ट्रिय गौरवको सिंचाइ योजना रानी जमरा कुलारिया सिंचाइ आयोजना निर्माणाधीन रहेको छ जसले कर्णाली नदीको पानीबाट लम्कीचुहा नगरपालिका, जानकी गाउँपालिका, र टीकापुर नगरपालिकाका धेरैजसो सिंचाइ योग्य जमिनहरूमा सिंचाइ सेवा पुर्याउने लक्ष्य राखेको छ। यस नगरपालिकामा रहेका विद्यमान बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरूको सारांश विवरण तलको तालिका-३० मा दिइएको छ भने विस्तृत विवरण अनुसूची-५, SA-९ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका- ३०: वडागत रुपमा सिंचाइ योजना र सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टरमा)

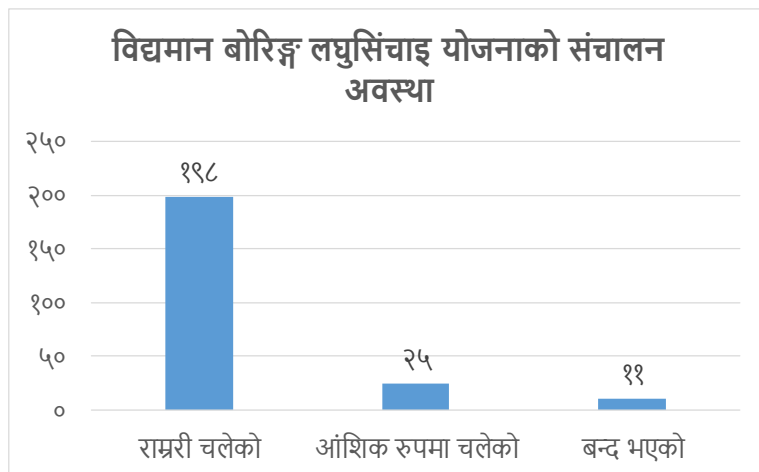
वडा नं.	विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको विवरण				निर्माणाधीन सिंचाइ योजना				कैफियत
	कुलो सिंचाइ		लघु/अन्य सिंचाइ		कुलो सिंचाइ		लघु/अन्य सिंचाइ		
	संख्या	सेवा क्षेत्र (हेक्टर)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (हेक्टर)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (हेक्टर)	योजना संख्या	सेवा क्षेत्र (हेक्टर)	
१			१५	३२६.७	१	८७३४ (रानी जमरा कुलारिया)			
२			२०	५४.४					
३			२७	७३.५					

४			६१	१६६.६		सिंचाइ आयोजनाको कुल सिंचाइ लक्ष्य)			
५			२१	६७.३					
६			३०	११२.५					
७			१६	६२.३					
८			२४	१००.४					
९			२०	९०.८					
जम्मा	०	०	२३४	१०५४.३	१	८७३४	०	०	

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, सामाजिक तथा प्राविधिक अध्ययन, २०८०

३.५.२ विद्यमान सिंचाइ योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

टीकापुर नगरपालिकामा रहेका २३४ वटा विद्यमान बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा सबै योजनाहरूबाट आवश्यक समयमा मर्मत गरि सिंचाइ सुविधा लिने गरेको भएतापनि सर्वेक्षणको समयमा केहि योजनाहरू मर्मत गरेर मात्र सञ्चालन गर्न सकिने अवस्थामा रहेको देखिएको छ। विद्यमान योजनाहरूको सामाजिक तथा प्राविधिक सर्वेक्षण अनुसार जम्मा

ग्राफ १०: सिंचाइ योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था

२३४ वटा विद्यमान बोरिङ्ग योजनाहरू मध्ये १९६ वटा योजनाहरू राम्रो सँग सञ्चालनमा रहेको, २५ वटा योजनाहरू आंशिक सञ्चालनमा रहेका, र ११ वटा योजनाहरू हाल सञ्चालन बन्द रहेको अवस्था छ।

बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू उपभोक्ता समुहले मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन गरेको देखिन्छ। यस प्रकारका योजनामा मुख्यतया पम्प मसिन तथा सुरक्षा बोर्ड सेट मर्मत गर्नुपर्ने अवस्थामा देखिएका छन्। हाल बन्द रहेको भेटिएतापनि बोरिङ्ग सिंचाइको अति आवश्यकता भएको समयमा भने उपभोक्ता समुहले सबै बोरिङ्ग पम्पहरूको मर्मत गरि सञ्चालन गर्ने गरेको बुझ्न सकिन्छ। बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरूको संस्थागत सञ्चालन व्यवस्थापन भने व्यवस्थित हुनसकेको छैन। विद्यमान बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरूको अवस्था सारांश ग्राफ-१० मा प्रस्तुत गरिएको छ भने योजनाहरूको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको अवस्था अनुसूची-५, TA-४ मा उल्लेख गरिएको छ।

३.५.३ निर्माणाधीन सिंचाइ योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र

यस नगरपालिकामा राष्ट्रिय गौरबको सिंचाइ योजना रानी जमरा कुलारिया सिंचाइ आयोजना निर्माणाधीन रहेको छ जसले कर्णाली नदीको पानीबाट लम्कीचुहा नगरपालिका, जानकी गाउँपालिका र टीकापुर नगरपालिकाको करिब सबै खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुर्याउने लक्ष्य लक्ष्य रहेको छ। यस राष्ट्रिय गौरबको सिंचाइ योजनाले टीकापुर नगरपालिकाको जम्मा खेतीयोग्य जमिन ८७३४ हेक्टर क्षेत्रमा नहर कुलो सिंचाइ सुविधा पुर्याउने लक्ष्य लिएको छ^४।

^४ स्रोत: रानी जमरा कुलारिया सिंचाइ आयोजना, टीकापुर, कैलालीको वेबसाइट

३.६. विद्यमान बहु-उपयोगी योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

३.६.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

टीकापुर नगरपालिकामा हाल बहु-उपयोगी योजनाहरू रहेका छैनन् ।

३.६.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

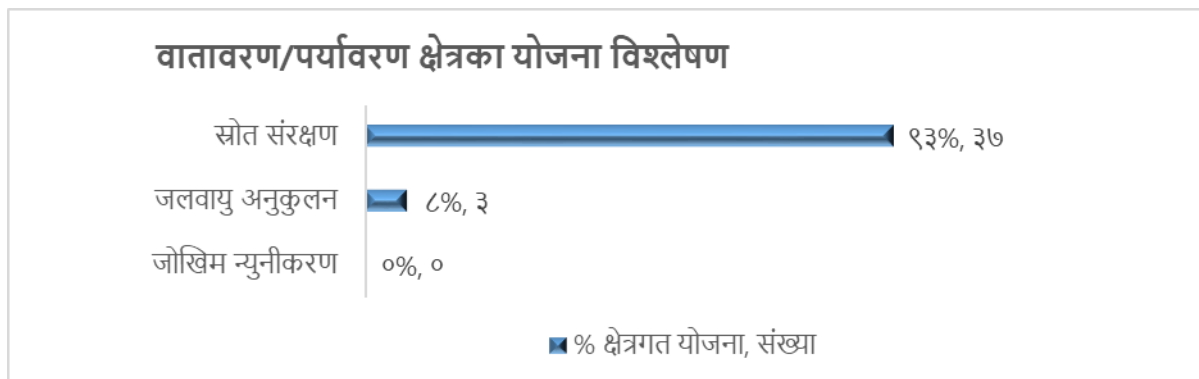
टीकापुर नगरपालिकामा हाल बहु-उपयोगी योजनाहरू रहेका छैनन् ।

३.६.३. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित क्षेत्र.

हाल निर्माणाधीन रहेको रानी जमरा कुलेरिया सिंचाइ योजनाले कर्णाली नदीको पानीबाट सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्ने र विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य सहित बिगत १४ वर्ष देखि (आ.व. २०६६/६७ देखि) विश्वबैंकको सहयोगमा निर्माण कार्य भइरहेका छ। यस राष्ट्रिय गौरवको योजनाबाट लम्कीचुहा नगरपालिका, जानकी गाउँपालिका र टीकापुर नगर पालिकाको समग्र विस्तारित सिंचित क्षेत्र ३८,३०० हेक्टर रहने लक्ष्य भए पनि हाल नेपाल सरकारबाट स्विकृत गुरुयोजना अनुसार २०,३०० हेक्टर क्षेत्रफलको निर्माण कार्य आ.व. २०८०/८१ सम्म सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। तथापी लक्ष्य अनुसारको कार्यप्रगति भने हुन नसकेको नगरपालिकाको सूचनाबाट बुझ्न सकिन्छ जसले गर्दा निर्माण सम्पन्न गर्न अरु केहि वर्ष लग्न सक्ने देखिन्छ। यस आयोजनाबाट ४.७१ मेघाबाट विद्युत समेत उत्पादन गर्ने लक्ष्य सहित निर्माण कार्य भैरहेको छ। यस आयोजनाबाट टीकापुर नगरपालिकाको करिब ७९८१ हेक्टर खेति योग्य जमिनमा नहर/कुलो सिंचाइ सुविधा पुर्याउने लक्ष्य सहित हाल निर्माण कार्य भैरहेको छ।

३.७. विद्यमान जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस नगरपालिकामा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन/विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षण सम्बन्धि ४० वटा योजनाहरू विद्यमान योजनाको रूपमा रहेका छन्। ती ४० वटा विद्यमान योजनाहरूबाट टीकापुर नगरपालिकाका करिब ५६८ घरधुरीहरू प्रत्यक्ष लाभान्वित भैरहेका छन्। जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, विपद जोखिम व्यवस्थापन तथा स्रोत संरक्षणका जम्मा ४० वटा योजनाहरू मध्ये वडा नं २ मा ९ वटा, वडा नं ३ मा २ वटा, वडा नं ६ मा १० वटा, वडा नं ७ मा ७ वटा, वडा नं ८ मा ८ वटा, वडा नं ९ मा ४ वटा योजनाहरू रहेका छन्।

ग्राफ ११: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरू

लिंक: <https://www.rjkip.gov.np/>

जलउपयोग गुरुयोजना तयारीका लागि गरिएको तथ्याङ्क सङ्कलन तथा अवस्था विश्लेषण अनुसार यस नगरपालिकामा हालसम्म वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धी योजना तथा क्रियाकलापहरू पर्याप्त मात्रामा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन हुन नसकेको देखिन्छ। स्थानीय स्तरमा साधन स्रोतको कमी, संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको अधिकारका क्षेत्र तथा सम्बन्धित विकास सम्बन्धित कार्यालयहरूको ग्रामिण क्षेत्रमा गरिने विकास निर्माण कार्यहरूमा समन्वय अभाव जस्ता कारणले खासै उपलब्धि हासिल हुन नसकेको सरोकारवालाहरूको बुझाई रहेको छ। यसकारण आगामी दिनहरूमा क्षेत्रगत योजना निर्माण गर्दा वातावरण, पर्यावरण तथा जलवायु अनुकूलन सम्बन्धि कृयाकलापहरू अन्य आयोजनाहरूको अन्तरनिहित कृयाकलापको रूपमा समेत सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

यसबाहेक विश्वभरि भइरहेको प्राकृतिक स्रोतहरू माथिको अतिदोहन, बढ्दो प्रदुषण र जलवायुमा परिरेको त्यसको प्रत्यक्ष असरले गर्दा अतिवृष्टि, अनावृष्टि र त्यसबाट सिर्जित प्राकृतिक प्रकोपहरूको संख्या नेपालमा पनि बढ्दो छ।

राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ अनुसार नेपालको अधिकतम तापक्रम प्रतिवर्ष सरदर ०.०६ डिग्री सेल्सियसका दरले वृद्धि भएको देखिन्छ। नेपालले विश्वको कूल हरित ग्याँसको करिब ०.०२५% मात्र उत्सर्जन गरेतापनि वायुमण्डलीय तापक्रम वृद्धिका कारण नेपाल अधिक रूपमा प्रभावित हुँदै गइरहेको छ। यस क्षेत्रमा वार्षिक वर्षा-चक्रमा हेरफेर, लामो समय सम्म खडेरी पर्ने, तथा तिब्र वर्षा हुने गरेको छ। पानी पर्ने समय, अवधि र तिब्रतामा परिवर्तन हुँदै गइरहेको छ।

कैलाली जिल्ला अन्तर्गत रहेको टीकापुर नगरपालिकामा पनि पछिल्ला वर्षहरूमा वर्षातको समयमा छोटो समयमा तिब्र वर्षा हुने गरेको छ र त्यसले गर्दा नगरपालिका भित्र रहेका खोला खोल्सीहरूमा पानीको बहाव बढ्दा बाढी आउने, नदी/खोलाबाट कटान हुने, र खेतियोग्य जमिन र बस्ती/खेतमा डुबान हुने जसको प्रत्यक्ष असर खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता, कृषि, उद्योग र जिविकोपार्जनमा परिरेको छ। साथै, लामो समयसम्म सुख्खा महिना हुने गरेकोले तापक्रम पहिले भन्दा बढेको र जमिनमुनिको पानीको जलसतह घट्दै गएको र जमिनमुनिको पानीको गुणस्तर समेत बिग्रदै गएको यसक्षेत्रको अनुभव रहेको छ।

३.७.१. विद्यमान योजनाहरू र सेवाक्षेत्र

टीकापुर नगरपालिकामा विद्यमान जलवायु अनुकूलन/विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा वातावरण पर्यावरण संरक्षण सम्बन्धि ४० वटा योजनाहरू रहेका छन्। ती योजनाहरूलाई ३ वटा उप-क्षेत्रहरूमा बिभाजन गरेर हेर्दा स्रोत संरक्षण तथा स्रोत व्यवस्थापन अन्तर्गत ३७ वटा, र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धि ३ वटा योजनाहरू रहेका देखिन्छ। प्रकोप जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धि कार्यक्रमहरू हुने गरेका भएतापनि त्यस्ता विद्यमान जलस्रोत सम्बन्धि योजनाका रूपमा भने देखिएन।

३.७.२. विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालनको अवस्था

यस नगरपालिकामा रहेका विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धि जम्मा ४० वटा योजनाहरू मध्ये २५ वटा (६२.५%) योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था राम्रो रहेको छ, १३ वटा (३२.५%) योजनाहरूको मध्यम, र २ वटा (५%) योजनाहरूको न्यून स्तरको सञ्चालन अवस्थामा रहेको छ।

तालिका- ३१: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरण योजनाहरूको सञ्चालन अवस्था

वडा नं.	सञ्चालन अवस्था (योजना संख्या)			
	राम्रो	मध्यम	न्यून	जम्मा
१				
२	४	५		९

३	१	१		२
४				
५				
६	१०			१०
७	४	३		७
८	३	३	२	८
९	३	१		४
जम्मा	२५	१३	२	४०
प्रतिशत	६२.५%	३२.५%	५.०%	१००.०%

३.७.३. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र

यस नगरपालिकामा हाल निर्माणाधीन अवस्थाका वातावरण तथा पर्यावरण सुधार विषयगत आयोजनाहरू रहेका छैनन्। टीकापुर नगरपालिकामा यस वर्ष वातावरण तथा पर्यावरण सुधार क्षेत्रमा लगानी गर्ने विकास साझेदारहरू कम रहेको बुझ्न सकिन्छ।

३.८. विद्यमान जल उर्जा योजनाहरूको अवस्था विश्लेषण

यस नगरपालिकामा जलउर्जाको क्षेत्रमा विद्यमान योजनाहरू रहेका छैनन् । टीकापुर नगरपालिका तराईको समथर भूभागमा अवस्थित रहेकोले यस क्षेत्रमा समुदायले उत्पादन तथा स्व-उपयोग गर्न सक्ने स्तरको जलउर्जा सम्बन्धि योजनाहरूको सम्भावना न्युन रहेको हुनाले पनि जलउर्जा योजनाहरू नरहेको हुन सक्दछ ।

३.८.१. निर्माणाधीन योजनाहरू र लक्षित सेवाक्षेत्र

हाल निर्माणाधीन रहेको रानी जमरा कुलेरिया सिंचाइ योजनाले कर्णाली नदीको पानीबाट यस क्षेत्रका तिन वटा पालिकामा सिंचाइ सुविधा विस्तारका साथै ४.७१ मेघाबाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य सहित यस बहु-उपयोगी आयोजनाको निर्माण कार्य आ.व. २०६६/६७ देखि भैरहेको छ र अझ केहि वर्ष सम्म चरणबद्ध तालिका अनुसार योजना निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेको छ। उत्पादित विद्युत उर्जा यस योजनाले राष्ट्रिय ग्रिड लाइनमा बिक्री गर्ने लक्ष्य रहेको छ ।

३.९. जलस्रोतहरूको दिगो उपयोगका लागि संस्थागत/उपयोग सम्बन्धि संयन्त्र

टीकापुर नगरपालिका कर्णाली नदीको किनारमा अवस्थित छ। कर्णाली नदि बाहेक यस नगरपालिकामा चुरे क्षेत्र देखि सतहमा बगेर आउने नदी, खोला र चुरे क्षेत्रबाट जमिन भित्र छिरेको वर्षातको पानीको भूमिगत जल प्रवाह नै टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रको वर्षभरिको लागि जल भण्डार हो । टीकापुर नगरपालिका क्षेत्रमा कर्णाली नदि र स्थानीय उप-जलाधार खोलाहरू: जमरा खोला, पथरैया नदि, मोहना नदि खोला र यीनका शाखा जलग्रहहरूबाट सिंचाइ र भूमिगत जलभण्डारको पुनर्भरणमा उपयोग भएको छ भने खानेपानीको लागि भूमिगत जलस्रोत नै उपयोग गर्ने गरिएको छ । रानी जमरा कुलारिया सिंचाइ आयोजनाबाट कर्णाली नदीको पानी सञ्चालन पश्चात यस क्षेत्रका उप-जलाधार खोलाहरूमा पानीको बहाव बाह्र महिना राम्रो परिमाणमा हुने देखिन्छ । खानेपानी योजना (डीप बोरिङ्ग, नल्का) र परिपुरक सिंचाइको रूपमा बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजना समेतले भूमिगत जलस्रोत उपयोग गर्ने भएकोले यस नगरपालिका र जलाधारको चुरे क्षेत्रमा भूमिगत जलभण्डारलाई पुनर्भरण गर्ने योजनाहरू तर्जुमा गरि कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

टीकापुर नगरपालिकाले जलस्रोतहरूको दिगो उपयोग तथा व्यवस्थापनका लागि विषयगत ऐन, नीति, कार्ययोजना, रणनीति, कार्यविधि आदि निर्माण गरि कार्यान्वयन गरेको छ । यस नगरपालिकाले वातावरण अध्ययन तथा परिक्षण कार्यविधि, वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण ऐन, जलचर तथा जैविक विविधता संरक्षण ऐन, विपद व्यवस्थापन कार्यविधि, स्वास्थ्य तथा सरसफाइ ऐन तथा कार्यविधि, टीकापुर नगर सरसफाइ योजना (टीकापुर सिटी स्यानिटेसन प्लान), रानी जमरा कुलारिया सिंचाइ आयोजना आदि पारित गरि कार्यान्वयन गरेको छ ।

यसका अतिरिक्त यस नगरपालिकाले जलस्रोत उपयोग तथा योजना सञ्चालन व्यवस्थापन सम्बन्धि नियमन गर्नको लागि नियमावली तथा कार्यविधि निर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

गुरुयोजना तर्जुमा गोष्ठीमा भएको छलफल अनुसार जलस्रोतको दिगो उपयोगका लागि जलस्रोत सेवा प्रदायक संस्था लगायत सम्पूर्ण उपभोक्ताहरूको अहम भूमिका रहने हुँदा स्थानीय संस्था र समुदायको क्षमता विकास गर्न आवश्यक नीति निर्माण गरि कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरि सेवा प्रदायक संस्था तथा उपभोक्ता संस्था गठन, योजना सञ्चालन व्यवस्थापन, तथा नियमन सम्बन्धि कार्यविधि निर्माण गरी जलस्रोतको एकीकृत व्यवस्थापनका लागि पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

त्यसैगरि खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवस्थापनका लागि नगरपालिका तथा वडास्तरका संयन्त्रहरू जस्तै; खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिहरूलाई सक्रिय बनाउने, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षणका लागि स्थानीय समुदायलाई नै सक्रिय बनाउने र उनीहरूको परम्परागत ज्ञान, सीप र दक्षता प्रयोग गरी पर्यावरणको संरक्षणका साथै समुदायको जल, जंगल र जमिनसँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूको माध्यमबाट जीविकोपार्जनमा सुधार ल्याउने क्रियाकलाप कार्यान्वयन सम्बन्धि निर्देशिका र कार्यविधिहरू निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यक देखिन्छन् ।

यसका साथै ताल तथा जलाधार क्षेत्र, सिमसार क्षेत्र, र वन तथा वातावरण संरक्षण गर्न र प्राकृतिक स्रोतको अति दोहन रोक्न नगरपालिकाले निर्माण गरेको ऐन तथा कार्यविधिहरूलाई पूर्ण रुपमा लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै वातावरण तथा पर्यावरणको संरक्षणका लागि भौतिक पुर्वाधारका कुनैपनि ठुला योजनाहरू निर्माण गर्नु भन्दा पहिले प्रारम्भिक वातावरणीय सर्वेक्षण र परीक्षण गर्ने व्यवस्थाको लागि बनेको ऐन तथा कार्यविधिहरूलाई पूर्ण रुपमा लागु गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

३.१०. जलस्रोतमा विवाद

जलस्रोतको उपभोग र स्वामित्वका सन्दर्भमा समुदायमा सामाजिक, राजनीतिक र आर्थिक लगायत विभिन्न सरोकार र चाहनाले पानी प्रयोग र बाँडफाँट सम्बन्धि विवादहरू हुने गरेका पाईन्छन् । नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनाको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा भएका छलफल, अवलोकन, बस्ती तथा वडा/नगरपालिका स्तरमा भएको अन्तरक्रियाको आधारमा प्रायः धेरैजसो सिंचाइ योजनाहरूका लागि नदी/खोलाको पानी प्रयोग हुने हुँदा खोलामा पानीको बहाव कम भएको महिनामा अन्तर-समुदाय वा अन्तर-पालिका स्तरमा पानीको विवादहरू रहेको पाईन्छ । सिंचाइ योजनाहरूले ठुला साइजका डीप बोरिङ्ग मार्फत पम्पबाट पानी तानेको समयमा पम्पको वरीपरि केहि किलोमीटर सम्म खानेपानीको नल्का (हेन्डपम्प) मा पानी सुक्न सक्दछ । यस्ता समस्या र भूमिगत जलस्रोतको उपयोगमा विवाद आउनु भन्दा पहिले नै टीकापुर नगरपालिकामा सिंचाइको लागि ठुला साइजका बोरिङ्ग निर्माण गर्नको लागि नियमन गर्ने नीति बनाउनु आवश्यक देखिएको छ ।

अध्याय-४ : गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति र परिकल्पना

४.१. नगरपालिकाको रणनीतिक प्राथमिकता

टीकापुर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना निर्माण प्रक्रियामा स्थानीय जनप्रतिनिधीहरू लगायत विद्यमान सरोकारवालाहरूको व्यापक सहभागिता, सकृयता तथा चरणबद्ध कार्यतालिका अनुसार नगरपालिकाका बस्तीहरूको वास्तविक जलउपयोग अवस्था विश्लेषण, विद्यमान स्रोत साधनहरूको सम्भावना तथा वर्तमानको वास्तविक आवश्यकतामा आधारित भई दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने दिशामा यो गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ। टीकापुर नगरपालिकाले दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न आ.ब. २०८०/८१ देखी २०८४/८५ सम्मका लागि पञ्चवर्षीय क्षेत्रगत आवधिक लक्ष्यहरू निर्धारण गरी उक्त लक्ष्यहरू हासिल गर्नको लागि योजना तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरेको छ। यस टीकापुर नगरपालिकाले तपसिल बमोजिमका क्षेत्रगत लक्ष्यहरू र योजना प्राथमिकीकरणका आधारहरू योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत निर्धारण गरेको छ। खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण, र अन्य जलउपयोग व्यवस्थापनका क्षेत्रमा दिगो विविकास लक्ष्य (सन् २०३०) अनुसार नेपाल सरकारले लिएको लक्ष्य पुरा गर्न टीकापुर नगरपालिकाले निम्न अनुसारका लक्ष्यहरू र प्राथमिकीकरणका रणनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ ।

टीकापुर नगरपालिका को जलउपयोग परिकल्पना:

“संरक्षित जलस्रोत रानी सिंचाइ घरघर सुरक्षित खानेपानी पाइपलाइन धारा, समावेशी सुशासन स्वच्छ सफा शहर सम्बृद्ध सुखी टीकापुर नगरवासी सारा”

क्षेत्रगत परिकल्पना :

खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र:

खानेपानी तथा सरसफाइ परिकल्पना:

“स्वस्थ र दिर्घ जीवनको लागि व्यक्तिगत सरसफाइ र प्रशोधित खानेपानी; पूर्ण सरसफाइयुक्त टीकापुर निर्माणको लागि बदलौ हाम्रो आनीबानी”

योजना प्रथामिकरण रणनीति तथा सूचकहरू

नयाँ खानेपानी योजनाका लागी:

- आधारभूत खानेपानी सेवाको पहुँचमा सामुदायको स्थिति
- समुदायमा विद्यमान खानेपानी सेवाको अवस्था (सेवा स्तर)
- समुदायमा लगानी मैत्री वातावरणको अवस्था

मर्मत सम्भार, पुनर्निर्माण तथा सेवा विस्तार खानेपानी योजनाका लागी :

- योजनामा संरचना सहितको विद्यमान भौतिक अवस्था
- उपभोक्ता समितिको संस्थागत तथा व्यवस्थापकिय पक्ष

सिंचाइ क्षेत्र

सिंचाइ क्षेत्र परिकल्पना:

“कृषि रोजगारीको लागि रानी सिंचाइ छ सपना;
सम्बद्ध सुखी टीकापुर वासी हाम्रो परिकल्पना”

योजना प्रथामिकरण रणनीति तथा सूचकहरू

- विद्यमान सेवा/सुविधा स्तर
- समुदायमा आयआर्जन/उत्पादनमुखी क्रियाकलापहरू सञ्चालनको अवस्था
- योजनाबाट सिंचित हुने क्षेत्रफल
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
- स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सुचक (विद्यमान वा निर्माणाधीन योजनाले सेवा नपुर्याउने जमिनक्षेत्र, आदि)

वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण क्षेत्र

वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण क्षेत्र परिकल्पना:

“संरक्षित वातावरण र पर्यावरण स्वच्छता प्रकृतिको धन;
स्मार्ट विपद व्यवस्थापन टीकापुर नगरपालिकाको अभियान”

योजना प्रथामिकरण रणनीति तथा सूचकहरू

- बृक्षारोपण, भूक्षय व्यवस्थापनका लागी वायो ईन्जिनियरिङ लगायतका कार्यहरूलाई प्राथमिकता
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण
- स्थानीय तहको आफ्नो प्राथमिकतामा आधारित सुचक (प्रकोपबाट क्षति न्यूनीकरण गर्ने योजना, प्रकोप पूर्व तयारीका योजना, आदि)

४.२. जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन

टीकापुर नगरपालिका तल्लो कर्णाली जलाधार क्षेत्रमा पर्दछ र कर्णाली नदिको दायाँ किनारमा अवस्थित रहेको छ। टीकापुर नगरपालिकामा ३ वटा उप-जलाधार क्षेत्रहरू रहेका छन् : जमरा खोला, पथरैया नदि, र मोहना नदि । यी उप जलाधार क्षेत्रका धेरैजसो शाखा खोलाहरू चुरे क्षेत्रबाट शुरु भएका छन् र जानकी गाउँपालिका र टीकापुर नगरपालिका हुँदै कर्णाली नदीमा जम्मा हुन्छन्। यी उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा तालतलैया र सिमसार क्षेत्रहरू, र वन क्षेत्रहरू समेत रहेका छन् । टीकापुर नगरपालिकाका यी उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा खोला किनार वरिपरी खेतीयोग्य जमिन र बस्तीहरू विकास हुँदै आएका छन् । खोला वरिपरीका यिनै बस्तीहरू उक्त उप-जलाधारको संरक्षण गर्न र सन्तुलित जलउपयोग गर्नका लागि प्रथम जिम्मेवार र हकवाला हुन्छन् ।

टीकापुर नगरपालिकाले उप-जलाधार क्षेत्रहरूमा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका सिद्धान्तमा आधारित जलउपयोग गुरुयोजना लागु गरी समग्र पर्यावरणको दिगोपनमा सम्झौता नगरिकन समन्यायिक तवरले आर्थिक-सामाजिक लगायत जल, जमिन तथा सम्बद्ध स्रोत साधनहरूको समन्वयात्मक विकास तथा व्यवस्थापन गर्ने नीति लिएको छ। एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका निम्न तीन मुख्य आयामहरूलाई आधार मानी यस नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा गरेको छ ।

१. सामाजिक न्याय
२. आर्थिक प्रभावकारिता
३. पर्यावरणीय दिगोपना

एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन लागु गर्नको लागि टीकापुर नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनालाई एक औजारको रूपमा अवलम्बन गरेको छ। एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका डब्लिन सिद्धान्तहरू तथा जलस्रोतको उपयोग एवम् जलस्रोतहरूको संरक्षणका लागि बनेका जलस्रोत सम्बन्धी नेपाल सरकारका ऐन, कानून, नीति एवम् योजनाहरूको परिपालना गर्दै टीकापुर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनाले यसका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्न रणनीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने नीति लिएको छ ।

- एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन विधि मार्फत योजना तर्जुमा
- योजना तर्जुमा, नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा सबैको सहभागिता
- स्थानीयस्तरमा क्षमता निर्माण
- आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा सबैका लागि खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सेवा
- पानीको बहुउपयोगिता, पानीको विवेकपूर्ण सन्तुलित र उत्पादनशिल उपयोग
- जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि नीति निर्माण, सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास तथा कार्यान्वयन
- पानीको पुनर्भरण, पुनर्धारण र पुनर्प्रयोग सिद्धान्त, र समुदायको मौलिक ज्ञान सिपमा आधारित जलस्रोत संरक्षण

यस जलउपयोग गुरुयोजनामा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन सिद्धान्तका आधारमा उप-जलाधार तथा वडा क्षेत्रबाट जलउपयोग तथा व्यवस्थापन क्रियाकलापहरू तर्जुमा गरी नगरकार्यपालिकाबाट कार्यान्वयनका लागि प्राथमिकता अंक निर्धारण गरेको छ । एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनका माध्यमले समग्र जलाधार क्षेत्रको समुचित र बिबेकपूर्ण विकास गर्न, उप-जलाधार क्षेत्र भित्रका सम्पूर्ण प्राकृतिक स्रोतहरूलाई एकीकृत एवं दिगोरूपमा विकास तथा उपयोग गरी गरीबी न्यूनीकरण गर्न नगरपालिकाको वार्षिक योजना तर्जुमामा सरोकारवाला साझेदारहरू, समुदाय र जनप्रतिनिधीहरूले यसै जलउपयोग गुरुयोजनाको आधारमा जलस्रोत विषयगत योजना तथा नीति कार्यक्रमहरू बनाई वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने नीति लिने छ ।

४.३. एक जल नीति तथा अवधारणा

जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन अन्तर्गत स्रोतहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन, जलाधार र समुदायमा पानीको विद्यमान अवस्था विचार गर्दै दिगो उपयोग नीति र पानीको उत्पादनशिल उपयोगमा एक जल अवधारणाले जोड दिन्छ। एक जल अवधारणाको अवलम्बनले समग्र प्रणालीगत दृष्टीकोणले उपयोग गरी पानीको आपूर्ति र सरसफाइको गुणस्तरिय सेवा, परिणाम र समतामुलक जलस्रोत व्यवस्थापन गरी पानीको दिगोपना हासिल गर्न मद्दत गर्दछ । एक जल प्रणाली अन्तर्गत निम्न कार्यहरू प्राथमिकताका साथ गरिन्छ ।

- सुरक्षित रूपमा खानेपानीको व्यवस्थापन, बहु उपयोगी जल प्रणाली र खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समितिहरू मार्फत प्रभावकारि रूपमा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र व्यवस्थापन,
- दिसाजन्य लेदोको सुरक्षित ढंगले व्यवस्थित तथा दिगो व्यवस्थापन सेवा, त्यसको उपचारका लागि आवश्यक प्लान्ट र त्यसको पुनउपयोगबाट आर्थिकोपार्जनको अवसरहरू प्रदान गर्ने,
- स्थानीय सरकार र समुदायका साझेदार सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास र जलस्रोतको न्यायोचित व्यवस्थापन गर्ने,
- पानीको दिगो सेवाका लागि राम्रोसँग संरक्षित र व्यवस्थित पानी प्रभावित क्षेत्रहरूमा पारिस्थितिकीय जल प्रभाव सुनिश्चित गर्ने।

एक जल नितिको नौलो अवधारणालाई आत्मसात गर्दै युएसएआइडि कर्णाली जल परियोजनाले जलाधार स्तरीय एक जल निर्देशक समितिको गठन गरेको छ। सो प्रक्रियामा जलाधार अन्तर्गत समाविष्ट सम्पूर्ण गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूबाट प्रमुख\अध्यक्ष ज्यू, उप-प्रमुख\उपाध्यक्ष ज्यू, वडा अध्यक्ष ज्यू तथा प्रशासकीय प्रमुख ज्यूहरू र सरोकारवाला निकाय तथा सम्बद्ध कार्यालयहरूबाट प्रतिनिधि ज्यूहरूको उपस्थितिमा जलको उचित व्यवस्थापनका लागि एक जल नितिको आवश्यकता र जलाधार स्तरिय जल सम्बद्ध समस्याहरूको पहिचान, छलफल र निराकरणका लागि एक जल निर्देशक समितिको भूमिकाका बारेमा वृहत छलफल र सो अवधारणाको महत्वलाई आत्मसात गर्दै एक जल निर्देशक समिति गठन गरिएको छ। हाल यस समितिका संयोजकका रूपमा राजापुर नगरपालिकामा नगर प्रमुख रहनुभएको छ भने टीकापुर नगरपालिका सदस्य रहेको छ। एक जल निर्देशक समितिको नियमित छलफल र बैठकले जल समस्याका साँझा सवालहरू पहिचान गरि हलहरू सुझाव गर्ने, जलस्रोतको उपयोगमा हुन आउने विवाद किनारा लगाउने, साझेदारहरूको सहयोगमा योजना लागु गर्ने, आवश्यकता अनुसार नियम तर्जुमा गर्ने र अन्ततः गत्वा समृद्ध र व्यवस्थित जलाधारको अवधारणालाई साकार तुल्याउने लक्ष्य हो। यस समितिले सुझाएका विषयवस्तुले एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन योजनामा महत्वपूर्ण सहयोग पुर्याउने परिकल्पना पनि छ।

टीकापुर नगरपालिकाले नगरपालिका स्तरको योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत एक जल अवधारणाको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने गरी एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यान्वयन गर्ने नीति लिने प्रतिवद्धता गरेको छ । यस नगरपालिकाले एक जल अवधारणामा तपशिलका कार्यगत सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयन गरी एकीकृत एवम् समावेशी जलस्रोत व्यवस्थापन तथा पानीको दिगो बहुउपयोगको विकास गर्ने नीतिमा सरोकारवालाहरूले छलफल गरेका थिए।

- “सबै पानीको मूल्य हुन्छ” भन्ने सिद्धान्तलाई यस नगरपालिकाले अवलम्बन गर्नेछ ।
- जलस्रोतको उत्पादनशील तथा बहुउपयोग गरी आर्थिक सम्पन्नता हासिल गर्ने सिद्धान्तलाई यस नगरपालिकाले अवलम्बन गर्नेछ ।
- जलस्रोत संरक्षण तथा पानीको बहुउपयोग गर्नका लागि कार्यविधि बनाई व्यवस्थित प्रणाली कार्यान्वयन गर्नेछ ।
- जलाधार र उपजलाधार क्षेत्रस्तरमा यस नगरपालिकाले जलस्रोत व्यवस्थापन र सहकार्य गर्नेछ । नगरपालिकाले आफ्नो भौगोलिक क्षेत्र भित्रका उपजलाधार क्षेत्रहरूमा जलस्रोत व्यवस्थापन गर्नेछ । साथै नगरपालिका भन्दा ठुलो भौगोलिक क्षेत्रमा फैलिएको जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापनमा सहकार्य गर्नेछ ।
- जलस्रोतको संरक्षण, उपयोग, र व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकाले सरकारी निकाय, समुदाय, संस्था, र निजि क्षेत्रसँग साझेदारि तथा सहकार्य गर्नेछ ।
- जलस्रोतको संरक्षण, उपयोग, र व्यवस्थापनमा सबैको सहभागिता हुनेछ र व्यवस्थापन संरचनाहरू समावेशी हुनेछ ।
- जलस्रोतको उपयोग तथा व्यवस्थापन क्षेत्रमा कार्यरत सरोकारवालाहरूको साझा समस्या तथा चुनौतीहरूलाई यस नगरपालिकाले एक जल अवधारणा तथा यसको कार्यान्वयन मार्फत दिगो समाधान गर्नेछ ।
- एक जल अवधारणाको कार्यान्वयन मार्फत यस नगरपालिकाका प्रत्येक व्यक्ति, समुदाय, प्रत्येक सरोकारवाला तथा प्रत्येक समुहको जलाधार वा उपजलाधार क्षेत्रमा दिगो पानीको भविष्य सुरक्षित गर्नमा भूमिका हुनेछ ।

४.४. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण अवधारणा र एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन

समुदायको अवस्था विश्लेषण गर्दा पानी सँग सम्बन्धित क्रियाकलापहरूमा घरायसीस्तरमा महिलाहरू तथा जीविकोपार्जन वा उत्पादनशिल प्रयोगको हिसाबले समुदायका केहि निश्चित वर्ग, समुदायको पानी सँग बढी सरोकार हुने हुँदा जलउपयोग गुरुयोजनाको तयारी चरण देखि कार्यान्वयन तहसम्म महिला र त्यस्ता बर्गहरूको सहभागिता र नेतृत्व सुनिश्चित गरिन्छ । गुरुयोजनाले पानी र जलस्रोतको विनियोजन, सुशासन र वित्तका पक्षहरूमा पहुँचमा सबैभन्दा ठूलो असमानताहरू अनुभव गर्ने जनसंख्याको विशेष आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्दै उमेर, लिंग, धर्म, जाति, अपाङ्गता, भूगोलका आधारमा आउने अवरोधहरू र त्यसबाट आधारभूत सेवाहरूको पहुँचमा पर्ने असरलाई कम गर्ने र प्राथमिकता दिन सहयोग पुर्याउँदछ । यस जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयन प्रकृत्यामा पारदर्शीता, सहभागिता र जवाफदेहिताको अभ्यास मार्फत सुशासनको प्रवर्द्धन र लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको सुनिश्चितता गराउन तपसिलका नीति लिईने छ ।

- प्रत्येक वर्ष यस नगरपालिका लगायत अन्य कार्यरत संघ संस्थाहरूको जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छताको क्षेत्रमा उपलब्ध बजेट समिक्षा गरी सो बारे सबै उपभोक्तालाई अग्रिम जानकारी गराइनेछ ।
- उपलब्ध बजेट तथा जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छतासित सम्बन्धित अन्य सुचना तथा जानकारीमा सबै उपभोक्ताहरूको पहुँचका लागि आम संचार माध्यमको प्रयोग गरिनेछ ।
- यो जलउपयोग गुरुयोजना यस नगरपालिका भित्र जलस्रोत, सरसफाइ र स्वच्छताका क्षेत्रमा गरिने सम्पूर्ण लगानीहरूको प्रमुख आधारको रूपमा रहनेछ । उपलब्ध बजेट तथा स्रोत साधनले सम्भव भए सम्म परियोजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा जलउपयोग गुरुयोजनामा उल्लेखित प्राथमिकता अनुरूपनै गरिनेछ ।
- जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमाको चरणमा झैं यसको कार्यान्वयनमा समेत महिलाहरूको समान सहभागिता तथा दलित, जनजाती तथा पछाडि पारिएको वर्गको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी सम्बन्धित उपभोक्ताहरूको सकृय सहभागिता रहनेछ । परियोजनाहरूको निर्माण, सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार सम्बन्धित उपभोक्तहरूले गठन गरेको उपभोक्ता समितिको प्रत्यक्ष संलग्नतामा हुनेछ ।
- सबै उपभोक्ता समितिहरूमा सम्बन्धित क्षेत्रमा बसोवास गर्ने महिलाहरूको समान तथा विभिन्न जात जातीहरूको समानुपातिक प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिनेछ । समितिका प्रमुख पदहरूमा समेत महिलाहरूको कम्तिमा ५०%, सामाजिक बिभेदमा परेका जात जातीहरूको समानुपातिक प्रतिनिधित्व अनिवार्य गर्राईनेछ ।
- गुरुयोजना कार्यान्वयनमा उपभोक्ता समिति गठन तथा पुनर्गठन गर्दा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण लाई ध्यान दिँदै महिलाहरूको समान सहभागिता तथा दलित, जनजाती तथा पछाडि पारिएको वर्गको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी पदाधिकारी तथा सदस्यहरू समावेश गरिनेछ ।
- यो जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको क्रममा महिला र सामाजिक बिभेदमा परेका जात जातीहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि विशेष पहल गरिनेछ । उनीहरूलाई नै लक्षित गरेर विभिन्न क्षमता विकास क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिनेछन । क्षमता विकासका कृयाकलापहरूको

लागि सहभागी छनौट गर्दा समेत लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण लाई ध्यान दिनुपर्नेछ ।

- स्रोत र साधनले भ्याए सम्म यस अन्तरगत निर्माण गरिने सबै भौतिक संरचनाहरूलाई महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति र जेष्ठ नागरिक मैत्री बनाइनेछन । मुख्यतया खानेपानी र सरसफाइ परियोजनाका सबै संरचनाहरू महीलाहरूको महिनावारीको बेलाको स्वच्छता व्यवस्थापन, आवश्यकता अनुसारका शौचालयको व्यवस्था र उनीहरूको घरायसी कार्य बोझ न्यूनिकरण हुनेगरी निर्माण गरिनेछन ।
- खानेपानी सरसफाइ र स्वच्छताको पहुँच कम भएका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिने र बजेट वृद्धि गर्ने तदनुसार विनियोजित बजेटले अति-गरीब र पछाडि परेका वर्गहरूको उच्च जनसंख्या भएको क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखिनेछ ।
- खानेपानीको धारा, र ढल जडान गर्दा आवश्यक पर्ने लागतमा गरिब तथा सीमान्तकृत परिवारलाई सहूलियत दिइनेछ ।
- कठिन परिस्थिति र विशेष अवस्थाका कारण पानीको महसुल तिर्न नसक्ने गरिब तथा सीमान्तकृत समुदायलाई पानीको महसुलमा एक वर्षका लागि अनुदान वा छुट दिइनेछ । साथै यस्ता परिवारको आय-आर्जन विकासका लागि सहयोग वा समन्वय गरिनेछ ।
- खानेपानी सम्बन्धी सचेतना अभियान र सरसफाइ अनिवार्य हुनुपर्छ । सचेतनामा लै स सा स को विषय समावेश हुनुपर्दछ सबै प्रशिक्षणमा अनिवार्य; महिला, सीमान्तकृत र पछाडि रहेका वर्गलाई लै स सा स सम्बन्धी तालिम दिइनेछ ।
- ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ता, शौचालय निर्माणकर्ता छनौटको मापदण्ड महिला, गरीब र पछाडि परेका समुदाय/वर्ग मैत्री हुनेछ ।
- महिला, गरिब र समाजमा पछाडि परेका समुदायका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाइ समितिले तपशिलका विशेष नीति लिनेछ ।
  - महिला, गरिब र पछाडि परेका समुदायको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने क्रियाकलापका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने, यी समूहको क्षमता अभिवृद्धि गरी दक्षता वृद्धि गर्ने ।
  - निर्माण सामग्री खरिद गर्दा महिला सहकारी तथा अन्य महिला, गरिब र बहिष्कृत समूहलाई सामग्रीको स्थानीय आपूर्तिकर्ताको रूपमा प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
  - अनुगमन समुहमा महिला, बालबालिका, गरिब तथा बहिष्करणमा परेकाको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
  - सार्वजनिक लेखापरीक्षण गर्दा जीईएसआई मुद्दाहरू र सार्वजनिक अडिट दिशानिर्देशहरू अनुसार सम्बोधन गरिनेछ ।
  - अति-गरीब र गरीब वर्गको उच्च जनसंख्या भएका क्षेत्रहरू प्राथमिकता र तदनुसार बजेट विनियोजन ।
- यस गुरुयोजना अर्न्तगत निर्माण गरिने सबै योजनाहरूमा सुशासन नीति अगाल्दै अनिवार्य रूपमा सार्वजनिक सुनवाई, सार्वजनिक समिक्षा र सार्वजनिक परिक्षण गरिनेछन । यी सबैमा कार्यहरूमा आम उपभोक्ता र सेवा प्रदायक बिचको अन्तरकृया र संवादलाई विशेष जोड दिइनेछ । परियोजनाहरूका भौतिक संरचनाहरू र तिनले प्रदान गर्ने सेवाको गुणस्तर र दिगोपनाको लागि उक्त योजना कार्यान्वयन गर्ने संस्था पुर्णरूपमा जवाफदेहि हुनेछ ।

४.५. पानीको उत्पादनशिल प्रयोग

टीकापुर नगरपालिकामा विद्यमान खानेपानी पाइपलाइन योजनाको वितरण लाइन बिच्छ्याइएका टोल बस्तीहरूमा उक्त टोलहरूको जम्मा घरधुरीको ३२% घरधुरीहरूले पाइपलाइनको धारा जडान नगरेको देखिन्छ । यसका मुख्य कारणहरू मध्ये घरमा नल्काको पानी उपलब्ध रहेको, खानेपानीको गुणस्तर परिक्षण नभएको, र गुणस्तर मापदण्ड सम्बन्धमा यथेष्ट जानकारी समुदाय र व्यक्तिहरूलाई नभएको कारणहरू हुन सक्दछन् । पाइपलाइन खानेपानी सुविधा भएका यस्ता बस्तीहरूमा सुरक्षित खानेपानीको लागि पाइपलाइन धारा जडान गरि खानेपानी प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्ने र विद्यमान नल्काको पानीलाई सरसफाइ, घरबारी तरकारी फलफुल खेति तथा उत्पादनमुलक क्षेत्रमा उपयोग गर्न सकिन्छ जसबाट पाइपलाइन खानेपानी धाराको महशुल तिर्नको लागि समेत आर्थिक आम्दानी वा खर्च बचत गर्न सकिन्छ । यसरी नल्काको पानीलाई बहुउपयोग तथा परिपुरकको रूपमा प्रयोग गर्दा पाइपलाइन योजनाबाट प्रशोधन गरि उत्पादित खानेपानीको किफायती उपयोग हुन सक्दछ जसले योजनाको निर्माण तथा सञ्चालन व्यवस्थापन खर्च कम गर्न सकिन्छ ।

समुदायमा पानीको बहु-उपयोग मार्फत उत्पादनशील क्षेत्रहरूमा प्रयोग गर्ने, धारा/नल्काबाट खेर जाने पानी करेशाबारी तथा तरकारी खेतीमा प्रयोग गर्ने, स्रोतहरू उपलब्ध हुने समुदाय तथा बस्तीहरूमा पानीको बहु-उपयोग गर्ने नीति अपनाई खानेपानी सँगै लघुसिंचाइका योजनाहरूको पनि कार्यान्वयन गर्ने तर्फ नगरपालिकाले नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा जानु दिगो योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक छ । खेरजाने पानीले समुदायको वातावरणलाई फोहोर तुल्याउनका साथै विभिन्न रोगहरू/महामारीहरू समेत निम्त्याउन सक्ने, लामखुटे, झिंगा जस्ता किराहरूको प्रकोप बढ्ने हुँदा त्यसको उचित व्यवस्थापन गरिने नीति अवलम्बन सहित पानीको प्रयोग मार्फत आयआर्जनका अवसरहरू श्रृजना गर्ने र समुदायले पानीको उपयोग बाफतको शुल्क सङ्कलन गरी पानीका योजना तथा स्रोतहरू संरक्षणमा लगानी गर्ने, स-साना आर्थिक स्रोतहरूका लागि बाह्य स्रोत र परनिर्भरता हटाउन पानीलाई उत्पादनशिल प्रयोग गर्नु आवश्यक देखिन्छ । जलउपयोग निर्माणका क्रममा टीकापुर नगरपालिका भित्र हाल पाइपलाइन धाराको सुविधा भएका बस्तीहरूमा धारा जडान नगर्ने घरधुरीहरूको संख्या धेरै रहेकोले माथि उल्लेखित उपायहरू सहित हाल आम्सिक क्षमतामा सञ्चालन भएका पाइपलाइन खानेपानी योजनाहरूलाई पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन गर्न रणनीति बनाउने विषयमा छलफल तथा निर्णय भएको थियो ।

४.६. जलस्रोतको उपयोगका लागि विकल्प तथा प्रविधिहरू

जलवायु परिवर्तन लगायत प्रकृतिमा हुँदै गइरहेको असन्तुलनले गर्दा पानीका स्रोतहरूमा पानीको बहाव कम हुँदै गइरहेको, भूमिगत जल सतह घट्दै गएको, भूमिगत पानीको गुणस्तर नराम्रो हुँदै गएको, र वर्षातको समयमा अतिवृष्टि र तिब्र वर्षाका कारण नदि कटान हुने गरेको, बस्तीहरू तथा खेतियोग्य जमिनहरू डुबानमा पर्ने समस्याहरू दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको टीकापुर नगरपालिकाका समुदायको अनुभव रहेको छ । यस्तो अवस्थामा जलस्रोत संरक्षण, सन्तुलित उपयोग, जलवायु अनुकूलन क्रियाकलाप, विपद न्यूनीकरण का स्मार्ट तयारी तथा प्रविधिहरू, आदि आवश्यक पर्ने हुँदा यस टीकापुर नगरपालिकाले तपशिलका विकल्प तथा प्रविधिहरू अवलम्बन गर्ने नीति लिएको छ र त्यसै अनुसार समावेस गरि गुरुयोजना तर्जुमा गरेको छ ।

- टीकापुर नगरपालिकामा खानेपानीको मुख्य स्रोत भूमिगत जलस्रोत भएकोले र भूमिगत पानीमा विभिन्न रासायनिक तथा जैविक प्रदुषण देखिएकोले भूमिगत जलस्रोत संरक्षण तथा जलउपयोगका

योजनाहरू निर्माण गर्दा भूमिगत जलभण्डारको पुनर्भरण समेत हुने विकल्प तथा प्रविधिहरूलाई प्रथम प्राथमिकतामा राखेर योजना तर्जुमा गरिनेछ ।

- तिब्र वर्षातका कारण डुबान हुने गरेका बस्ती नाली निकास, र डुबान हुने गरेका खेतियोग्य जमिनमा झरन निकास निर्माण गरि पानीको बहाव वृद्धि गरिनेछ । साथै डुबान हुने बस्तीहरूमा उच्चा नल्का / उच्चा धारा निर्माण गरि डुबानको समयका लागि सुरक्षित खानेपानीको वैकल्पिक व्यवस्था गरिने छ ।
- भूमिगत पानीको सतह जमिनको सतहको नजिकै रहेका बस्तीहरूमा शौचालय र सेप्टिक टंकी जमिन भन्दा माथि रहने गरि निर्माण गर्ने प्रविधि अबलम्बन गरिनेछ ।
- पाइपलाइन खानेपानी योजनाहरूमा विशेष पानी सुरक्षा योजनाको तयारी तथा कार्यान्वयन गरि डुबान तथा जोखिमका समयमा सुरक्षित खानेपानीको आपूर्ति गरिनेछ। जोखिमका समयमा खानेपानी गुणस्तर परिक्षण तथा प्रशोधनका वैकल्पिक स्मार्ट प्रविधि उपयोग गरिनेछ ।
- बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू निर्माण गरि अति सुख्खा समयमा वा जोखिमको समय वा सिंचाइ अति आवश्यक हुने समयका लागि वैकल्पिक परिपुरक सिंचाइ सुविधा सुनिश्चित गरिनेछ ।
- नदि कटान, डुबान आदिबाट जोखिम रहेको क्षेत्रमा स्मार्ट प्रविधिहरू प्रयोग गरि जोखिम न्यूनीकरणका पूर्व तयारी क्रियाकलाप तथा निर्माण कार्य गरिनेछ ।

४.७. मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू (CBRT)

खानेपानीका योजनाहरूको वडा र नगरपालिकास्तरमा प्राथमिकीकरणका लागि युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाले मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरणका औजारहरू (CBRT tools) को प्रयोग गरिन्छ। जलउपयोग गुरुयोजनाका खानेपानी क्षेत्रका योजना प्राथमिकीकरणमा प्रयोग भएको यो औजारको प्रयोग गर्न निकै सहज, योजना तर्जुमा र प्राथमिकीकरणमा हुने बिवाद न्यूनीकरणमा सहयोगी रहेको, गरिब बिपन्न र पछाडि रहेका बर्ग/ खानेपानीको पहुँच नपुगेका (सेवा बिहिन), भौगोलिक कठिनाई भएका क्षेत्र/ समुदायहरूलाई प्राथमिकता दिने, सेवाकेन्द्र लगायत बस्ती घनत्व भएको स्थान विशेषका योजनाको माग सम्बोधन गर्नका साथै समतामुलक ढंगबाट माग सम्बोधन गर्न अत्यन्तै महत्वपूर्ण रहेको योजना तर्जुमा गोष्ठीका सहभागीहरूको प्रतिक्रिया रहेको थियो। मापदण्डमा आधारित प्राथमिकीकरण औजारहरू र सूचकहरूको विवरण तलको तालिका-३२ र ३३ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

खानेपानी योजना:

नयाँ निर्माण आयोजनाको प्राथमिकताका लागि सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार:

नयाँ निर्माण आयोजनाका लागि देहाय अनुसारका सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार बमोजिम विश्लेषण गरी प्राथमिकता निर्धारण गरिनेछ । यस विश्लेषणमा आयोजनाहरूले ३ देखि ३६ सिबिआरटी अंक प्राप्त गर्ने छन् र धेरै अंक प्राप्त गर्ने आयोजनालाई उच्च प्राथमिकता दिइनेछ ।

तालिका- ३२: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (नयाँ निर्माण आयोजनाको लागि)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	समावेशी सूचक अनुसारको समुदायको अवस्था	१३	लक्षित समुदाय, आर्थिक बिपन्न समुदाय, भौगोलिक कठिनाई भएका समुदाय, आदिलाई धेरै अंक
२	समुदायमा विद्यमान खानेपानी सेवास्तर अवस्था	१८	न्यून सेवास्तरका धेरै घरधुरी भएका समुदायलाई धेरै अंक

३	समुदायमा लगानीमैत्री वातावरणको अवस्था	५	राम्रो लगानी वातावरण मैत्री भएका समुदायलाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		३६	धेरै अंकलाई प्राथमिकता

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा निर्देशिका, कर्णाली जल परियोजना

विद्यमान आयोजनाको सेवास्तर वृद्धि प्राथमिकताका लागि सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार: विद्यमान आयोजनाको मर्मत, विस्तार तथा पुनर्निर्माण प्राथमिकताका लागि आयोजनाको वर्तमान व्यवस्थापन तथा कार्यगत अवस्थाका आधारमा देहाय अनुसारका सिबिआरटी सूचक तथा अंकभार बमोजिम विश्लेषण गरी प्राथमिकता निर्धारण गरिनेछ । यस विश्लेषणमा आयोजनाहरूले ९ देखि २८ सिबिआरटी अंक प्राप्त गर्ने छन् र धेरै अंक प्राप्त गर्ने आयोजनालाई उच्च प्राथमिकता दिइनेछ ।

तालिका- ३३: सिबिआरटी सूचक र अंकभार (विद्यमान आयोजनाको सेवास्तर वृद्धिको लागि)

क्र.सं.	मुख्य सूचक	अंकभार	कैफियत
१	विद्यमान खानेपानी योजनाको भौतिक अवस्था तथा योजनाको कार्यगत सञ्चालन अवस्था	२१	भौतिक अवस्था तथा कार्यगत सञ्चालन अवस्था नराम्रो भएकोलाई धेरै अंक
२	खानेपानी योजना सञ्चालन व्यवस्थापनमा उपभोक्ता समितिको अवस्था	७	राम्रो सञ्चालन व्यवस्थापन गरेकालाई धेरै अंक
जम्मा अंकभार		२८	बढी अंकलाई प्राथमिकता

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा निर्देशिका, कर्णाली जल परियोजना

४.८. स्रोत संरक्षण

एकातिर खानेपानीका स्रोतहरू जलवायु परिवर्तन तथा मानवद्वारा निर्माण भईरहेका विभिन्न पूर्वाधारजन्य गतिविधिहरूले गर्दा पानीका स्रोतहरू सुक्दै र हराउदै गइरहेका छन् भने अर्कोतर्फ बढ्दो जनसंख्या, शहर केन्द्रित जनघनत्व, नयाँ प्रविधि र जिवनशैली, उद्योग धन्दा आदि कारणहरूले समुदायमा पानीको माग बढ्दै गइरहेको छ। समुदायको बढ्दो पानीको माग, पर्यावरणको संरक्षण र सुक्दै तथा हराउदै गइरहेका सतहका स्रोतहरू भूमिगत जलस्रोतको बिचको सन्तुलन मिलाउन हाल प्रयोग भइरहेका पानीका स्रोतहरूका साथै प्रयोग नभएका स्रोतहरूको पनि उचित संरक्षण र व्यवस्थापन हुन अति आवश्यक छ। यसका लागि सतहका स्रोतहरूको संरक्षण गर्ने, सुक्दै गइरहेको भूमिगत जलसतह वृद्धिको लागि सतहका स्रोतहरूको संरक्षणका लागि वर्षातको पानीलाई जमिन भित्र पठाउने पुनर्भरण पोखरी / माछा पोखरी निर्माण, प्राकृतिक तालतलैया तथा सिमसार क्षेत्रको संरक्षणका साथै खोला किनारमा पानी नसुकाउने जातका बोटबिरुवाहरूको वृक्षारोपण आदि गर्न सकिन्छ।

नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठीमा भएको छलफलमा खुला चरिचरनलाई, आगलागी, जंगल फडानी आदिलाई निरुत्साहित पार्ने, योजनाबद्ध विकास निर्माण योजनाहरू थाल्ने साथै स्रोत संरक्षणमा समुदायको अगुवाई सुनिश्चित गरी जलाधारहरू बिच बिवाद समाधान सहित क्षमता अभिवृद्धि र बिबेकपूर्ण उपयोगको वातावरण निर्माण, सामुदायीक बनक्षेत्रहरूलाई बिस्तार र संरक्षण/सम्बर्द्धनमा टेवा पुऱ्याउने, नदी कटान, भु-क्षयीकरण, ढुंगा गिट्टी बालुवा आदिको नियमन उत्खनन र प्रयोग, पूर्वाधार निर्माण गर्दा स्रोतलाई असर नपर्ने र वातावरणमैत्री संरचना निर्माण साथै पानीका स्रोत नजिक संरचना निर्माण गर्दा वायो ईन्जिनियरिङका विकल्प सहित संरचना निर्माण गर्ने, प्राकृतिक अवस्थालाई कायम, संरक्षण र

प्रवर्द्धन गर्ने, नगरपालिका स्तरमा संरक्षण नीति तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ। यसैगरी निर्माण नियमन जस्ता विषयहरूमा विज्ञहरूको सल्लाह परामर्श सहित नीति तर्जुमा, समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सूचना/शिक्षा/संचार सामग्रीहरूको प्रकाशन र वितरण आदि सम्बन्धि आवश्यक कानुन बनाई नगरपालिकाको वार्षिक योजना मार्फत कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने बारेमा छलफल भएको थियो । त्यसैगरी प्राकृतिक रूपमा विद्यमान रहेका ताल तलैयाहरूको संरक्षण, जल पर्यटन प्रवर्द्धनका साथै पानीको स्रोतहरू वरिपरी पानी नसुकाउने जातका बोटबिरुवाहरूको वृक्षारोपण, जलाधार क्षेत्र भित्र समुदायहरूमा स्रोत संरक्षण र विवेकपूर्ण उपयोगका लागि सहभागितात्मक योजना तर्जुमा गर्ने विषयमा समेत टीकापुर नगरपालिकाका सरोकारवाला प्रतिवद्ध रहेका छन् ।

अध्याय-५ : जलउपयोग गुरुयोजना

५.१. अन्तर विश्लेषण

जलउपयोग गुरुयोजना तयारी प्रक्रिया अन्तर्गत टोलस्तरीय भेला तथा बैठकहरूबाट संकलित तथ्याङ्कहरू, वडा स्तरीय बैठक, अनुशिक्षण तथा योजना तर्जुमा गोष्ठी र नगरपालिकास्तरीय बैठक, छलफल तथा योजना तर्जुमा गोष्ठी मार्फत छलफल गरि प्रमाणीकरण गरिएका तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्दा टीकापुर नगरपालिकामा अझै पनि खानेपानी, सरसफाइ, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण क्षेत्रमा हालको सुविधा स्तर र विद्यमान योजनाहरूको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन अवस्था न्यून स्तरको देखिन्छ । टीकापुर नगरपालिकाले हालको अवस्थाबाट सेवास्तर वृद्धि गरि नेपाल सरकारको दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्नको लागि खानेपानी, सरसफाइ, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा जोखिम न्यूनीकरणका क्षेत्रमा ठुलो लगानीका लागि पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

खानेपानी:

यस नगरपालिकामा २ वटा मात्र विद्यमान पाइपलाइन खानेपानी योजना निर्माण भएका छन् र दुबै योजनाको हालको सञ्चालन अवस्था सन्तोषजनक रहेको छ । तथापी यी योजनाहरूको पाइपलाइन विस्तार भएको क्षेत्रका ७२% घरधुरीहरूले मात्र पाइपलाइनधारा जडान गरेको अवस्था छ । यी योजना क्षेत्रका २८% घरधुरीहरूले अझै पनि खानेपानीको लागि नल्काको पानी प्रयोग गरेको अवस्था छ । नेपाल सरकारको खानेपानी सेवा स्तर वर्गीकरण मापदण्ड अनुसार पाइपलाइन खानेपानी प्रणालीलाई मात्र आधारभूत स्तरको खानेपानी सेवाको मान्यता दिएको छ । यसरी विश्लेषण गर्दा हाल पाइपलाइन धारा जडान गरेका घरधुरीको मात्र आधारभूत स्तरको खानेपानी सेवा भएको देखिन्छ । यस गुरुयोजनाको तथ्याङ्कबाट टीकापुर नगरपालिकाका घरधुरीहरूको खानेपानी सुविधास्तर विश्लेषण गर्दा नगरपालिकाको जम्मा घरधुरीहरू मध्ये हाल ३२% घरधुरीलाई मात्र आधारभूत स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको छ । भने ६८% घरधुरीहरूलाई अझै पनि सिमित स्तरको खानेपानी सेवा रहेको छ अर्थात् नल्काको पानी खानेपानीको स्रोतको रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्यले सन् २०३० सम्ममा ९९% जनसंख्यालाई आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच पुऱ्याउने साथै सुरक्षित खानेपानी प्रयोग गर्ने जनसंख्या ९०% पुऱ्याउने लक्ष्य लिएको छ । टीकापुर नगरपालिकाले सो लक्ष्य हासिल गर्नको लागि सरकारी निकाय र विकास साझेदारहरूसँग समन्वय तथा साझेदारी गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

तालिका- ३४: दिगो विकास लक्ष्य ६.१: खानेपानी सेवा परिणात्मक लक्ष्य र सूचकहरू

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.१: सन् २०३० सम्ममा सबैको निम्ति सुरक्षित र किफायती वा बेहोर्न सकिने खानेपानीको सर्बब्यापी र समतामूलक पहुँच हासिल गर्ने ।						
६.१.१	सुरक्षित रूपमा व्यवस्था गरिएको खानेपानी सेवाहरू प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात	सन् २०१५	सन् २०१९	सन् २०२२	सन् २०२५	सन् २०३०
१	सुरक्षित खानेपानी प्रयोग गर्ने जनसंख्या (प्रतिशत)	१५	३५	५०	६५	९०

२	पाईपबाट वितरण गरिएको पानीमा पहुँच भएका परिवार (प्रतिशत)	४९.५	६०.३	६८.४	७६.५	९०
३	आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच (प्रतिशत)	८७	९०.२	९२.६	९५	९९
४	घरपरिवारले प्रयोग गर्ने पानीमा ई-कोली जोखिम स्तर प्रति १०० मिलिलिटरमा १ सी.एफ.यू. भन्दा बढी वा बराबर भएका परिवार $\{\geq 1 \text{ cfu}/100\text{ml}\}$ (प्रतिशत)	८२.२	६०.३	४३.८	२७.४	१
५	मुहान/स्रोतको पानीमा ई-कोली जोखिम स्तर प्रति १०० मिलिलिटरमा १ सी.एफ.यू. भन्दा बढी वा बराबर भएका परिवार (प्रतिशत)	७१.१	५२.१	३७.९	२३.७	१

स्रोत: नेपाल दिगो विकास लक्ष्यहरू वर्तमान अवस्था र भावी मार्ग चित्र २०१६-२०३०, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग

सरसफाइ:

नगरपालिकाको N-WASH २०७९ को नमुना घरधुरी सर्वेक्षण को तथ्याङ्क अनुसार नगर पालिकाको जम्मा घरधुरीहरू मध्ये ९४% घरधुरीहरूमा मात्र शौचालय निर्माण भएको देखिन्छ भने ५७% घरधुरीहरूमा मात्रै सुधारिएको शौचालय निर्माण भएको देखिन्छ । यसरी नगरपालिकाका ६% घरधुरीमा शौचालय निर्माण नभएको देखिन्छ भने ३७% घरधुरीहरूमा अझै पनि खाल्डे चर्पी वा अस्थायी प्रकारका असुरक्षित शौचालयहरू रहेका छन् । पूर्ण सरसफाइका अन्य महत्वपूर्ण भागहरू अन्तर्गत हात धुने धारामा साबुन समेत हुने गरेका घरधुरीहरू ९०% रहेका छन्, भाँडासुकाउने चाङ्ग प्रयोग गरेका घरधुरीहरू २३% मात्र रहेको देखिन्छ । दिसा जन्य लेदोको सुरक्षित व्यवस्थापन गर्नका लागि भने नगरपालिकाले दिसा जन्य लेदो प्रशोधन केन्द्र निर्माण गरि सञ्चालन शुरु गरेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को घरधुरी सर्वेक्षण तथ्याङ्क अनुसार टीकापुर नगरपालिकामा ६% घरधुरीमा हाल चर्पी नभएको देखिन्छ भने ४४% घरधुरीमा असुरक्षित खाल्डे चर्पी प्रयोग भएको वा सार्वजनिक शौचालय प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ । अर्थात् ५०% घरधुरीहरूले मात्र हाल सुरक्षित शौचालय प्रयोग गरेको स्थिति छ ।

सन् २०३० सम्ममा उन्नत सुधारिएको सरसफाइ सम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने घरपरिवारहरू ९५% पुऱ्याउने दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न यस नगरपालिकामा पूर्ण सरसफाइका सुविधा निर्माण तथा सचेतना अभियान व्यापक रूपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका- ३५: दिगो विकास लक्ष्य ६.२: सरसफाइ सेवा परिणात्मक लक्ष्य र सूचकहरू

परिमाणात्मक लक्ष्य ६.२: सन् २०३० सम्ममा सरसफाइ र स्वस्थ/आरोग्यपूर्ण अवस्था कायम गर्ने कुरामा सबैको निम्ति पर्याप्त र न्यायोचित पहुँच सुनिश्चित गर्ने साथै महिला एवं किशोरीहरू र कमजोर/संकटग्रस्त स्थितिहरूमा रहेका व्यक्तिहरूको आवश्यकतालाई विशेष ध्यान दिई खुला रूपमा दिसा-पिसाब गर्ने चलन वा बानीको अन्त्य गर्ने ।						
६.२.१	साबुनपानी सहितको हात धुने सुविधा लगायतका सुरक्षित तबरले व्यवस्थित गरिएका सरसफाइ सेवाहरू प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात (प्रतिशत)	सन् २०१५	सन् २०१९	सन् २०२२	सन् २०२५	सन् २०३०

१	उन्नत/सुधारिएका सरसफाइ सम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने परिवार जसले यस्ता सुविधाहरू अरुसँग साझेदारी गर्नुपर्दैन (प्रतिशत)	६०	६९.३	७८.७	८५.७	९५
२	शौचालय प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात (प्रतिशत)	६७.६	७५.७	८३.८	९०	९८
३	सरसफाइ सुविधाबाट लाभान्वित जनसंख्या (प्रतिशत)	८२	८६.५	८९.९	९३.३	९९
४	ढल प्रणालीहरू/उपयुक्त एफ.एस.एम. (Faecal Sludge Management) मा चर्पी जोडिएका सहरी क्षेत्रका परिवार (प्रतिशत)	३०	४६	६२	७४	९०

स्रोत: नेपाल दिगो विकास लक्ष्यहरू वर्तमान अवस्था र भावी मार्ग चित्र २०१६-२०३०, नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग

सिंचाइ:

यस नगरपालिकाको कूल खेतीयोग्य जमिन ८७३४ हेक्टर रहेको छ र निर्माणाधीन रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजनाबाट करिब सबै जसो खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा पुर्याउने लक्ष्य राखेको छ । यस पालिकामा लघुसिंचाइ बोरिङ्ग योजनाहरू वैकल्पिक परिपुरक सिंचाइ योजनाको रूपमा रहेका छन् । हाल विद्यमान २३४ वटा लघुसिंचाइ बोरिङ्ग योजनाहरूबाट नगरपालिकाको कूल खेतीयोग्य जमिन मध्ये करिब ९% जमिनमा वैकल्पिक परिपुरक सिंचाइ सेवा उपलब्ध रहेको छ । टीकापुर नगरपालिकामा निर्माणाधीन रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ योजना निर्माण सम्पन्न भए पश्चात यस नगरपालिकामा थप कुलो सिंचाइ निर्माण गर्नुपर्ने देखिदैन, तथापी केहि क्षेत्रमा वैकल्पिक परिपुरक सिंचाइ सेवाको लागि लघुसिंचाइ बोरिङ्ग योजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उर्जा:

टीकापुर नगरपालिका, जानकी गाउँपालिका र लम्कीचुहा नगरपालिका क्षेत्रका सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्न हाल निर्माणाधीन रहेको रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ योजनाबाट ४.७१ मेगावाट विद्युत समेत उत्पादन गरि राष्ट्रिय ग्रिड लाइनमा बेच्ने लक्ष्य रहेको छ । यस क्षेत्रमा अन्य कुनै पनि जलउर्जा उत्पादन गर्ने योजना निर्माण भएको छैन । हाल टीकापुर नगरपालिकाको सबै वडाहरूमा राष्ट्रिय ग्रिड लाइनबाट ग्रामिण विद्युत सहकारी संस्था मार्फत विद्युत लाइन वितरण भएको छ । दिगो विकास लक्ष्यको नविकरणीय उर्जा खपतको हिस्सा बढाउने तथा धान्न सकिने, दिगो उर्जामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य हासिल गर्नको लागि यस नगरपालिका क्षेत्रमा राष्ट्रिय ग्रिड लाइनबाट भरपर्दो विद्युत सेवा पुराउनु पर्ने देखिन्छ ।

स्रोत संरक्षण तथा पर्यावरण संरक्षण:

यस नगरपालिकामा स्रोत संरक्षण तथा पर्यावरण संरक्षण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन, र जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धि ४० वटा विद्यमान योजनाहरू रहेका छन् तथापि २५ वटा (६२.५%) योजनाहरू मात्र हाल राम्रो सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । यस क्षेत्रमा नदि कटान, बस्ती र खेति योग्य जमिन डुबान, भूमिगत जलसतह घट्दै जाने र पानीको गुणस्तर नराम्रो हुँदै जाने आदि मुख्यतया टीकापुर नगरपालिका भित्र समस्या रहेको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य ६.६: पर्वतीय क्षेत्र, वन, सिमसार, नदी, भूमिगत जलभण्डार र तालहरू लगायत पानीसँग सम्बन्धित पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण र पुनर्भरण गर्ने लक्ष्य हासिल गर्नको लागि यस नगरपालिकामा स्रोत संरक्षण तथा भूमिगत जलभण्डार पुनर्भरण, जलवायु अनुकूलन, जोखिम न्यूनीकरण क्रियाकलापहरू जस्तै ताल सिमसार क्षेत्र संरक्षण, भूमिगत जलभण्डार पुनर्भरण पोखरी निर्माण/माछा पोखरी निर्माण, नदी कटान नियन्त्रण/तटबन्ध निर्माण, डुबानको जोखिम न्यूनीकरण, उच्चा धारा निर्माण, झरन निकास, नाली निर्माण, आदि योजनाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

५.२. आवधिक योजनाको सारांश

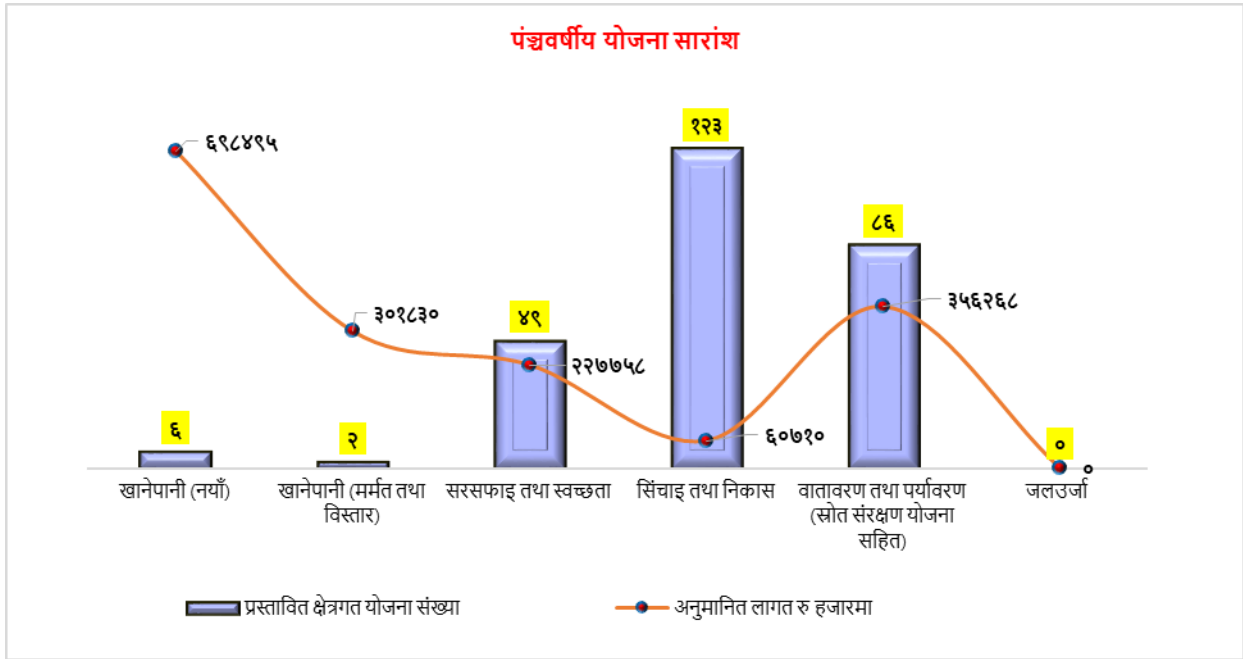
टीकापुर नगरपालिकामा एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको अवस्था र सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा प्राविधिक पक्षहरूको अध्ययन, विश्लेषण र छलफल गरि तथ्याङ्कमा आधारित भई नेपाल सरकारको दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने दिसामा यस पंचवर्षीय जलउपयोग गुरुयोजनामा जलस्रोतको उपयोग तथा व्यवस्थापन सम्बन्धि योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ । यस आवधिक योजना अर्न्तगत नगरपालिकाका ९ वटै वडाहरूमा योजना तर्जुमा मार्फत सबै क्षेत्रका क्षेत्रगत योजनाहरू पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्ने प्राथमिकता क्रम सहित गुरुयोजनामा संलग्न गरिएका छन्।

पाँच वर्षको अवधिमा कार्यान्वयन गर्ने गरि तर्जुमा गरिएका जम्मा २६६ योजनाहरू मध्ये ६ वटा नयाँ डीपवेल पाइपलाइन खानेपानी योजनाहरू रहेका छन्, २ वटा मर्मत तथा विस्तार खानेपानी योजनाहरू रहेका छन्, ४९ वटा पूर्ण सरसफाइ सम्बन्धि योजनाहरू रहेका छन्, १२३ वटा बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू, र ८६ वटा वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन एवं जोखिम न्यूनीकरण क्षेत्रका योजनाहरू रहेका छन् । उक्त योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि कुल जम्मा रु १ अरब ६४ करोड ५० लाख ६१ हजार अनुमान गरिएको छ ।

टीकापुर नगरपालिकाको यस पञ्चवर्षीय गुरुयोजनाको अनुमानित लागत तथा प्रस्तावित योजना संख्याको विश्लेषण तलको तालिका ३६ र ग्राफ-१२ मा गरिएको छ भने थप क्षेत्रगत पञ्चवर्षीय योजनाहरूको योजनागत विस्तृत विवरण अनुसूची-६ देखि १२ सम्ममा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका- ३६: टीकापुर नगरपालिकाको पञ्चवर्षीय योजना सारांश विवरण

क्षेत्र	योजना संख्या	जम्मा अनुमानित लागत (रु '०००)
खानेपानी (नयाँ)	६	६९८४९५
खानेपानी (मर्मत/विस्तार)	२	३०१८३०
सरसफाइ तथा स्वच्छता	४९	२२७७५८
सिंचाइ तथा निकास	१२३	६०७१०
वातावरण तथा पर्यावरण (स्रोत संरक्षण योजना सहित)	८६	३५६२६८
जल उर्जा	०	०
जम्मा	२६६	१६४५०६१

ग्राफ १२: नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनामा समेटिएका क्षेत्रगत योजनाहरू र अनुमानित लागत पञ्चवर्षीय योजनाहरूको अनुमानित लागत तयार गर्दा नगरपालिका भित्र रहेका विद्यमान/निर्माणाधीन योजनाहरूको प्रति ईकाई लागत वा नगरपालिका / जिल्लाबाट निर्धारण गरिएको स्थानीय दररेटहरूको आधारमा लागत अनुमान गरिएको छ। तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको लागत अनुमान हालको मुल्यमा गरिएको छ अर्थात् योजनाको अनुमानित लागतमा मूल्य वृद्धि प्रक्षेपण गरिएको छैन।

५.२.१. खानेपानी योजनाहरू

यस टीकापुर नगरपालिकाको वडा स्तरमा भएका छलफल, अन्तरक्रिया, योजना तर्जुमा कार्यशाला गोष्ठीहरूबाट विद्यमान खानेपानीको सुविधास्तर अवस्था विश्लेषण गरी नगरपालिका क्षेत्रमा जम्मा ६ वटा नयाँ र २ वटा मर्मत तथा सेवा विस्तारका योजनाहरू तर्जुमा गरी यस पञ्चवर्षीय गुरुयोजनामा समावेश गरिएको छ। विद्यमान टीकापुर सानासहरी खानेपानी योजनाको सेवा विस्तार गरि वडा नं. १ र २ का सबै टोलहरू र वडा नं. ३ को महालक्ष्मी टोल र पशुपती टोलमा पाइपलाइन विस्तार गरि योजना क्षेत्रका सबै घरधुरीलाई मध्यम स्तरको खानेपानी सेवा उपलब्ध गराउने गरि योजना तर्जुमा गरिएको छ। त्यसैगरी नारायणपुर खानेपानी योजनाको मर्मत, सेवास्तर वृद्धि, र सेवा विस्तार गरि वडा नं. ६ का सबै टोलहरू र वडा नं. ७ को सत्ती टोल र बेलुवा टोलमा पाइपलाइन विस्तार गरि योजना क्षेत्रका सबै घरधुरीलाई मध्यम स्तरको खानेपानी सेवा उपलब्ध गराउने गरि योजना तर्जुमा गरिएको छ। वडा नं. ३ मा रामपुर घिया पुछारी डीपवेल पाइपलाइन खानेपानी योजना निर्माणाधीन रहेको छ जसले बाँकि सबै टोलहरूमा खानेपानी पाइपलाइन विस्तार गर्नेछ। वडा नं. ४ मा रामजानकी खानेपानी तथा सरसफाइ योजना (नयाँ योजना) तर्जुमा गरिएको छ जसले सबै टोलहरूमा खानेपानी पाइपलाइन विस्तार गर्नेछ। वडा नं. ५ मा कर्णाली खानेपानी तथा सरसफाइ योजना (नयाँ योजना) तर्जुमा गरिएको छ जसले सबै टोलहरूमा खानेपानी पाइपलाइन विस्तार गर्नेछ। वडा नं. ७ मा बैधि खानेपानी तथा सरसफाइ योजना (नयाँ योजना) तर्जुमा गरिएको छ जसले बाँकि रहेका सबै टोलहरूमा खानेपानी पाइपलाइन विस्तार गर्नेछ। वडा नं. ८ मा बटनपुर खानेपानी योजना निर्माणाधीन रहेको छ जसले श्रीलंका टोल र बनगाउँ फाटा टोल बाहेक सबै टोलहरूमा खानेपानी पाइपलाइन विस्तार गर्नेछ। वडा नं. ८ को श्रीलंका टोलको लागि श्रीलंका खानेपानी तथा सरसफाइ योजना (नयाँ योजना) तर्जुमा गरिएको छ र बनगाउँ फाटा टोलको लागि बनगाउँ खानेपानी

तथा सरसफाइ योजना (नयाँ योजना) तर्जुमा गरिएको छ । वडा नं. ९ मा कर्णाली खानेपानी तथा सरसफाइ योजना (नयाँ योजना) तर्जुमा गरिएको छ जसले यस वडाका सबै टोलहरूमा खानेपानी पाइपलाइन विस्तार गर्नेछ । सबै नयाँ र मर्मत विस्तार गर्ने योजनाहरू मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा हुने गरि प्रशोधन प्रणाली निर्माण सहित तर्जुमा गरिएको छ ।

उक्त ६ वटा नयाँ योजनाहरू निर्माणका लागि जम्मा रु ६९ करोड ८४ लाख ९५ हजार लागत अनुमान गरिएको छ र २ वटा विद्यमान योजनाको मर्मत, सेवा स्तर उन्नति र सेवा विस्तारका लागि रु ३० करोड १८ लाख ३० हजार लागत अनुमान गरिएको छ । तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको वडागत विवरण तालिका-३७ मा र कार्यान्वयनका लागि वडा/नगरपालिकामा सिफारिस गरिएका योजनाहरूको प्राथमिकता क्रम अनुसारको विवरण अनुसूची-७ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- ३७: प्रस्तावित खानेपानी योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित खानेपानी योजना विवरण					
	नयाँ			मर्मत सम्भार/पुनर्निर्माण/सेवा बिस्तार		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)'०००	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)'०००
१,२,३				१	४७७०	२१९३००
४	१	१३८८	२०८,४९५			
५	१	१२४९	१८७,५६५			
६,७				१	१२८२	८२५३०
७	१	१११२	१६७,०९०			
८	२	२२७	३४,१२५			
९	१	६७४	१०१,२२०			
जम्मा	६	४,६५०	६९८४९५	२	६,०५२	३०१८३०

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.२. सरसफाइ योजनाहरू

यस नगरपालिकाका ५७% घरधुरिहरूमा मात्र घरायसी स्तरमा सुरक्षित शौचालय निर्माण भई प्रयोगमा रहेका छन्, ३७% घरधुरीमा असुरक्षित खाल्टे चर्पी छन् भने ६% घरधुरीहरूको घरमा कुनै पनि शौचालय नभएको देखिन्छ । टीकापुर नगरपालिकाले घरायसी पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रम अन्तर्गत सबै घरमा सुरक्षित घरायसी शौचालय अर्थात् एक घर एक सुरक्षित शौचालय सिनिस्चित गर्न सचेतना कार्यक्रम तथा अति गरिब घरधुरी (अन्दाजी १०% घरधुरी) को लागि सहयोग गर्ने नीति अनुसार पूर्ण सरसफाइ अभियान कार्यक्रम तर्जुमा गरेको छ । त्यसरी नै विद्यालय खानेपानी तथा सरसफाइ (वास) तिन तारा स्तर घोषणा योजना अन्तर्गत सबै ७९ वटा सामुदायीक विद्यालयहरूको खानेपानी तथा सरसफाइको स्तर उन्नति कार्यक्रम तर्जुमा गरेको छ । त्यसैगरि ठोस फोहोर व्यवस्थापन योजना अन्तर्गत विशेष गरि घरधुरीबाट वर्गीकृत फोहोर सङ्कलन कार्यक्रम, प्लास्टिक फोहोरको पुनर्प्रयोग, र सुरक्षित व्यवस्थापन गर्नको लागि परिचालन, व्यवस्थापन तथा निर्माण योजना तर्जुमा गरेको छ। साथै नगरपालिकाले बजार क्षेत्रमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण तथा व्यवस्थापन योजना तर्जुमा गरेको छ जस अन्तर्गत ४२ वटा नयाँ सार्वजनिक शौचालय निर्माण, २ वटा मर्मत तथा सेवा स्तर सुधारका योजना तर्जुमा गरेको छ । तर्जुमा गरिएका सरसफाइ योजनाहरूबाट नगरपालिका सबै घरधुरीहरू र सबै सामुदायीक विद्यालयहरू लाभान्वित हुनेछन र त्यसको लागि अनुमानित लागत रु २२ करोड ७७ लाख ५८ हजार अनुमान गरिएको

छ। सरसफाइका प्रस्तावित योजनाहरूको सारांश विवरण तालिका-३८ र विस्तृत विवरण अनुसूची-७ (TA-१०) मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- ३८: प्रस्तावित सरसफाइका योजनाहरूको विवरण

वडा नं.	प्रस्तावित सरसफाइ सम्बन्धित योजना विवरण					
	नयाँ			मर्मत सम्भार/पुनरनिर्माण/सेवा बिस्तार		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)'०००	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)'०००
क) घरधुरी स्तरीय पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रम						
१ देखि ९ सम्म	३	२१६४१	४१११७			
ख) विद्यालय खानेपानी तथा सरसफाइ तिन तारा स्तर घोषणा योजना						
१ देखि ९ सम्म	१	७९ विद्यालय	७९०००			
ग) ठोस फोहोर व्यवस्थापन योजना (घर स्तर बाट फोहोर वर्गीकरण गरि सङ्कलन, प्लास्टिक फोहोरको पुनर्प्रयोग तथा व्यवस्थापन केन्द्र निर्माण)						
१ देखि ९ सम्म	१	२१६४१	२१६४१			
घ) सार्वजनिक शौचालय निर्माण (नयाँ निर्माण) तथा व्यवस्थापन योजना						
१	८		१६०००	२		२०००
२	६		१२०००			
३	७		१४०००			
४	५		१००००			
५	२		४०००			
६	६		१२०००			
७	३		६०००			
८						
९	५		१००००			
जम्मा	४२		८४०००	२		२०००
कुल जम्मा	४७	२१६४१	२२५७५८	२		२०००

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.३. बहुउपयोगी योजनाहरू

टीकापुर नगरपालिकामा तर्जुमा भएका योजनाहरूलाई बहु-उपयोगी योजनाको वर्गीकरणमा राखिएको छैन तथापी वातावरण तथा पर्यावरण तर्फ तर्जुमा भएका योजनाहरू बहु-उपयोगी प्रकारका रहेका छन् । यस्ता योजनाहरूमा ताल तथा सिमसार संरक्षण योजना जसबाट भूमिगत जलभण्डार पुनर्भरणका अतिरिक्त पशुपंक्षीहरूको लागि खानेपानी, पशु तथा मानवको लागि जलबिहार सेवाहरूका साथै प्राकृतिक तथा संस्कृतिक महत्वका क्षेत्रको संरक्षण हुनेछ । त्यस्तै माछा पोखरी योजना जसबाट भूमिगत जलभण्डार पुनर्भरणका साथै घरबारीमा लघुसिंचाइ समेत हुनेछ ।

५.२.४. सिंचाइ योजनाहरू

वडा स्तर र नगरपालिका स्तरमा आयोजना गरिएको योजना तर्जुमा गोष्ठीहरूबाट टीकापुर नगरपालिकामा जम्मा १२३ वटा बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू तर्जुमा भएको छ । टीकापुर नगरपालिकाका सबै खेतियोग्य जमिनहरूमा रानी जमरा सिंचाइ आयोजनाबाट नहर/कुलो सिंचाइ सेवा पुर्याउने लक्ष्य अनुसार हाल

निर्माण कार्य भैरहेकोले यस गुरुयोजना अन्तर्गत कुनै पनि नहर/कुलो सिंचाइ योजना तर्जुमा गरिएको छैन । नगरपालिका क्षेत्र भित्र कुलो सिंचाइ सुविधा विशेष कठिन रहेका क्षेत्रहरूका लागि वैकल्पिक तथा परिपुरक सिंचाइ सेवाको रूपमा जम्मा १२३ वटा बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ जसबाट ३९०७३ रोपनी (१९८८ हेक्टर) जमीनमा सिंचाइ सेवा पुग्नेछ र ३६९८ घरधुरीहरू प्रत्यक्ष लाभान्वित हुनेछन । उक्त १२३ वटा बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरूको लागत रु ६ करोड ७ लाख १० हजार अनुमान गरिएको छ । तर्जुमा भएका सिंचाइ योजनाहरूको वडागत विवरण तालिका-३९ र प्राथमिकताक्रम अनुसारको सूची अनुसूची-८ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- ३९: तर्जुमा भएका वडागत रूपमा सिंचाइ योजनाहरूको (परम्परागत र लघु) विवरण

वडा नं.	तर्जुमा भएका सिंचाइ योजना विवरण							
	नयाँ योजना				मर्मत सम्भार/पुननिर्माण/सेवा बिस्तार			
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	सिंचित क्षेत्र (रोपनी)	अनुमानित लागत (ने.रु.)	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	सिंचित क्षेत्र (रोपनी)	अनुमानित लागत (ने.रु.)
परम्परागत सिंचाइ (नहर/कुलो) योजना								
जम्मा	०	०	०	०	०	०	०	०
लघुसिंचाइ (बोरिङ्ग) योजना								
१	११	३४२	७६११	१५,३४०				
२	३१	१५४७	५२२९	९,८८०				
३	१२	८५	१९७१	४,२९०				
४	१९	२३९	२०७६	४,०३०				
५	१३	२५७	२७६८	६,२४०				
६	७	३७९	९१४५	६,११०				
७	१४	४६६	५१५१	७,८००				
८	८	३२०	४१९५	५,५९०				
९	८	६३	९२७	१,४३०				
जम्मा	१२३	३,६९८	३९०७३	६०७१०				

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.५. स्रोत संरक्षण तथा वातावरण संरक्षण योजनाहरू

यस नगरपालिकामा जमरा खोला, पथरिया नदि र मोहना नदि र यीनका शाखा खोलाहरूको कटान, र डुबानबाट हुने क्षति न्यूनीकरण गर्नु पर्ने भएकोले तटबन्ध तथा नदि नियन्त्रण योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ । त्यसैगरी भूमिगत जल सतह घट्दै गएको र पानीको गुणस्तर नराम्रो हुँदै गएकोले ताल तलैया सिमसार आदि संरक्षण, रिचार्ज पोखरी, ताल पोखरी र माछा पोखरीहरूको निर्माण तथा संरक्षण र वृक्षारोपण योजनाहरू तथा जलस्रोत संरक्षण सम्बन्धि योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ । त्यसैगरी यस नगरपालिका क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनकाका कारण तिब्र वर्षा हुने र खेत तथा बस्तीहरू डुबान हुने, पहिरो जाने गरेकोले झरन निकास, ढल निकास, र उच्चा धारा निर्माण, पहिरो नियन्त्रण आदि जोखिमबाट क्षति न्यूनीकरण गर्ने योजनाहरू समेत तर्जुमा गरिएको छ ।

यस नगरपालिकामा जम्मा ८६ वटा जलस्रोत तथा पर्यावरण संरक्षण सम्बन्धि योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छ जस मध्ये ३२ वटा जलवायु अनुकूलन योजना, ८ वटा जोखिम व्यवस्थापन योजना, र ४६ वटा स्रोत संरक्षण योजनाहरू रहेका छन् जसबाट नगरपालिकाका सबै घरधुरीहरू लाभान्वित हुनेछन् । उक्त तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको लागि रु ३५ करोड ६२ लाख ६८ हजार अनुमान गरिएको छ । उक्त वातावरण

तथा पर्यावरण क्षेत्रका तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको वडागत विवरण तलको तालिका-४० मा र थप प्राथमिकता क्रम अनुसारको सुची अनुसूची-१० मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- ४०: वातावरण तथा पर्यावरण सम्बन्धि तर्जुमा गरिएका योजनाहरू

वडा नं.	प्रस्तावित वातावरण तथा पर्यावरण क्षेत्र योजना विवरण								
	जलवायु अनुकूलन			जोखिम व्यवस्थापन			स्रोत संरक्षण		
	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)'०००	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)'०००	योजना संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.)'०००
१	५	२२२२	४५६००				१५	२५२४	१२४००
२	२	१६६९	२८९०८				५	२६३८	१९००
३	३	६८४	२५२००				२	२३०	८००
४	४	१८३	१५६००				२	६०	७२००
५	२	७७	४००००				७	२०६	४६००
६	७	२३७	२०८८०	२	८५	२८८०	५	२०६	१८०००
७	१	१०२	३००००	३	१५१	५२८०	४	२०२	१६००
८	५	२६०	५२८००	३	१५०	२८८०	१	३०	२०००
९	३	५८०	३६२४०				५	७००	१५००
जम्मा	३२	६०१४	२९५२२८	८	३८६	११०४०	४६	६,७९६	५००००

स्रोत: जलउपयोग गुरुयोजना, वडा तथा नगरपालिका स्तरिय योजना तर्जुमा गोष्ठी, २०८०

५.२.६. जलउर्जा सम्बन्धि योजनाहरू

टीकापुर नगरपालिकामा स्थानीय स्तरमा उत्पादन गर्न सकिने वा उपयोग गर्न सकिने जलउर्जा योजनाहरू उपयुक्त नदेखिएकोले यस्ता योजनाहरू तर्जुमा गरिएको छैन । नगरपालिकाका सबै बस्तीहरूमा नवीकरणीय विद्युत उर्जाको पहुँच पुराउनको लागि यस नगरपालिकाले राष्ट्रिय विद्युत ग्रिडबाट ग्रामिण विद्युत सहकारी संस्था मार्फत विद्युत वितरण सेवा सञ्चालन गरेको छ ।

अध्याय-६: गुरुयोजना कार्यान्वयन, बजारीकरण र अद्यावधिक

६.१. गुरुयोजनामा लगानीका लागि अल्प/मध्यम/दीर्घकालीन योजना

जलउपयोग गुरुयोजना निर्माणको क्रममा बस्ती तथा समुदाय स्तरबाट सहभागितात्मक ढंगबाट सङ्कलन गरिएका सूचनाहरूको वडास्तरमा प्रमाणीकरण गरी सबै क्षेत्रगत योजनाहरूको प्राथमिकीकरण गरिएको र नगरपालिका स्तरमा गरिएको तथ्याङ्क प्रमाणीकरण र योजना तर्जुमा गोष्ठीबाट योजनाहरूको अझ प्राथमिकीकरण परिष्कृत भएको छ । नगरपालिका भित्रका शाखा/उप-शाखाका प्रतिनिधिहरू, सबै वडाका वडा जनप्रतिनिधिहरू, स्थानीय समाजसेवी, बडघरहरू, बुद्धिजीविहरू र नगरकार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको सहभागिताले जलउपयोग गुरुयोजनाको योजना तर्जुमा कार्यलाई विस्तृत सहभागितात्मक र उच्च प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुगेको थियो ।

जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रभावकारी रूपमा समुदायको अपेक्षा अनुसार कार्यान्वयनका लागि नगरपालिकाले हालको जल स्रोतको उपयोग तथा व्यवस्थापनको स्थिति विश्लेषण गर्नुका साथै दिगो विकासको बाटोमा आफ्नो लक्ष्य यकिन गरि समुदायको आवश्यकताका आधारमा समावेशी प्राथमिकता निर्धारण गरि तर्जुमा लक्ष्य हासील गर्नका लागि तर्जुमा गरिएका योजनाहरूलाई अल्पकालिन, मध्यम कालिन र दीर्घकालीन रूपमा बिभाजन गरिएकोछ । साथै नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि आफ्नो आन्तरिक तथा बाह्य लगानीका श्रोतहरू जुटाउनका लागि प्रदेश सरकार, संघिय सरकार, र विकास साझेदार दातृनिकायहरूसँग प्रभावकारी समन्वय गर्ने नीति लिनेछ । टीकापुर नगरपालिकाले प्रक्षेपण गरेका अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन लक्ष्यहरूलाई तल चर्चा गरिएको छ ।

खानेपानी सेवा:

खानेपानी सेवास्तर	लक्ष्य: % जनसंख्यालाई सेवास्तरको खानेपानी सुविधा पुर्याउने		
	अल्पकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२५ सम्म)	मध्यकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२७ सम्म)	दीर्घकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०३० सम्म)
न्यून खानेपानी सेवास्तर			
आधारभूत खानेपानी सेवास्तर	२५%	२०%	
मध्यम खानेपानी सेवास्तर	२०%	५०%	५०%
उच्च खानेपानी सेवास्तर	५%	३०%	५०%

सरसफाइ क्षेत्र लक्ष्य:

सरसफाइ सेवास्तर	लक्ष्य: % जनसंख्यालाई सेवास्तरको सरसफाइ सुविधा पुर्याउने		
	अल्पकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२५ सम्म)	मध्यकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२७ सम्म)	दीर्घकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०३० सम्म)
सबै घरमा शौचालयको सुनिश्चितता	९०%	१००%	१००%
सबै संघ संस्था तथा प्रमुख सार्वजनिक स्थलमा शौचालय निर्माण	४०%	८०%	९५%

पूर्ण सरसफाई उन्मुख घर	४०%	१००%	१००%
सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवहार अनुगमन	४०%	१००%	१००%
दिसा जन्य लेदो व्यवस्थापन	नीति निर्माण, प्रशोधन केन्द्र निर्माण	सङ्कलन, सुरक्षित ओसार पसार तथा सुरक्षित व्यवस्थापन	सङ्कलन, सुरक्षित ओसार पसार तथा सुरक्षित व्यवस्थापन
पालिका स्तरमा उत्सर्जन हुने ठोस फोहोर व्यवस्थापन	प्रशोधन केन्द्र निर्माण,सङ्कलन, सुरक्षित ओसार पसार तथा व्यवस्थापन	सङ्कलन, सुरक्षित ओसार पसार तथा व्यवस्थापन	सङ्कलन, सुरक्षित ओसार पसार तथा व्यवस्थापन

सिंचाइ क्षेत्र लक्ष्य:

सिंचाइ सेवास्तर	लक्ष्य: % जनसंख्यालाई सेवा पुर्याउने		
	अल्पकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२५ सम्म)	मध्यकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२७ सम्म)	दीर्घकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०३० सम्म)
कुलो सिंचाइ सुविधा	५०%	८०%	९५%
लघुसिंचाइ (डीप बोरिङ्ग)	३०%	५०%	५०%

वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण क्षेत्र लक्ष्य:

वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण सेवास्तर	लक्ष्य: % जनसंख्यालाई सेवा पुर्याउने		
	अल्पकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२५ सम्म)	मध्यकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०२७ सम्म)	दीर्घकालीन लक्ष्य (सन् २०२३-२०३० सम्म)
स्रोत संरक्षण तथा पुनर्भरण	३०%	८०%	९०%
नदि नियन्त्रण तटबन्ध	३०%	६०%	८०%
जोखिम न्यूनीकरण तथा निकास	२५%	६०%	८०%

माथि उल्लेख गरिए अनुसारका अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि नगरपालिकाले थप छलफल र निर्णय अनुसार हरेक वर्ष जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयनका लागि वडा तथा नगरपालिकाबाट हुने लगानी र अन्य कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने निकायहरूबाट हुने लगानीको प्रक्षेपण गर्नुका साथै स्थानीय तहको वार्षिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा योजना तथा कार्यक्रमहरू समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नेछ। साथै जलउपयोग गुरुयोजनाका क्षेत्रगत योजनाहरू कति कार्यान्वयन भए र सेवास्तर कुन अवस्थामा पुगेको छ भन्ने मापन गर्नको लागि तथ्याङ्क अद्यावधिक गरि विश्लेषण गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नेछ।

यसका अतिरिक्त जलउपयोग गुरुयोजनाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनका लागि आवश्यक लगानी नीति तथा कार्यविधि/निर्देशिका नगरपालिकाले निर्माण गर्नेछ र त्यसको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक मानव संसाधन सहितको संयन्त्रको विकास गर्नेछ। त्यो संयन्त्रले अन्य क्षेत्रगत संयन्त्रहरूसँग समन्वय, सहकार्य र जलउपयोग गुरुयोजनाको प्राथमिकता क्रममा रहेका योजना तथा क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन र व्यवस्थापनका लागि एकीकृत रूपमा वार्षिक योजना तर्जुमा, लगानीका लागि समन्वय, अनुगमन, समीक्षा, र प्रकासन गर्नेछ।

६.२. पहिलो आ.व. मा कार्यान्वयन हुने योजनाहरू

टीकापुर नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनाको पहिलो वर्षका लागि २ वटा खानेपानी योजना, २ वटा सरसफाइ योजना, ३० वटा बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू, र २० वटा वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नका लागि छनौट गरेको छ । पहिलो आ.व. २०८०/८१ मा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरि तर्जुमा गरिएका योजनाहरूको विवरण तलको तालिका-४१ देखि ४४ मा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका- ४१: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरू

क्र.स	योजनाको नाम	वडा नं	लाभान्वित घरधुरी संख्या	प्रस्तावित टोलहरू	अनुमानित लागत (ने.रु.'०००)	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी	सहयोगी निकाय
१	टीकापुर साना सहरी खानेपानी योजना (सेवा विस्तार)	१,२,३	४७७०	विद्यमान योजना क्षेत्रबाट विस्तार गर्ने नयाँ टोलहरू: वडा नं. १ को एकता नगर, बिशाल नगर, शिव नगर, चमिली पुर, गणेशपुर, एकतापुर, शक्ति नगर, भूपू कर्मचारी टोल, भुमि कमैया सिबिर, वडा नं. २ विजयनगर गाउँको रानिकुला टोल, र बन्दीपुर गाउँको मगर टोल र रत्नतिहान टोल, वडा नं. ३ को महालक्ष्मी टोल र पशुपति टोल,	२१९३००	नगरपालिका	
२	नारायणपुर खानेपानी योजना (मर्मत, सेवास्तर वृद्धि र सेवा विस्तार)	६,७	१२८२	विद्यमान योजना क्षेत्रमा मर्मत सुधार गरि मध्यम स्तरको खानेपानी सेवा उपलब्ध गराउने र वडा नं. ६ का निम्न थप टोलहरूमा समेत नयाँ पाइपलाइन विस्तार गरि वडा नं. ६ का सबै टोलहरूमा पाइपलाइन विस्तार गर्ने: भर्तापुर, अम्बासा, भगवानपुर, सीम्रेनी, पर्सेनी थप टोलहरू	८२५३०	नगरपालिका	
जम्मा			६०५२		३०१८३०		

तालिका- ४२: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका सरसफाइ योजनाहरू

क्र. स.	योजनाको नाम	वडा नं.	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत (ने.रु.'०००)	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी	सहयोगी निकाय
१	ठोस फोहोर व्यवस्थापन योजना (घर स्तर बाट फोहोर वर्गीकरण गरि सङ्कलन, प्लास्टिक फोहोरको पुनर्प्रयोग तथा व्यवस्थापन केन्द्र निर्माण)	१ देखि ९	सबै	२१६४१	नगरपालिका	
२	घरधुरी स्तरीय सुरक्षित शौचालय निर्माण तथा पूर्ण सरसफाइ सचेतना कार्यक्रम	१ देखि ९	सबै	२१६४१	नगरपालिका	
जम्मा				४३२८२		

तालिका- ४३: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका बोरिङ्ग लघुसिंचाइ योजनाहरू

क्र.सं.	योजनाको नाम	वडा नं.	टोलको नाम	लाभान्वित घरधुरी संख्या	क्षेत्रफल (रोपनी)	अनुमानित लागत रु '०००	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी	सहयोगी निकाय
१	बेलुवा लघुसिंचाइ योजना	७	बेलुवा टोल	४५	३५९	३९०	नगरपालिका	
२	सुन्दरपुर टोल लघुसिंचाइ योजना	७	सुन्दरपुर टोल	२०	१३३	२६०	नगरपालिका	
३	झंझटपुर लघुसिंचाइ योजना	५	चन्द्रसुर्य टोल, शिवगंगा टोल	१५	१३३	३९०	नगरपालिका	
४	दिब्बिपुर लघुसिंचाइ योजना	७	दिब्बिपुर टोल	१८	३०६	३९०	नगरपालिका	
५	पुरेना लघुसिंचाइ योजना	४	रर्चना टोल	२०	१६०	३९०	नगरपालिका	
६	गणेशपुर लघुसिंचाइ योजना	१	गणेशपुर	३४	१२९३	२८६०	नगरपालिका	
७	बौनिया लघुसिंचाइ योजना	९	बौनिया	२०	२६०	३९०	नगरपालिका	
८	प्रतिपुर लघुसिंचाइ योजना	७	प्रतिपुर टोल	४०	३९९	६५०	नगरपालिका	
९	टीकापुर नगरपालिका टोल लघुसिंचाइ योजना	२	टीकापुर नगरपालिका टोल	२६०	२९३	७८०	नगरपालिका	
१०	मुक्त कमैया लघुसिंचाइ योजना	१	४ नम्बर टोल	४४	६६७	९१०	नगरपालिका	

११	कालिमाटी लघुसिंचाइ योजना	८	कालिमाटी	५०	४६६	६५०	नगरपालिका
१२	भूपू कर्मचारी लघुसिंचाइ योजना	१	भूपू कर्मचारी टोल	३०	४०२	७८०	नगरपालिका
१३	भर्तापुर लघुसिंचाइ योजना	६	भर्तापुर टोल	३२	९३२	६५०	नगरपालिका
१४	एकता लघुसिंचाइ योजना	९	एकता टोल	३	४०	१३०	नगरपालिका
१५	घटुवा लघुसिंचाइ योजना	४	प्रगति टोल	१०	५३	१३०	नगरपालिका
१६	बेलुवा बोझि लघुसिंचाइ योजना	६	बेलुवा बोझि टोल	३०	९५९	६५०	नगरपालिका
१७	ज्ञानी लघुसिंचाइ योजना	४	ज्ञानी टोल	१०	५३	१३०	नगरपालिका
१८	झाग्रहुवा लघुसिंचाइ योजना	४	जुम्ली टोल	८	५३	१३०	नगरपालिका
१९	लक्ष्मी लघुसिंचाइ योजना	४	लक्ष्मी टोल	१०	८०	१३०	नगरपालिका
२०	रचना लघुसिंचाइ योजना	४	रचना टोल	१२	१०६	२६०	नगरपालिका
२१	काठमांडू लघुसिंचाइ योजना	४	डीहुवा टोल	७	१२०	२६०	नगरपालिका
२२	झाग्रहौवा लघुसिंचाइ योजना	४	उत्तर टोल	१०	२२६	३९०	नगरपालिका
२३	उत्तर लघुसिंचाइ योजना	४	उत्तर टोल	५	६७	१३०	नगरपालिका
२४	जमर पुर्वा लघुसिंचाइ योजना	४	जानकी टोल	१७	५३	१३०	नगरपालिका
२५	कर्मी डाडा लघुसिंचाइ योजना	५	किर्मी डाडा टोल	३५	३३३	५२०	नगरपालिका
२६	चितिया लघुसिंचाइ योजना	४	सम्झना टोल	१५	१६०	१३०	नगरपालिका
२७	बिस्टन टोल लघुसिंचाइ योजना	२	बीस्तन टोल	३१	२२७	५२०	नगरपालिका
२८	शिवकाली टोल लघुसिंचाइ योजना	२	जनजागरण टोल	५६	२४०	५२०	नगरपालिका
२९	बर्दादिबी टोल लघुसिंचाइ योजना	२	बिर्ता देवी टोल	६४	६७	१३०	नगरपालिका
३०	रानीकुल टोल लघुसिंचाइ योजना	२	रनिकुला टोल	३२	८०	३९०	नगरपालिका
	जम्मा			९८३	८७२०	१४१७०	

तालिका- ४४: पहिलो वर्षमा कार्यान्वयन शुरु गर्ने गरी तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा स्रोत संरक्षण योजनाहरू

क्र.सं.	योजनाको नाम	वडा नं.	प्रस्तावित सेवा क्षेत्र	लाभान्वित घरधुरी संख्या	अनुमानित लागत रु '०००	कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी	सहयोगी निकाय
१	जमरा ज्ञानी कुलोको आउट लेट तटबन्धन	१	शिव नगर टोल	२८६	१२०००	नगरपालिका	
२	ओखरपुर जाने बाटो झरनमा तटबन्धन	१	डीहुवा टोल	४८	४८००	नगरपालिका	
३	जीवनज्योति बोर्डिंग स्कुल नजिकै पहिरो नियन्त्रण	१	अम्बसा टोल	४०	२४००	नगरपालिका	
४	आम्बासा मुन्ना लालको घर नजिकै झरन कटान नियन्त्रण	२	अम्बसा टोल	४०	२४००	नगरपालिका	
५	जनसक्ति बिजय नगर वृक्षारोपण	१	विजयनगर टोल	२१८	३००	नगरपालिका	
६	शिवनगर जमरा -बिजयनगर रानिकुला तटबन्धन (२ कि.मि.)	२	बिजय नगर, शक्ति नगर, चमेलिपुर, शिव नगर	९३०	१२०००	नगरपालिका	
७	बिपी निकुन्ज सामुदायीक वन नजिकै तटबन्धन	३	भर्तापुर्	६०	१२०००	नगरपालिका	
८	बन्दैया नाला तटबन्धन	१	शिव शक्ति टोल, आदर्श नगर टोल	८५	४८००	नगरपालिका	
९	बेलुवा, दिब्बिपुर, प्रतिपुर घाट तटबन्धन	१	बेलुवा, दिब्बिपुर,	१०२	३००००	नगरपालिका	
१०	रानीकुलो तटबन्धन	१	झुंगा खक्रौला	९०	२४०	नगरपालिका	
११	राम डाडा कर्णाली तटबन्धन	१	अर्नुवा टोल	५०	७२००	नगरपालिका	
१२	बेलुवा देखि काला कुन्ता वृक्षारोपण तथा तटबन्धन	२	बेलुवा टोल	४५	३००	नगरपालिका	
१३	जमरा नदि तटबन्धन	२	जानकी टोल	४४	७२००	नगरपालिका	
१४	सेती मैया चौधरी मावि वृक्षारोपण	२	झुंगा टोल	१७०	३००	नगरपालिका	
१५	जमरा, शंकरपुर, कटानपुर, पुछारी, घिया	२	शंकरपुर, कटानपुर, पुछारी, घिया	४३५	१२०००	नगरपालिका	

	कटान नियन्त्रण						
१६	नारायणपुर सुन्सुनिया नालामा तार जाली	४	नारायणपुर	४५	२४००	नगरपालिका	
१७	रानिकुला तटबन्धन	१	उर्दिपुर, झन्झटपुर, बंगलापुर, मनिकापुर, बसन्ता, सीम्रेनी	४०	१००००	नगरपालिका	
१८	टीकापुर वन वृक्षारोपण	२	टीकापुर वन संरक्षण समिति	३२	३००	नगरपालिका	
१९	रानिकुला, राजिपुर फारलाइन, मिलन चोक टोल हुँदै उर्दिपुर सम्म तटबन्धन	२	रानीकुला, राजिपुर फारलाइन, मिलन चोक टोल	२७८	२८६०८	नगरपालिका	
२०	श्रीलंका कर्णाली नदि तटबन्धन	२	श्रीलंका टोल	४५	१६८००	नगरपालिका	
	जम्मा			३०८३	१६६०४८		

६.३. बजारीकरण रणनीति तथा सरोकारवालाहरूको पहिचान

टीकापुर नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजना तयार भए पश्चात उच्च प्राथमिकतामा परेका योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नका लागि लगानीको खोजी तथा कार्यरत विकास साझेदारहरूसँग योजना बाँडफाँट गरी योजना कार्यान्वयनको लागि सुनिश्चित गर्नेछ । नगरपालिकाले गुरुयोजनाको प्रचारप्रसार गरी कार्यान्वयन गर्न लगानी जुटाउनका लागि नगरपालिकामा जलस्रोत विकासको क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी, गैरसरकारी तथा विकास साझेदार संघसंस्थाहरूसँग छलफल गरी सबैले जलउपयोग गुरुयोजनाको अवधारणा र प्राथमिकतालाई अवलम्बन गर्ने निर्णय गर्नेछन्। गुरुयोजना कार्यान्वयनका लागि तपसिलका रणनीति अपनाईने छन र यसका लागि सम्बन्धित समितिहरूलाई अझ सशक्त बनाइने छ ।

- टीकापुर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजनाको सूचना प्रवाहको लागि यस नगरपालिकाको वेबसाइटमा जलउपयोग गुरुयोजनाको अवधारणा, लक्ष्य, रणनीति र प्राथमिकतामा परेका योजनाहरूको विवरण आकर्षक रूपमा राखी उक्त योजनाहरूको कार्यान्वयन अवस्थाको मासिक रूपमा अद्यावधिक गर्ने नीति लिइनेछ ।
- नगरपालिकाले तयार गरेको गुरुयोजनाको प्रचारप्रसार गरी सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारका जलस्रोत विकास सम्बद्ध मन्त्रालयहरू, विभागहरू, डिभिजन कार्यालयहरू, क्षेत्रिय आयोजनाहरूसँग लगानी सहकार्यका लागि समन्वय गर्ने नीति लिइनेछ ।
- नगरपालिकास्तरका सरोकारवाला साझेदारहरूको आवश्यकता अनुसार समन्वय बैठक र अन्तक्रियाहरू आयोजना गरी नगरपालिकाको गुरुयोजनाको प्राथमिकता अनुसारका योजना, यसका अवधारणा तथा रणनीति बमोजिम नयाँ योजनाहरू छनौट गर्ने तथा लगानी गर्ने प्रतिवद्धता सहितका कार्यक्रमहरू गर्ने नीति लिइनेछ ।
- नगरपालिकास्तरमा जलउपयोग गुरुयोजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, रणनीति, तथा योजनाहरूको प्रचार प्रसार तथा समीक्षा गर्ने तथा जलस्रोत क्षेत्रमा कार्यगर्ने सरोकारवालाहरूलाई गुरुयोजनाले तर्जुमा गरेका योजनामा लगानी गर्न प्रेरित गराउने जस्ता क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने नीति लिइनेछ ।
- जलउपयोग गुरुयोजनाको तथ्याङ्क अनुसारका जलस्रोतहरूको लगत, मूल-मुहान स्रोतको संरक्षण, सम्भाव्य उपयोग र लगानी सम्भावना सहितको अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरू समय-समयमा सरोकारवालाहरू माझ सञ्चालन गर्ने नीति लिइनेछ ।
- क्षेत्रगत योजनाहरूमा लगानी सम्बन्धी दोहोरोपना हटाउन र नगरपालिकाले प्राथमिकतामा राखेका जलस्रोत योजनाहरूमा लगानी केन्द्रित गर्न नगरपालिकाको वार्षिक योजना तर्जुमा पूर्व विषयगत समितिका बैठकहरू मार्फत आगामी वर्षका योजना तथा कार्यक्रमहरू सरोकारवालाहरूसँगको उपलब्ध बजेट तथा सहकार्यका क्षेत्र अनुसार जलउपयोग गुरुयोजनामा प्राथमिकतामा रहेका योजनाहरू मध्येबाट बाँडफाँट गरी वार्षिक बजेट तथा कार्ययोजना बनाउने नीति लिइनेछ ।

टीकापुर नगरपालिकामा गुरुयोजना कार्यान्वयनको पहिलो वर्षमा जलस्रोत विकास क्षेत्रमा लगानी सहयोग गर्न सम्भाव्यता भएका मुख्यतया देहायका निकायहरू रहेका छन् ।

१. प्रदेश सरकार
२. सङ्घीय सरकार
३. विकास साझेदार दातृनिकायहरू

नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनामा तर्जुमा भएका योजनाहरूमा सहकार्य गर्ने वा लगानी गर्ने सरोकारवालाहरूको पहिचान गर्नको लागि देहायको चित्रलाई ध्यानमा राखी नगरपालिकाले लगानी गर्ने सरोकारवालाहरूको खोजि गर्नेछ ।

चित्र -७: जलस्रोत संरक्षण तथा जलउपयोग क्षेत्रका सरोकारवाला पहिचान चित्र

साथै पहिलो वर्षमा कार्यान्वयनका लागि तर्जुमा भएका जलस्रोत योजनाहरू हाल पहिचान भएका निकायहरूबाट मात्र लगानी सम्भव हुने नदेखिएकोले सरकारी निकाय, विकास साझेदार, गैरसरकारी संस्थाहरू र निजि क्षेत्रहरूलाई टीकापुर नगरपालिकाको जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनमा लगानी सहकार्य गर्नको लागि अनुरोध छ ।

तालिका- ४५: जल उपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न लगानी सहकार्य गर्ने सम्भावित सरोकारवालाहरू

सरोकारवाला संस्थाको नाम	क्रियाकलापको प्रकार	सम्भावित कार्य क्षेत्र (वडा/भुगोल)	निकाय /संस्थाको आर्थिक स्रोत (दातृ संस्था)	भविष्यमा सहकार्य हुन सक्ने क्षेत्र
युएसएआइडी, कर्णाली जल परियोजना	जलस्रोत व्यवस्थापन	नगरपालिकाका सबै वडाहरू	युएसएआइडी	खानेपानी, बहुउपयोगी योजना, स्रोत संरक्षण, नीति निर्माण सहयोग, क्षमता विकास क्रियाकलाप, सरसफाइ/स्वच्छता, दिसाजन्य लेदो प्रशोधन तथा व्यवस्थापन, सुशासन
प्रदेश सरकार, खानेपानी डिभिजन कार्यालय	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता	नगरपालिकाका सबै वडाहरू	प्रदेश सरकार	खानेपानी, सरसफाइ, स्वच्छता, खानेपानी प्रशोधन प्रणाली निर्माण
खानेपानी विभाग, सङ्घीय खानेपानी आयोजना कार्यालय	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता	नगरपालिकाका सबै वडाहरू	सङ्घीय सरकार, खानेपानी विभाग	खानेपानी, सरसफाइ, स्वच्छता, खानेपानी प्रशोधन प्रणाली निर्माण
वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र	जल उर्जा	नगरपालिकाका सबै वडाहरू	नेपाल सरकार, बहु राष्ट्रिय सहयोग	लघु/साना जलविद्युत, सुधारिएको घट्ट, परम्परागत घट्ट, नयाँ, मर्मत विस्तार, क्षमता अभिवृद्धि, मर्मत सेवा केन्द्र स्थापना, अनुसन्धान, अध्ययन
वन तथा भूसंरक्षण विभाग	वातावरण तथा पर्यावरण संरक्षण	नगरपालिकाका सबै वडाहरू	सङ्घीय सरकार, वन तथा भूसंरक्षण विभाग	वन संरक्षण, पहिरो नियन्त्रण, नदि नियन्त्रण, नर्सरी
सिंचाइ विभाग	सिंचाइ	नगरपालिकाका सबै वडाहरू	सङ्घीय सरकार, सिंचाइ विभाग	परम्परागत सिंचाइ, लघु सिंचाइ
विकास साझेदारहरू र गैर सरकारी संस्थाहरू	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विद्यालय वास, स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरण	नगरपालिकाका सबै वडाहरू	विकास साझेदारहरू	खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विद्यालय वास, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि कार्यक्रम, समावेशी कार्यक्रम, जनचेतना, स्वास्थ्य

६.४. जलाधार/उप-जलाधार क्षेत्र व्यवस्थापन रणनीति

टीकापुर नगरपालिकाले यस नगरपालिका क्षेत्र भित्रका जलाधार र उप-जलाधार संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि तपसील अनुसारका रणनीतिहरू अपनाउने छ ।

- नदी प्रणालीको विभिन्न तहको समन्वयमा एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन सम्बन्धि थप नीति तथा योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।
- यस नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका सबै सिमसार, ताल तलैयाहरू र सार्वजनिक पोखरीहरूलाई संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिनेछ ।
- यस नगरपालिकाको जलचर एवं जलीय जैविक विविधता संरक्षण ऐन, २०७६ अनुसार जलचर एवं जलीय जैविक विविधता संरक्षणका लागि यस्ता विशेष क्षेत्रमा जलस्रोत संरक्षण तथा व्यवस्थापन गरिनेछ । यस अन्तर्गत नेपालको लोपोन्मुख जातिमा पर्ने डल्फिन संरक्षण गरिने साथै सो को प्रचार प्रसारका लागि आवश्यक अभियान समेत चलाइनेछ ।
- पानी गुणस्तर र फोहोर पानी बिसर्जनका लागि आवश्यक मापदण्ड, निर्देशिका निर्माण गरिनेछ ।
- नगरमा रहेका उद्योग एवं अन्य व्यवसायबाट निष्काशन हुने फोहोर पानीहरू जलस्रोतमा मिसाउने कार्यलाई निरुत्साहित बनाउन आवश्यक दण्ड सजाय सहितको निर्देशिकाहरू विकास गरिनेछ ।
- नगरमा रहेका नदी, खोला, जलाधार, पोखरीहरूको भौगोलिक सूचना प्रणाली (जीआइएस) को माध्यमद्वारा नक्साकन तयार गरिनेछ ।
- जलाधार संरक्षण र सम्बर्धन गर्न सार्वजनिक र निजी जग्गामा जल पुनर्भरणका विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
- जलस्रोत विकास र व्यवस्थापन समग्रमा, व्यवस्थित ढंगले, एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको आधारमा विकास गरिने छ ।
- जलस्रोत विकास र व्यवस्थापनमा आर्थिक दक्षता तथा सामाजिक समानतालाई प्राथमिकता दिइने छ ।
- जलसम्पदाहरूको दीगो संरक्षणमा समुदायको सहभागितालाई बढावा दिइने तथा संस्थागत क्षमता र समन्वय वृद्धि गरिने । साथै जलस्रोतको संरक्षण र सम्बर्धन गर्नका लागि आवश्यक जनचेतनाका कार्यक्रमहरू, तालिम, गोष्ठी, सेमिनारहरू समय समयमा गरिने छ ।
- टीकापुर नगरपालिकाको वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन, २०७७ तथा टीकापुर नगरपालिको सक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय

परिक्षण कार्यविधि, २०७७ अनुसार कुनै पनि ठुला संरचनाहरू निर्माण गर्दा वातावरण प्रभाव मूल्यांकन अनिवार्य रूपमा लागु गरिने छ ।

- सबै स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूको जलाधार संरक्षण सम्बन्धि साझा बुझाई निर्माण गर्न ज्ञान, सीप तथा सिकाईहरू आदानप्रदान गर्ने तथा स्थानीय समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।
- नगरपालिकामा सक्रिय बहु-सरोकारवाला निकायहरू जस्तै; सामुदायीक वन उपभोक्ता समुहहरू, कृषि समुहहरू, जलस्रोत उपयोगका सिंचाइ, खानेपानी समूहहरू, धार्मिक तथा पर्यटकीय संरक्षण समुहहरू आदिसँग समन्वय, सहकार्य र साझेदारी गर्ने र जलाधार संरक्षणका क्रियाकलापहरूलाई स्थानीय समुदायको आयमुलक/जीविकोपार्जनका गतिविधिसँग जोडी वातावरणरणमैत्री र संरक्षणमुखी बनाइने छ ।
- सबै वडा र नगरपालिकाबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी तथा प्राविधिक जनशक्ति/क्षेत्रगत जानकार नागरिक सहितको स्थानीय जलस्रोत संरक्षण तथा सम्पदा समिति गठन गरिने छ । साथै आवश्यकता देखिएमा वडास्तरीय/वडा विशेष सम्पदा समिति पनि गठन गरिनेछ ।
- ऐतिहासिक तथा धार्मिक महत्व बोकेका मठ मन्दिरको संरक्षण कार्यहरू सञ्चालन गरिनुका साथै नगरभित्र रहेका तालतलैया, सिमसार तथा ऐतिहासिक क्षेत्र/स्थानहरूको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी नगरको सौन्दर्यता कायम गरिनेछ ।
- यस जलाधार क्षेत्रमा प्रभाव पार्ने माथिल्लो तटीय भू-भागमा अवस्थित पालिका र प्रभावित हुने तल्लो तटीय भू-भागमा अवस्थित पालिका र समुदायहरूसँग जलाधार संरक्षणका उपायहरूका बारेमा छलफल गरी साझा सिकाईका आधारमा विभिन्न सहयोगी क्रियाकलापहरू (जलउपयोग गुरुयोजनामा आधारित भइ) सञ्चालन गरिनेछन् । यस अर्तार्गत भूमिगत जलस्रोतको जलसतह वृद्धिका लागि चुरे क्षेत्रमा पुनर्भरण तथा जलस्रोत संरक्षणका लागि माथिल्लो जलाधार क्षेत्रका पालिकाहरू सँग छलफल, समन्वय तथा सहकार्य समेत गरिनेछ ।

६.५. गुरुयोजना पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक गर्ने संयन्त्र

टीकापुर नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन, पुनरावलोकन तथा अद्यावधिक गर्नका लागि नगरपालिका र वडाको निर्णय गर्ने र अनुगमन तथा समीक्षा गर्ने र संरचनाहरूमा सुधार तथा समितिहरूलाई थप सक्रिय बनाइ देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्नेछ ।

- नगर कार्यपालिकाले यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको लागि संस्थागत संरचनाहरूको विस्तार गर्ने र जलस्रोत/खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिहरूलाई थप सक्रिय बनाउने कार्य गर्नेछ । यसरी नगर कार्यपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनका लागि

यस गुरुयोजनाले परिकल्पना गरेको संस्थागत संरचनाहरूको विस्तार गरी सबैलाई जिम्मेवारी दिने कार्य गर्नेछ ।

- नगर कार्यपालिकाले नगरपालिका स्तरमा यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको अनुगमन, समिक्षा, पुनरावलोकन, गुरुयोजना अद्यावधिक सम्बन्धी निर्णयहरू गर्नेछ ।
- नगर कार्यपालिकाले नगरपालिका अन्तर्गतका समिति र उपसमितिहरूलाई यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनका विभिन्न विषयहरू जस्तै खानेपानी, सिंचाइ, वातावरण तथा पर्यावरण, जलस्रोत तथा जलचर जैविक संरक्षण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा जोखिम न्यूनीकरण, लैङ्गिक तथा समावेशी, सुशासन आदिमा अनुगमन गरी सुझावको लागि जिम्मेवारी दिनेछ ।
- नगरपालिका स्तरीय जलस्रोत/खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिले यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको अनुगमन गरी सुझाव दिनेछ । जस अन्तर्गत जलस्रोत सेवा सञ्चालन व्यवस्थापनको अवस्था, खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण, खानेपानी सेवा स्तर उन्नति, लैङ्गिक समानता तथा समाजिक समावेशीकरण रणनीति कार्यान्वयनको अवस्था, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागिता र खानेपानीमा पहुँच आदिको स्थलगत अनुगमन तथा तथ्याङ्क विश्लेषण गरी सुझाव दिनेछ । यस समितिले मासिक रूपमा अनुगमन गरी निर्देशन/सुझाव दिनेछ ।
- वडा स्तरीय जलस्रोत/खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिले यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको अवस्था प्रत्येक महिनामा अनुगमन गरी सुझाव दिनेछ ।
- टोल सरसफाइ समितिलाई सक्रिय बनाई यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्दा समावेशी र कोहि पनि नछुट्ने परिकल्पना गरे अनुसारको भए नभएको अनुगमन गरी समावेशी अवस्था सुनिश्चित गर्न सुझाव दिनेछ ।
- नगरपालिका र वडास्तरका समिति र उपसमितिहरूको संरचनाहरूलाई थप समावेशी बनाइनेछ ।

नगरपालिकाले यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्नको लागि नगरपालिका र वडा कार्यालयको प्राविधिक कार्य गर्ने संरचनाहरूको विस्तार गरी देहाय बमोजिमका प्राविधिक कार्यहरू गर्नेछ ।

- नगरपालिकामा जलस्रोतको प्राविधिक कार्य गर्नको लागि स्वाथ्य शाखालाई विस्तार गरी पानी परीक्षण प्रयोगशाला सहितको जलस्रोत शाखामा क्षमता विस्तार गरिने छ ।
- नगरपालिका स्तरीय जलस्रोत शाखाले यस गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न प्राविधिक तथा सामाजिक कार्य एवम् जलस्रोत र आयोजनाबाट वितरित खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण तथा अनुगमन गर्नेछ ।

- साथै वडा कार्यालयहरूमा समेत जलस्रोत इकाई स्थापना गरिनेछ । यस इकाईले सेवा प्रदायक वा उपभोक्ता समितिहरूको क्षमता विकास गरी जलस्रोत आयोजनाहरूमा आयोजना सञ्चालन व्यवस्थापन कार्यविधिको कार्यान्वयन तथा नियमन गर्नेछ ।
- नगरपालिका स्तरमा पानी परीक्षण प्रयोगशाला स्थापना गरी क्षमता विकास गरिनेछ । यस प्रयोगशालाले नियमित पानी परीक्षण तथा खानेपानीको गुणस्तर अनुगमन गरी विश्लेषण प्रस्तुत गरी सुझाव प्रदान गर्नेछ ।

नगरपालिकाले यस गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्नको लागि जलस्रोत सेवा सञ्चालन, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन तथा सेवास्तर उन्नति अवस्था सम्बन्धी तथ्याङ्क अद्यावधिक तथा विश्लेषण गर्ने संरचनाहरूको स्थापना र क्षमता विस्तार गरी देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्नेछ ।

- जलस्रोत सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन तथा सेवास्तर अवस्थाको तथ्याङ्क मासिक रुपमा अद्यावधिक गरी विश्लेषण गर्न "जलस्रोत तथ्याङ्क इकाई" नगरपालिका स्तरमा स्थापना गरिने छ । यो जलस्रोत तथ्याङ्क इकाई नगरपालिका स्तरीय जलस्रोत शाखामा राखिने छ । जलस्रोत सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन तथा सेवास्तर अवस्था विश्लेषण गर्ने कार्य यस इकाईले जलस्रोत शाखा, पानी परीक्षण प्रयोगशाला र सेवा प्रदायकहरूसँगको समन्वयमा तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्ने कार्य गर्नेछ ।
- यस जलस्रोत तथ्याङ्क इकाईले प्रत्येक महिना जलस्रोत/खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिको बैठकमा जलस्रोत सेवा सञ्चालन व्यवस्थापनको अवस्था र उपभोक्ताहरूलाई उपलब्ध गराएको सेवास्तरको अवस्था विश्लेषण गरी प्रस्तुत गर्नेछ ।
- प्रत्येक वर्ष जलस्रोत आयोजनाहरूको "उपभोक्ता सन्तुष्टी सर्भेक्षण" गरी नगरपालिका स्तरीय जलस्रोत/खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिको बैठकमा प्रस्तुत गर्नेछ ।
- जलस्रोत सेवा प्रदायक वा उपभोक्ता समितिहरूको स्व-मुल्यांकन प्रतिवेदन वार्षिक रुपमा सङ्कलन तथा अद्यावधिक गरी प्रत्येक आयोजनाको जलस्रोत सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन अवस्था विश्लेषण गरी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नेछ ।

६.६. गुरुयोजना कार्यान्वयन रणनीति

टीकापुर नगरपालिकाले यस जलउपयोग गुरुयोजना २०८०/८१-२०८४/८५ कार्यान्वयन गर्दा देहाय बमोजिमका रणनीतिहरू अवलम्बन गर्नेछ ।

प्राथमिकतामा आधारित जलस्रोत आयोजना कार्यान्वयन रणनीति: यस नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजनामा तर्जुमा भएका आयोजनाहरूको निर्धारित प्राथमिकता बमोजिम आयोजनाहरूको वार्षिक बजेट विनियोजन तथा कार्यान्वयन गर्ने नीति लिनेछ ।

जलस्रोत आयोजना सञ्चालन तथा व्यवस्थापन रणनीति:

- जलस्रोत आयोजना सञ्चालन व्यवस्थापनको लागि सेवा प्रदायकको क्षमता र अन्य उपलब्ध स्रोतको आधारमा जलस्रोत सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन कार्यविधि लागु गरिनेछ । जलस्रोत सेवा सञ्चालन व्यवस्थापन कार्यविधि अन्तर्गत जलस्रोत आयोजनाहरूको सेवा सञ्चालन व्यवस्थापनका प्रामाणिक सञ्चालन विधिहरू (Standard Operating Procedure) को प्रयोग गरी आयोजनाहरूको सञ्चालन, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन गरिनेछ जस अन्तर्गत जीवनचक्र खर्चको आधारमा जलस्रोत सेवा महशुल निर्धारण, सेवास्तर उन्नति अवस्था, जलस्रोतको क्षमता अनुगमन, पानीको गुणस्तर परीक्षण तथा अनुगमन, निरोधात्मक सम्भार, गुनासो व्यवस्थापन, लेखा व्यवस्थापन, स्वमुल्यांकन आदि समावेश रहनेछ ।

समावेशी जलस्रोत रणनीति:

- निर्धारित लक्ष्य हासिल गर्नको लागि यस गुरुयोजनाका क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन गर्दा सम्भावित जोखिममा रहेका व्यक्तिहरूको आवश्यकतालाई सम्बोधन गरिने छ । यसरी कार्य गर्दा त्यस्ता व्यक्ति र वर्गलाई "कुनै हानी नगर्नुहोस" भन्ने सिद्धान्तलाई पालना गरिने छ ।
- जलस्रोत आयोजनाको सेवा महशुल निर्धारण गर्दा महशुल तिर्न नसक्ने अति विपन्न घरधुरीहरू (महिला वा ज्येष्ठ नागरिक वा अपाङ्गता भएका व्यक्ति घरमुली भएका अति विपन्न घरधुरीहरू समेत) पहिचान गरी उक्त घरधुरीहरूको लागि प्रत्येक वर्ष सहूलियत दरमा महशुल निर्धारण गर्ने नीति लिइनेछ । साथै एक वर्षमा उक्त घरपरिवारको आय वृद्धि गरी महशुल तिर्न सक्ने बनाउनको लागि आयआर्जन मुलक क्रियाकलाप गर्न जलस्रोत सेवा प्रदायक संस्थाले उक्त घरपरिवारहरूलाई सहयोग गर्नेछ ।
- जलस्रोत आयोजनाको सेवास्तर वृद्धि गर्दा कोहि पनि नछुट्ने गरी महिला, पुरुष, बालबालिका, अल्पसंख्यक, पिछडिएका र जोखिममा रहेका जातजाति सबैको लागि सेवा उपलब्ध हुने गरी कार्यक्रम लागु गरिनेछ । आयोजनामा सहभागी गराउनको लागि आयोजना निर्माण र सेवा शुल्कमा यस्ता सिमान्तकृत वर्गहरूलाई विशेष क्षमता अनुसारको सहभागिता वा सरकार वा समुदायले विशेष सहूलियत दिने नीति लिइनेछ ।
- लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, जलवायु अनुकूलन तथा विपद व्यवस्थापन जस्ता अन्तर सम्बन्धित विषयहरूलाई यस गुरुयोजनाको कार्यान्वयनमा अनिवार्य अवलम्बन गरिनेछ ।
- गुरुयोजना कार्यान्वयन एवम् जलस्रोत आयोजना सञ्चालन व्यवस्थापनका प्रत्येक तहका निर्णय प्रक्रियामा महिला, दलित, अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, आदिको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि जलस्रोत रणनीति:

- खानेपानीमा पहुँचको लागि अरुको सहयोग आवश्यक पर्ने अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि अरुको सहयोग आवश्यक पर्ने स्तरीकरणको आधारमा प्राथमिकीकरण गरी पहुँच पुऱ्याउने । रणनीति लिइनेछ ।

- अपाङ्गता भएका घरपरिवारलाई खान र व्यक्तिगत स्वच्छता व्यवहारको लागि पानीमा प्रत्येक सदस्यको बराबर पहुँच हुनु पर्ने कुराको महत्व बारे राम्रो सँग बुझाइ सबै सदस्यहरूलाई पानीको बराबर पहुँच पुऱ्याउनको लागि यस्ता परिवारहरूलाई सहयोग पुऱ्याउने रणनीति लिइनेछ ।
- जलउपयोग गुरुयोजना तर्जुमा/अद्यावधिक गर्दा, जलस्रोत आयोजनाको डीपीआर बनाउँदा, क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम बनाउँदा र कार्यान्वयन गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको स्थानीय संस्थासँगको सहभागितामा गरिने छ ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खान र स्वच्छता व्यवहारमा पानीको पहुँच सुनिश्चित गर्नको लागि सरसफाइ तथा स्वच्छता व्यवहार परिवर्तनका कार्यक्रमहरू नगरपालिकाको पहलमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संस्था र स्थानीय सरकारको सहभागितामा गरिने छ ।
- सामाजिक व्यवहार परिवर्तन संचारलाई समावेशी गराउनको लागि सचेतना र अन्य दृष्टिकोण परिवर्तन गर्ने रणनीतिहरूलाई प्राथमिकताका साथ लागु गरिनेछ ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सरकारी प्रशासनिक सम्बन्धी कार्य र अन्य सहयोगको लागि सामाजिक संस्था र अन्य सहयोगी सेवाहरूको समेत सहयोग लिने रणनीति लिइनेछ ।
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू जो सबै भन्दा सिमान्तकृत हुन्छन उनीहरूको अनुभव र सहभागिता सुनिश्चित गर्न उनीहरूलाई अनुगमन प्रक्रियामा समावेश गर्ने रणनीति लिइनेछ । अनुगमनमा अपाङ्गता भएका महिला र पुरुष दुबैको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने रणनीति लिइनेछ ।

जलस्रोत आयोजना कार्यान्वयन तथा नीति निर्माण रणनीति:

- गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्दा मापदण्ड बनाई लागु गरिनेछ एवम् नियमन गरिनेछ । यसका लागि नगरपालिकाले आवश्यक मापदण्ड, कार्यविधि, ऐन तथा निर्देशिका तयार गरी लागु गर्नेछ ।
- साथै यस गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्नको लागि नगरपालिकाले नगरपालिका र वडास्तरमा आवश्यक संस्थागत संरचना विस्तार तथा क्षमता विकास गर्नेछ । यस रणनीति अनुसारका संस्थागत संरचनाहरू विस्तार गरी जिम्मेवारी दिनेछ ।
- नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको लागि गुरुयोजनाको आधारमा वार्षिक योजना तर्जुमा गरी आवश्यक वार्षिक बजेट विनियोजन गर्नेछ । साथै प्रदेश सरकार, सङ्घीय सरकार र विकास साझेदारहरूसँग यस जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्न सहकार्यका लागि पहल गर्नेछ ।

संस्थागत संरचना निर्माण रणनीति:

टीकापुर नगरपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन गर्नको लागि देहाय अनुसारका संस्थागत संरचना तथा जिम्मेवारी रहने रणनीति लिएको छ ।

- निर्णय गर्ने संस्थागत संरचना: यस नगरपालिकाको नगरकार्यपालिकाले जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयन सम्बन्धी सम्पूर्ण निर्णयहरू गर्नेछ । साथै गुरुयोजना बजारीकरणको प्रमुख जिम्मेवारी समेत नगरकार्यपालिकाको हुनेछ ।

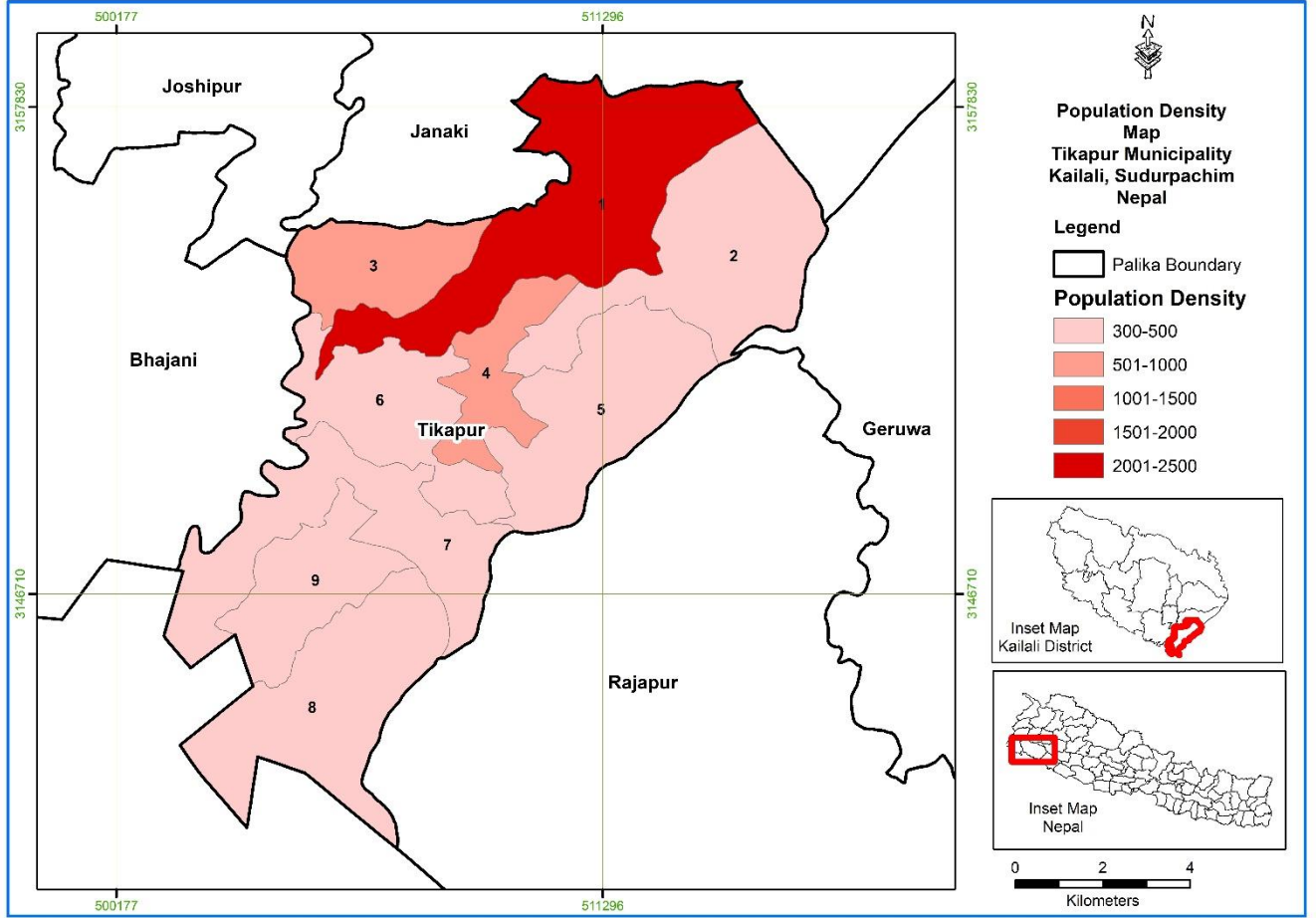
- कार्यान्वयन गर्ने संस्थागत संरचना: जलउपयोग गुरुयोजनाको कार्यान्वयन नगरकार्यपालिका अन्तर्गतको जलस्रोत व्यवस्थापन बोर्ड वा जलस्रोत शाखाले गर्नेछ ।
- अनुगमन गर्ने संस्थागत संरचना: जलउपयोग गुरुयोजना कार्यान्वयनको अनुगमन जलस्रोत/खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिले गर्नेछ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची-१	SA-1: घरधुरी तथा जनसंख्या सम्वन्धि विवरण
	SA-2: भौगोलिक, प्राकृतिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक जानकारी सम्वन्धि विवरण
	SA-3: विद्यमान सहकारि संस्थाहरू सम्वन्धि विवरण
	SA-4: विद्यमान सरोकारवाला संस्थाहरू सम्वन्धि विवरण
	SA-5: स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्वन्धि विवरण
अनुसूची-२	TA-1: पानीका स्रोतहरूको विवरण
अनुसूची-३	SA-6: टोलहरूको सुची
	TA-2: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सुविधास्तर र संरचनागत विवरण फारम
अनुसूची-४	SA-7: विद्यमान खानेपानी योजनाहरूको सामाजिक तथा संस्थागत विवरण फारम
अनुसूची-५	SA-8: विद्यमान कुलो सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-3: विद्यमान कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-9: विद्यमान लघुसिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-4: विद्यमान लघुसिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-10: विद्यमान बहु उपयोगी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-5: विद्यमान बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-11: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-6: विद्यमान वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	SA-12: विद्यमान सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-7: विद्यमान सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	TA-8: विद्यमान लघु जलबिधुत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम

अनुसूची-६	OS-1: निर्माणाधिन जलस्रोत सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	OT-1: निर्माणाधिन खानेपानी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-2: निर्माणाधिन कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-3: निर्माणाधिन लघुसिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-4: निर्माणाधिन बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-5: निर्माणाधिन सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	OT-6: निर्माणाधिन लघु जलबिधुत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-७	PL-1: तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-9: तर्जुमा गरिएका खानेपानी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
	TA-10: तर्जुमा गरिएका सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-८	PL-2: तर्जुमा गरिएका कुलो सिंचाइ योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-11: तर्जुमा गरिएका कुलो सिंचाइ योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-९	PL-4: तर्जुमा गरिएका बहु उपयोगी योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-13: तर्जुमा गरिएका बहु उपयोगी योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-१०	PL-5: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-14: तर्जुमा गरिएका वातावरण तथा पर्यावरणसँग सम्बन्धित योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-११	PL-6: तर्जुमा गरिएका सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-15: तर्जुमा गरिएका सुधारिएको र परम्परागत घट्ट योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम
अनुसूची-१२	PL-7: तर्जुमा गरिएका लघु जलबिधुत योजनाहरूको मुख्य विवरण फारम
	TA-16: तर्जुमा गरिएका लघु जलबिधुत योजनाहरूको विस्तृत विवरण फारम

चित्र -८: टीकापुर नगरपालिकाको जनघनत्व विश्लेषण नक्सा

अस्वीकरण:

यो प्रतिवेदन अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास नियोग (युएसएआइडी) मार्फत अमेरिकी जनताहरूको सहयोगका कारण सम्भव भएको हो । यस प्रतिवेदन भित्रका विषयवस्तु र सामग्री टीकापुर नगरपालिकाको एकल जिम्मेवारी हुन् र तिनले युएसएआइडी वा अमेरिकी सरकारको विचारको प्रतिविम्बित गर्छन् भन्ने जरुरी छैन ।